

KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**KAPADOKYA BÖLGESİNDEKİ 9-13. YÜZYILLAR
ARASINA TARİHLENEN DUVAR RESİMLERİNİN
KORUNMASINA YÖNELİK YAKLAŞIM VE
UYGULAMALAR**

UĞUR YALÇINKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSTANBUL, ARALIK, 2020

Uğur Yalçınkaya

Yüksek Lisans Tezi

2020

**KAPADOKYA BÖLGESİNDEKİ 9-13. YÜZYILLAR
ARASINA TARİHLENEN DUVAR RESİMLERİNİN
KORUNMASINA YÖNELİK YAKLAŞIM VE
UYGULAMALAR**

UĞUR YALÇINKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sanat Tasarım Anabilim Dalı Kültür Varlıklarını Koruma Programı'nda Yüksek Lisans Derecesi İçin Gerekli Kısmi Şartların Yerine Getirilmesi Amacıyla Kadir Has Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'ne Teslim Edilmiştir.

İSTANBUL, ARALIK, 2020

ARAŞTIRMA ETİĞİ VE
YAYIN YÖNTEMLERİ BİLDİRİMİ

Ben, Uğur YALÇINKAYA;

- Hazırladığım bu Yüksek Lisans Tezinin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve başka çalışmalardan yaptığım alıntıların kaynaklarını kurallara uygun biçimde belirttiğimi;
- Bu Yüksek Lisans Tezinin başka bir eğitim kurumunda bir derece veya diplomaya sunulan veya kabul edilen herhangi bir materyal içermediğini;
- "Yükseköğretim Kurulu Etik Davranış İlkeleri" uyarınca hazırlanan "Kadir Has Üniversitesi Akademik Etik İlkelerini takip ettiğimi onaylıyorum.

Buna ek olarak, bu çalışma ile ilgili ortaya çıkabilecek herhangi bir usulsüzlük iddiasının, üniversite mevzuatına uygun olarak disiplin işlemi ile sonuçlanacağını kabul ediyorum.

UĞUR YALÇINKAYA
ARALIK 2020

KABUL VE ONAY

UĞUR YALÇINKAYA tarafından hazırlanan **KAPADOKYA BÖLGESİNDEKİ 9-13. YÜZYILLAR ARASINDA TARİHLENEN DUVAR RESİMLERİNİN KORUNMASINA YÖNELİK YAKLAŞIM VE UYGULAMALAR** başlıklı bu çalışma **07.12.2020** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Prof. Dr. Yonca KÖSEBAY ERKAN (Danışman)
(Kadir Has Üniversitesi)

.....

Prof. Dr. E. Füsun ALİOĞLU
(Kadir Has Üniversitesi)

.....

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TUNCER
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. E. Füsun ALİOĞLU
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	i
ÖZET.....	ii
TEŞEKKÜRLER	iii
TABLolar LİSTESİ.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iv
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ1	
1.1 Amaç	4
1.2 Kapsam.....	5
1.3 Yöntem.....	7
2. DUVAR RESMİ KORUMA ANLAYIŞININ TARİHSEL GELİŞİMİ.....	9
2.1 Duvar Resimlerinde Belgeleme	15
2.2 Kapadokya Duvar Resimlerinin Bozulmasına Neden Olan Etkenler	19
2.2.1 Genel Sorunlar.....	19
2.2.2 Duvar Resimlerinde Estetik Bütünlüğün Sağlanması	27
3. KAPADOKYA BÖLGESİNDEKİ DUVAR RESİMLERİNDE	
KARŞILAŞILAN YAPIM TEKNİKLERİ.....	30
3.1 Doğrudan Kaya Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (A Tipi)	32
3.2 Kireç Badana Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (B Tipi)	33
3.3 Alçı Sıva Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (C Tipi)	34
3.4 Kireç Esaslı Sıva Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (D Tipi)	35
3.5 Kireç ya da Alçı Sıva Üzerinde, Alçı Badana Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (E Tipi)	37
3.6 Kireç ya da Alçı Sıva Üzerinde, Kireç Badana Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (F Tipi).....	38
4. KAPADOKYA BÖLGESİ'NDE YAPILAN KORUMA ÇALIŞMALARI.....	40
4.1 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasında Ulusal ve Uluslararası Kurum ve Kuruluşların Rolü	42
4.1.1 Ulusal Kurum ve Kuruluşlar.....	43
4.1.2 Uluslararası Kurum ve Kuruluşlar.....	44
4.2 Kapadokya Bölgesi'ndeki Koruma Çalışmalarının Dönemsel Analizi.....	46
4.2.1 I. Dönem: 1908-1965 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalar.....	48
4.2.2 II. Dönem; 1965-1971 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalar	49
4.2.3 III. Dönem: 1972-1990 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Onarımlardaki Koruma Yaklaşımları	52
4.2.4 IV. Dönem: 1990-2006 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Onarımlardaki Koruma Yaklaşımları	56

4.2.5	V. Dönem: 2006-2020 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Onarımlardaki Koruma Yaklaşımları	56
5.	KAPADOKYA BÖLGESİNDE İNCELENEN DUVAR RESMİ KORUMA ÖRNEKLERİ	61
5.1	Gümüşler Manastır Kilisesi Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi	63
5.2	Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projeleri.....	69
5.2.1	1973-1980 Yılı Onarımları	70
5.2.2	2011 Yılı Sonrası Onarımları	77
5.2.1	Karanlık Kilise Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi	83
5.3	Elmalı Kilise Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi	93
5.4	Eski Andaval-Konstantin & Helena Kilisesi Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi.....	98
5.5	Kırk Martirler Kilisesi Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi	112
5.6	Üzümlü Kilise Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi	121
6.	SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	127
	KAYNAKÇA	145
	EK A	156
	EK-B	159

APPROACHES AND PRACTICES FOR THE CONSERVATION OF THE 9-13th
CENTURIES WALL PAINTINGS IN THE CAPPADOCIA REGION

ABSTRACT

The conservation-restoration process of the wall paintings dated between the 9-13th centuries, in the Cappadocia region started in the 1960s and continues today. Within the scope of this thesis, seven of the few wall painting conservation-restoration works carried out in the region were examined and evaluated. These projects are; conservation works of the Gümüşler Monastery wall paintings realized between 1962-1995, conservation project of the wall paintings of the Tokalı Church realized between 1972-80 and 2011-(ongoing), conservation project of the wall paintings of the Dark Church realized between 1980-90, conservation project of the wall paintings of the Elmalı Church realized between 1997-2003, conservation project of the wall paintings of the Old Andaval-Konstantin & Helena Church realized between 2007- 2011, conservation project of the wall paintings of the Forty Martyr's Church realized between 2007 and 2013, and the conservation project of the Üzümlü Church wall paintings realized between 2014-2016.

Different methods have been carried out in the practices of the projects of the preservation and restoration of wall paintings in the Cappadocia region, but no evaluation has been made regarding to their positive or negative results. For this reason, with the purpose of the thesis, through the examining 7 selected projects, to identify the differences observed the conservation-restoration implementation and conservation approaches that changed over time.

Keywords: Wall Paintings, Conservation Approach, Cappadocia, Conservation, Restoration

KAPADOKYA BÖLGESİNDEKİ 9-13. YÜZYILLAR ARASINA TARİHLENEN
DUVAR RESİMLERİNİN KORUNMASINA YÖNELİK YAKLAŞIM VE
UYGULAMALAR

ÖZET

Kapadokya bölgesindeki 9-13. yüzyıllar arasına tarihlenen duvar resimlerinin koruma-onarım süreci 1960'larda başlamış olup günümüzde de devam etmektedir. Yüzlerce yapıda duvar resimleri barındıran ve çok az sayıda gerçekleştirilen koruma-onarım çalışmaları içinden yedi tanesi değerlendirilmiştir. 1962-1695 yılları arasında gerçekleştirilen Gümüşler Manastırı duvar resimleri, 1972-80 ve 2011-(devam ediyor) arasında gerçekleştirilen Tokalı Kilise duvar resimleri, 1980-90 arasında gerçekleştirilen Karanlık Kilise duvar resimleri, 1997-2003 arasında gerçekleştirilen Elmalı Kilise duvar resimleri, 2007-2011 yılları arasında gerçekleştirilen Eski Andaval-Konstantin&Helena Kilise'si duvar resimleri, 2007-2013 yılları arasında gerçekleştirilen Kırk Martirler Kilise'si duvar resimleri ve son olarak 2014-2016 yılları arasında gerçekleştirilen Üzümlü Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Kapadokya bölgesinde gerçekleştirilen duvar resimlerinin korunması ve onarılması çalışmalarında yapılan uygulamalarda birbirinden farklı yöntemler benimsenmiş ancak bunların olumlu/olumsuz sonuçlarına ait herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu nedenle tezin amacı doğrultusunda Kapadokya bölgesinde gerçekleştirilmiş olan duvar resmi koruma-onarım çalışmaları incelenmiş, koruma-onarım konusunun ele alınış biçimleri arasındaki farklılıklar ve zaman içinde değişim gösteren koruma yaklaşımları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Duvar Resimleri, Koruma Yaklaşımı, Kapadokya, Koruma, Onarım

TEŞEKKÜRLER

Tezin oluŐumunda kaynaklarımın büyük bir kısmını edindiğim ICCROM kütüphanesi ve arŐivlerinin katkısı çok değerlidir.

10 yıl boyunca çalıŐtıđım ve emek vermiş olduğum, Kapadokya Bölgesi'ndeki duvar resimlerinin korunması ve onarılması konusu ile ilgili hazırladığım bu çalışmanın oluŐmasında katkıları bulunan, değerli ustalarım Gülseren DİKİLİTAŞ, Livia ALBERTI ve Fazıl AÇIKGÖZ'e sonsuz teŐekkürlerini sunarım. Mesleki alanda yaptığım çalışmaları destekleyen ve her zaman yol gösteren değerli hocam Mevlüt Coşkun'a Őükranlarımı sunarım.

Hayatımın her alanında olduğu gibi tez hazırlama sürecinde de her manada destek olan değerli eŐim ve meslektaŐım Merve Azize IŞIN YALÇINKAYA'ya sonsuz minnet duygularımı belirtirim.

Yüksek lisans çalıŐmalarımın ders aŐamasından tez teslimine kadar verdiği katkılardan dolayı değerli hocam ve tez danıŐmanım Prof. Dr. Yonca ERKAN KÖSEBAY'a teŐekkürlerimi sunarım.

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1 Duvar Resimleri Koruma Anlayışının Gelişimi	14
Tablo 2.2 Kapadokya Bölgesi'nde Duvar Resimlerinin Doğal ve İnsan Kaynaklı Bozulma Türleri	21
Tablo 3.1 Tez Kapsamında İncelenen Duvar Resimlerinin Yapım Teknikleri.....	39
Tablo 4.1 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasında Ulusal ve Uluslararası Kurum ve Kuruluşların Rolü.....	43
Tablo 4.2 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Çalışmaların Tarihsel Süreç İçinde İncelenmesi	47
Tablo 5.1 İncelenen Duvar Resimlerinin Bulunduğu Yapılar ve Onarım Tarihleri	61
Tablo 5.2 Gümüşler Manastırı Duvar Resimlerinin 1962-1965 Onarımlarına Ait Bilgiler	64
Tablo 5.3 Gümüşler Manastır Kilisesi Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Yaklaşımı	65
Tablo 5.4 Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin 1973-1980 Onarımlarına Ait Bilgiler.....	70
Tablo 5.5 1973-1980 Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin Koruma Onarım Yaklaşımları	73
Tablo 5.6 Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin 1973-1980 Onarımlarına Ait Uygulamalar ve Kullanılan Malzemeler (Eglise de Tokalı, Mission Septembre-Octobre, 1973/1 ICCROM Arşivleri)	75
Tablo 5.7 Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin 2011- (devam ediyor...) Onarımlarına Ait Bilgiler	77
Tablo 5.8 Tokalı Kilisesi Duvar Resimlerinin 1973-80 Dönemi Koruma-Onarım Yaklaşımı	83
Tablo 5.9 Karanlık Kilise Duvar Resimlerinin 1980-1990 Onarımlarına Ait Bilgiler ...	87
Tablo 5.10 Karanlık Kilise Duvar Resimleri 1980-1990 Onarımlardaki Uygulamalar ve Malzemeler (Rapport de Missions, 1981, 1982, 1983, 1984/2, ICCROM Arşivleri)	90
Tablo 5.11 Karanlık Kilise Duvar Resimlerinin Katmanlarına Ait Bilgiler (Rapport de Missions, 1981, 1982, 1983, 1984/2, ICCROM Arşivleri).....	91
Tablo 5.12 Karanlık Kilisesi Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Yaklaşımı	93
Tablo 5.13 Elmalı Kilise Duvar Resimlerinin 1997-2003 Onarımlarına Ait Bilgiler	94
Tablo 5.14 Elmalı Kilisesi Duvar Resimlerinin 1997-2003 Dönemi Koruma-Onarım Yaklaşımı	95
Tablo 5.15 Eski Andaval- Konstantin&Helena Kilisesi Duvar Resimlerinin 2007-2011 Onarımlarına Ait Bilgiler	101
Tablo 5.16 Eski Andaval-Konstantine Helena Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım Yaklaşımları	101
Tablo 5.17 Kırk Martirler Kilisesi Duvar Resimlerinin 2007-2011 Onarımlarına Ait Bilgiler	112
Tablo 5.18 Kırk Martirler Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım Yaklaşımları	117
Tablo 5.19 Üzümlü Kilisesi Duvar Resimlerinin 2014-2016 Onarımlarına Ait Bilgiler	122
Tablo 5.20 Üzümlü Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım Yaklaşımları	125
Tablo 6.1 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Çalışmaların Tarihsel Süreç İçinde İnceleme Bu Tarihlerdeki Onarımlar	133
Tablo 6.2 İncelenen Çalışmalarda Görülen Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri.....	135

Tablo 6.3 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Mevcut Genel Sorunları ve Çözüm Önerileri.....	142
Tablo 6.4 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Mevcut Genel Sorunlar ve Çözüm Önerileri.....	143
Tablo A.1 Duvar Resimlerinin Korunma /Bozulma Durumu ve Acil Konservasyon Formu.....	156

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1 Sinopya çizimlerinden detaylar (Sinopia Müzesi-Pisa).....	10
Şekil 2.2 Sinopya Çizimlerinden Detay (Sinopia Müzesi-Pisa)	11
Şekil 2.3 Kızılçukur Vadisi'nde Bulunan 3 Haçlı Kilise'de Bilinçsizce Yapılan İS Tabakası Temizliği ile Duvar Resminde Boya Tabakasının Tahribatı (Tahribatın yapıldığı tarih bilinmiyor).....	19
Şekil 2.4 2017 Nisan Ayında Doğal Nedenlerden Bir Kısmı Yıkılan Ürgüp-Mustafapaşa Kasabası'ndaki Aziz Vasilios Kilise'si.....	20
Şekil 2.5 Göreme Vadisi'nde Bulunan Saklı Kilise Taşyıcı Kayada ve Duvar Resimlerinde Görülen Doğal Bozulmalar.....	21
Şekil 2.6 Göreme Kılıçlar Vadisi'nde Bulunan Meryemana Kilisesi'nde Yapısal Çatlaklar.....	22
Şekil 2.7 Göreme Kılıçlar Vadisi'nde Bulunan Kılıçlar Kilise'de 1990'lı Yıllarda Hırsızlık Amaçlı Kaldırılmaya Çalışılan Duvar Resminde Oluşan Geri Dönüşümsüz Tahribat	23
Şekil 2.8 Niğde İli Bor İlçesi'nde Bulunan Ermeni Kilisesi (Cıgızoğlu Konağı) Duvar Resimlerinde Sıva Tabakasında Ayrışma ve Ayrılmalar.....	24
Şekil 2.9 Kızılçukur Vadisi Üzümlü Kilise'de Sıva Tabakasında Görülen Çatlaklar	24
Şekil 2.10 Göreme A.H.M. Elmalı Kilise Duvar Resimlerinde Görülen Kurşun ya da Civa Esaslı Kırmızıların Siyahlaşması.....	26
Şekil 3.1 Doğrudan Kaya Üzerine Duvar Resmi Yapma Tekniği	33
Şekil 3.2 Kireç Badana Üzerine Resim Yapma Tekniği.....	34
Şekil 3.3 Alçı Sıva Üzerine Resim Yapma Tekniği.....	35
Şekil 3.4 Kireç Esaslı Sıva Üzerine Resim Yapma Tekniği	36
Şekil 3.5 Kireç ya da Alçı Sıva Üzerinde, Alçı Badana Üzerine Resim Yapma Tekniği	37
Şekil 3.6 Kireç ya da Alçı Sıva Üzerinde, Kireç Badana Üzerine Resim Yapma Tekniği	38
Şekil 4.1 Tatların Kilise ve Nevşehir Kale Kilise Duvar Resimlerinde İzlenebilen Giornata İzleri	42
Şekil 4.2 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasını da İçine Alan, Türk Delegatesinin ICCROM Başkanlığına Yazdığı Belirtilen Alanların İncelenmesi ve Raporlanmasının Talep Edildiği Mektup (29 Nisan 1971).....	50
Şekil 4.3 İstanbul ve Göreme'nin Korunması ve Dünya Mirasına Kazandırılması Amaçlı Hazırlanmış 15.02.1984 Tarihli Basılmış Zarf	55
Şekil 5.1 Kapadokya Bölgesi ve Ele Alınan Çalışmaların Olduğu Kiliselerin Konumları	62
Şekil 5.2 Gümüşler Manastırı Kilise Planı, (A. Fenerci-2011).....	63
Şekil 5.3 Boşlukların ve Grafitilerin Boya ile Tamamlanması	66
Şekil 5.4 Figürlerin Yüzlerinde Görülen Çizgisel Tamamlamalar	67
Şekil 5.5 Meryem ve Bebek İsa Sahnesi	68
Şekil 5.6 Figürün Dudak Bölgesindeki Bozulma ve Hatalı Onarım Çizgisi	68
Şekil 5.7 Tokalı Kilise Plan ve 3D Rölöve (Tokalı Projesi Arşivi, 2012).....	69
Şekil 5.8. 27 Tokalı Kilise ve İçinde Bulunduğu Kaya Bloğu.....	70
Şekil 5.9 1973-1980 Dönemi Onarımlarına Ait Polivinil Asetat Emülsiyonu ile Sıva Tabakası Sağlamlaştırma Çalışmaları (ICCROM Arşivleri)	74

Şekil 5.10 1973-1980 Dönemi Onarımlarına Ait Sıva Tabakası Sağlamaştırma Çalışmaları (ICCRÖM Arşivleri)	74
Şekil 5.11 1978 Tarihinde Çalışma Raporlarında Bahsedilen Alandaki Su Kaynaklı Sorunlar (2014)	76
Şekil 5.12 2011 Yılı Öncesinde Boya Tabakasında Görülen Bozulmalar	78
Şekil 5.13 Tokalı Kilise 3D Rölöve Çalışmaları (Andaloro ve Pogliani, 2019).....	80
Şekil 5.14 Tokalı Kilise 1973-80 Onarımlarının Belgelenmesi (Andaloro, 2012).....	80
Şekil 5.15 Figürler Üzerinde Reentegrasyon Çalışması, 2011 Yılı Öncesi ve Sonrası Durumu	82
Şekil 5.16 Karanlık Kilise Plan (Restle, 1967)	84
Şekil 5.17 Karanlık Kilise Planı ve 1984 Yılında Çalışılan Alanları Gösteren Belgeleme (Dangas, 1984).....	85
Şekil 5.18 1980-90 Onarımlarından Belgeleme Örneği (Dangas, 1981, 1990).....	85
Şekil 5.19 1980-90 Onarımlarından Belgeleme Örneği (Dangas, 1981, 1990).....	86
Şekil 5.20 1980-90 Onarımlarından Belgeleme Örneği (Dangas, 1981, 1990).....	86
Şekil 5.21 1980-90 Onarımlarından Temizlik ve Reentegrasyon Yapılmış ve Uygulama Yapılmadan Bırakılmış Alan (Dangas, 1986, 1990).....	88
Şekil 5.22 Karanlık Kilise Planı ve 1990 Yılında Çalışılan Alanları Gösteren Belgeleme (Dangas, 1981, 1990).....	89
Şekil 5.23 Karanlık Kilise 1980-90 Onarımlarında, Onarımlar Öncesine Ait Dokunulmadan Bırakılmış Örnek Alan (Güneydoğu Apsis) (Dangas, 1990) ..	92
Şekil 5.24 1980-1990 Onarımları Öncesi ve Sonrası (Dangas, 1986, 1990, 1990)	93
Şekil 5.25 Elmalı Kilise (Y.Ötüken, 1987)	94
Şekil 5.26 Yapısal Çatlak ve Boşlukların Tamamlanması (İstanbul Res. Kons. Lab. Müd. Arşivi).....	96
Şekil 5.27 Trateggio Örneği (İstanbul Res. Kons. Lab. Müd. Arşivi).....	97
Şekil 5.28 1997-2003 Onarımlarına Ait Öncesi ve Sonrasının Görüldüğü Bir Örnek (İstanbul Res. Kons. Lab. Müd. Arşivi).....	97
Şekil 5.29 Orta Apsis İçerden Görünümü, Haziran-1909(Gertrude Bell, www.gerty.ncl.ac.uk (Erişim Kasım-2020)	99
Şekil 5.30 Eski Andaval-Konstantin&Helena Kilise Planı (http://www.sanattarihi.hacettepe.edu.tr/Nigde.pdf.)	100
Şekil 5.31 Kilise Üzerine İnşa Edilen Koruma Çatısı.....	102
Şekil 5.32 Duvar Resimlerinin Yapım Tekniğine İlişkin Gözlemlenen Yatay Sıva Geçişleri	104
Şekil 5.33 Sıva Tabakasının Kayıp Olduğu Alanları Gösteren Belgeleme Örneği (G. Dikilitaş Arşivi)	107
Şekil 5.34 2007-2011 Koruma-Onarım Çalışmaları Öncesi ve Sonrası	110
Şekil 5.35 2007-2011 Koruma-Onarım Çalışmaları Öncesi ve Sonrası	110
Şekil 5.36 2007-2011 Koruma-Onarım Çalışmaları Öncesi ve Sonrası	111
Şekil 5.37 Kırk Martirler Kilise'sinin İçinde Bulunduğu Konik Yapı.....	113
Şekil 5.38 Kırk Martirler Kilise Planı (Andaloro, 2013)	113
Şekil 5.39 Kırk Martirler Kilise 3D Planı (Andaloro, 2013)	114
Şekil 5.40 Grafik Dökümantasyon Çalışmaları Örneği (Kırk Martirler Proje Arşivi) .	114
Şekil 5.41 Grafik Dökümantasyon Çalışmaları Örneği (Kırk Martirler Proje Arşivi) .	115
Şekil 5.42 Lazer ile Temizlik Denemeleri (Kırk Martirler Proje Arşivi)	115
Şekil 5.43 Kimyasal Temizlik Çalışmaları (Kırk Martirler Proje Arşivi)	116
Şekil 5.44 2007-2013 Onarımları Resimli Yüzey Temizlik Aşaması (Andaloro,	

2012)119	
Şekil 5.45 2007-2013 Onarımları Resimli Yüzey Temizlik Sonrası (Andaloro, 2012)	119
Şekil 5.46 Kırk Martirler 2007-2013 Onarımları Öncesi ve Sonrası Durumları (Kırk Martirler Proje Arşivi)	120
Şekil 5.47 Kırk Martirler 2007-2013 Onarımları Öncesi ve Sonrası Durumları (Kırk Martirler Proje Arşivi)	120
Şekil 5.48 Kırk Martirler 2007-2013 Onarımları Öncesi ve Sonrası Durumları (Kırk Martirler Proje Arşivi)	121
Şekil 5.49 Kırk Martirler 2007-2013 Onarımları Öncesi ve Sonrası Durumları (Kırk Martirler Proje Arşivi)	121
Şekil 5.50 Üzümlü Kilise Planı (Taniguchi, 2014)	123
Şekil 5.51 Üzümlü Kilise İnce Alçı Sıva Tabakası	124
Şekil 5.52 Üzümlü Kilise Duvar Resimlerinde Görülen Bozulmaların Belgelemesi (University of Tsukuba, 2015)	124
Şekil 5.53 Üzümlü Kilise Duvar Resimlerinde Potansiyel Görsel Bütünlüğün Yeniden Oluşturulması Çalışması	125
Şekil B.0.1 Tez Kapsamında Ele Alınan Çalışmaların Harita Üzerindeki Konumları	159

KISALTMALAR

A.H.M.	: Açık Hava Müzesi
BIAA	: British Institute at Ankara (İngiliz Arkeoloji Araştırma Enstitüsü)
Bkz	: Bakınız
GEEAYK	: Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu
ICOM	: International Council of Museum of Museum (Milletlerarası Müzeler Konseyi)
ICOMOS	: International Council on Monuments and Sites (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi)
ICCROM	: International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (Uluslararası Kültürel Varlık Koruma ve Onarım Araştırma Merkezi)
ISCR/ICR	: Istituto Superiore per la Conservazione ed il Restauro (Restorasyon ve Konservasyon Yüksek Enstitüsü) / Istituto Centrale di Restauro (Merkez Restorasyon Enstitüsü)
JFIT	: Japanese Funds in Trust
ODTÜ/METU	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi / Middle East Technical University
ÖRN	: Örneğin
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Education (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)

1. GİRİŞ

Mağaralarda, dini yapılarda, mezar odalarında, sivil mimaride karşımıza çıkan duvar resimleri kültür varlıkları envanterinde önemli bir yere sahiptir.

Günümüzden binlerce yıl önce mağara duvarlarına yapılmaya başlanmış olan duvar resimleri tarih boyunca hemen her dönem ve uygarlıkta kendine özgü teknik ve estetik farkları ile yapılmaya devam etmiştir. Fransa'daki Chauvet ve Lascaux mağaralarında, İspanya'daki El Castillo ve Altamira mağaralarında olduğu gibi Avrupa'da en eskisi 30.000 yıl öncesine tarihlendirilen kaya resimlerinin tarihi Endonezya Sulawesi Adası'ndaki bir mağarada bulunan ve 44.000 yıl öncesine tarihlendirilen kaya resimleri ile her geçen gün yeni buluntular ile daha da geriye gitmektedir (Callaway, 2019).

Zengin bir kültürel geçmişe sahip olan Anadolu'da duvar resimleri, paleolitik çağlardan günümüze kadar hemen her çağdan örnekleri bulunmakta ve her geçen gün yenileri keşfedilmektedir. Tarih öncesi dönemlere tarihlendirilen, Beldibi Mağarası (Antalya), Kızların Mağarası (Van), Tavabaşı Mağarası (Muğla), Akyapı Mağarası (Mersin) Keçe Mağarası (Kahramanmaraş), Latmos kaya resimleri gibi birçok örneği bulunan Paleolitik ve Epi-paleolitik¹ duvar resimlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Çatalhöyük duvar resimleri Neolitik çağın Anadolu'daki en etkileyici örneklerinden biridir. Bununla birlikte Anadolu'da demir çağları, Antik Yunan, Roma Dönemi, Bizans Dönemi, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde de yüzlerce örneği bulunan duvar resimleri bulunmaktadır.

Duvar resimlerinin korunması, yaşatılması ve gelecek kuşaklara aktarılması ile ilgili

¹ Epi-paleolitik dönem, Yakındoğu'da Paleolitik Çağ'dan Neolitik Çağ'a geçiş süreci olarak tanımlanabilir. Yakındoğu coğrafyasında, dünyadaki son buzul aşaması olan Würm'ün maksimum düzey buzul koşulları sırasında başlamış ve bu buzul aşamasının bitimiyle son bulmuştur. Yakındoğu kronolojisi açısından bu dönemi, M.Ö. 20.000/18.000 ile M.Ö. 10.000/9.000 yılları arasına tarhilenmektedir.

sorunlar, günümüzde insanlığın ortak kültürel mirası olarak belli bir disiplin içinde ele alınmaktadır. Duvar resimleri, taşıyıcısı, sıva tabakası/tabakaları, boya tabakası/tabakaları ile her dönemi, yapı teknolojisi, çağdaşı toplumun/sanatçının ifade biçimi ve resim sanatı hakkında önemli bilgiler veren, belgesel değeri olan kaynaklar olduğundan oldukları gibi korunmaları gerekmektedir.

Türkiye’de duvar resimlerini, tarihsel süreç içinde, neredeyse her uygarlıktan ve her toplumdaki günümüze kalan bir miras olarak görmekteyiz. Kimi zaman bir mezar odasında, kimi zaman dini bir yapıda, kimi zaman ise bir evin duvarında karşımıza çıkan duvar resimlerinin koruma sorunları da yapım tekniği özellikleri, geçmiş kullanımlar içinde buldukları çevresel koşullar gibi birçok nedenden ötürü farklılıklar göstermektedir.

Kapadokya bölgesi özellikle 9-13. yüzyıllar arasına tarihlenen, çok sayıda duvar resimli Bizans yapısı barındırması açısından ülkemizde önemli bir yere sahiptir. Kapadokya Bölgesi ile ilgili ilk yayınlar, 18. yüzyıldan itibaren bölgeye gelen seyyah ve araştırmacılara ait belge ve yayınlardır. Bölgeye ilk gelen seyyah, Fransa Kralı VII. Louis tarafından görevlendirilen Paul Lucas’tır. 1704-1706 yıllarında bölgeye gelmiş ve 1714 yılında konu ile ilgili iki ciltlik bir eser yayınlamıştır (Lucas, 1714). Daha sonra W. F. Ainsworth (1842), W. J. Hamilton (1842), C. Texier (1862-1882) ve W. M. Ramsay (1890) Kapadokya ile ilgili araştırmalar yapmışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren günümüze kadar süren sanat tarihi araştırma yayınları ise ilk olarak 1902-1912 yıllarında bölgeyi gezerek incelemeler yapan Fransız Sanat Tarihçisi Guillaum de Jerphanion’dur. Yaptığı araştırmaları 1925-1932-1936-1942 yıllarında yayımlar. (G. De Jerphanion, 1925-1942) Marcell Restle 1968 yılında yayınladığı İki ciltten oluşan anadolu bizans duvar resimlerini ele aldığı çalışmada Kapadokya duvar resimlerine geniş yer veren diğer bir araştırmacıdır. Bu kaynakların ardından bölgenin araştırmacılar tarafından daha fazla ilgi görmesi ile, Ludwig Budde (Budde, 1958), Spiro Kostof (Kostof, 1972), Enn Wharton Epstein (Epstein, 1975), Judith A Cave (Cave, 1978), Nicole Thierry (Thierry, 1986), Yıldız Ötüken (Ötüken, 1987), Catherine Jolivet Levy (Levy, 1991), Lyn Rodley (Rodley, 2010) ve günümüzde ise, Engin Akyürek (Akyürek, , Buket Coşkuner (Coşkuner, 2010), Nilüfer Peker (Peker, 2008.), Maria Andaloro (Andaloro 2012), B. Tolga Uyar (Uyar, 2010) gibi birçok araştırmacı da Kapadokya

Duvar Resimleri ile ilgili araştırmalar yapmışlardır. Bu çalışmalarda duvar resimleri ile ilgili olarak genellikle resimlerin sanat tarihi açısından araştırılması ve incelenmesi yer alır.

Kapadokya'da doğal yollarla şekil almış konik oluşumlar ile tuf kayaya oyulmuş yapıların korunmasına ynelik ilk girişimler 20. yzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Bu amaçla, bvlgeye has doğal oluşumlar ile yumuşak tuf kayalara oyularak yapılmış olan yapılar ve içerindeki duvar resimlerinin korunması için bir koruma planı oluşturulmuştur. İlk olarak, Gvreme Tarihi Milli Parkı İmar Planı, Milli Parklar Dairesi uzmanları tarafından ve Amerika Birleşik Devletleri Milli Parklar Servisi'nin uzmanlarının katkısı ile hazırlanmıştır (Yavuz & Asatekin, 1998, s.10).

Bvlgedeki çeşitli koruma sorunları 1960'lı yıllardan itibaren birçok kurum ve uzman tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Koruma ile ilgili ilk rapor ODTU bnyesinde Martin Weaver tarafından hazırlanmıştır ve rapor daha çok yapısal koruma üzerine deneysel çalışmaları kapsar. (M. Weaver, 1969).

Kapadokya duvar resimlerini doğrudan ele alan, Türk Hkmeti ile ICCROM iş birliği içinde hazırlanan 1971 tarihli 'Dossier Concerning a Project of Restoration of the Mural Paintings of Gvreme' başlıklı raporda, duvar resimlerinin korunma-bozulma durumları ve gerçekleştirilmesi planlanan detaylı bir çalışma programı ile ele alınmıştır. Bu raporun, 'Restoration Project of Mural Paintings of Gvreme' başlıklı bvlmnde, *"...vncelikle, gelecekte yapılacak olan koruma çalışmalarına rehberlik edecek bir restorasyon çalışmasının gerçekleştirmesi ve sonrasında, yabancı enstitülerde uzmanlaşacak Türk teknisyen ekibinin duvar resmi konservasyonu problemleri hakkında bilgilendirilmesi..."* yaklaşımı sürdürülebilir bir koruma programının oluşturulması amaçlı yaklaşımı ortaya koymaktadır (ICCROM, 1971, s. 12). Gvreme kaya kiliselerindeki duvar resimlerinin korunması alışmaları ICCROM iş birliği ile Türk uzmanların katılımıyla, 1972-1990 yılları arasında Tokalı Kilise ve Karanlık Kilise'de pilot projeler olarak gerçekleştirilmiştir.

1985 yılında, 'Gvreme Milli Parkı ve Kapadokya Kaya Alanları' UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesine karma miras alanı olarak kabul edilmiştir. Bir seri adaylık olarak ele alınan UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan alanlar içinde, Gvreme Milli Parkı

ile, Derinkuyu ve Kaymaklı Yeraltı Şehirleri, Karain Güvercinlikleri, Karlık Kilisesi, Yeşilöz Theodoro Kilisesi ve Soğanlı Arkeolojik Alanı yer almaktadır.

Bölgede 1990'lı yıllar boyunca yapılan duvar resmi koruma çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar dışında, 1990'lardan 2000'li yılların başına kadar Nevşehir Müze Müdürlüğü denetiminde, bazı duvar resmi koruma-onarım çalışmaları ihale yoluyla gerçekleştirilmiştir.² Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Uluslararası ekiplerin iş birliği ile 2000'li yılların başından itibaren başlayan koruma-onarım çalışmaları halen devam etmektedir. Ancak bu tarihlerden itibaren tamamlanmış veya sürdürülmekte olan çalışmalar birbirinden bağımsız olarak devam etmekte ve elde edilen verilerin bir araya getirilebileceği bir arşiv henüz oluşturulamamıştır. Bu durum, çalışmalardan elde edilen verilerin ve yapılan çalışmalarla ilgili sonuçların bir bütün olarak değerlendirilmemesine neden olmaktadır. Arşiv olmamasından kaynaklı diğer bir sorun ise 1960'lı yıllardan itibaren sürdürülen duvar resimlerinin korunması ile ilgili yöntem ve tekniklerin sonraki kuşaklara aktarılamıyor olmasıdır.

1.1 Amaç

Bu tez kapsamında, Kapadokya bölgesindeki 9-13. yüzyıllar arasına tarihlenen duvar resimlerinin 1960'larda başlayarak günümüzde devam eden koruma-onarım çalışmaları ve bu çalışmalarda benimsenen yaklaşım ve uygulamaların araştırılması amaçlanmıştır. Gerçekleştirilen projelerde yapılan uygulamalarda birbirinden farklı yöntemler benimsenmiş ancak bunların olumlu/olumsuz sonuçlarına dair bugüne kadar herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu doğrultuda, bu tez çalışmasında Kapadokya bölgesinde gerçekleştirilmiş olan duvar resmi koruma-onarım çalışmaları incelenmiş, koruma-onarım konusunun ele alınış biçimleri arasındaki farklılıklar ve zaman içinde değişim gösteren koruma yaklaşımları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Birbirinden bağımsız olarak farklı dönemlerde gerçekleştirilmiş olan bu çalışmalara ait belgelere toplu bir şekilde ulaşma imkânı olmayışı ve ulaşılabilen verilerin kısıtlı oluşu nedeniyle Kapadokya bölgesi duvar resimlerinin korunmasına yönelik bütüncül bir yaklaşım

² Arkeolog-Restoratör Rıdvan İşler tarafından Kılıçlar Kilise, El-Nazar Kilise, Karşı (St. Jean) Kilise, Çarıklı Kilise, Tatların Kilise duvar resimlerinin onarımları gerçekleştirilmiştir.

geliştirmek imkansızlaşmaktadır. Bu tez çalışması tam olarak bu eksikliği gidermek üzere kurgulanmıştır.

Duvar resimlerinin korunmasında benimsenen uluslararası ilkeler temel alınarak, Kapadokya'da bugüne kadar gerçekleştirilen duvar resmi koruma uygulamaları, müdahale biçimleri incelenmiş ve çağdaş koruma yaklaşımlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaçla ilk önce Kapadokya bölgesinde 9-13. yüzyıllar arasına tarihlenen duvar resimlerinin özgün yapım teknikleri hakkında gözlemler yapılmış ve yaklaşık olarak mevcut yapım teknikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu tez çalışmasında Kapadokya bölgesinde 9-13. yüzyıllar arasına tarihlenen duvar resimlerinin korunmasına yönelik çalışmalar ve uygulamalara ilişkin genel bir bakış sunulduktan sonra, bölgede gerçekleştirilen önemli projeler kronolojik sırayla incelenerek değerlendirilmiş ve sonrasında Kapadokya duvar resimlerinin korunması için sistematik bir yönetim planının oluşturulmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

1.2 Kapsam

Tez kapsamında Kapadokya bölgesinde 9-13. yüzyıllar arasında yapılmış duvar resimlerinin korunması amacıyla yürütülen, 1962-1965 yılları arasında gerçekleştirilen Gümüşler Manastırı duvar resimleri, 1972-1980 arasında gerçekleştirilen Tokalı Kilise duvar resimleri, 1980-1990 yılları arasında gerçekleştirilen Karanlık Kilise duvar resimleri, 1997-2003 yılları arasında gerçekleştirilen Elmalı Kilise duvar resimleri, 2007-2011 yılları arasında Eski Andaval-Konstantin&Helena Kilise duvar resimleri, 2007-2013 yılları arasında Kırk Martirler Kilise duvar resimleri, 2014-2016 yılları arasında Üzümlü Kilise duvar resimleri ve 2011-(devam ediyor..) Tokalı Kilise duvar resimleri koruma-onarım çalışmaları olarak yedi adet proje ele alınmıştır. Bu projelerden beş tanesi; Gümüşler Manastırı, Tokalı Kilise, Karanlık Kilise, Kırk Martirler Kilise ve Üzümlü Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın uluslararası kurum ve kuruluşlarla iş birliği yaparak gerçekleştirilmiş, diğer ikisi; Elmalı Kilise ve Eski Andaval-Konstantin&Helena Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları ise T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı uzmanları tarafından gerçekleştirilen projelerdir. İncelenen duvar resimli yapılardan Eski Andaval-Konstantin&Helena Kilise'si dışında kalanların tamamı kaya oyma yapılardan oluşmaktadır.

Kapadokya bölgesinde yoğun olarak bulunan ve konu edinilen duvar resimleri genel olarak 9-13. yüzyıllar arasında tarihlendirildiğinden dolayı bu tarihler dışında yapılmış duvar resimleri ele alınmamıştır. Ele alınan çalışmalardan üç tanesi Nevşehir İli, Göreme Beldesi sınırları içinde bulunan Göreme Açık hava Müzesi içinde yer almaktadır (Tokalı, Karanlık ve Elmalı Kilise duvar resimleri). Bir tanesi Nevşehir İli, Ortahisar İlçesi sınırları içinde bulunan Kızılçukur Vadisi içinde yer almaktadır (Üzümlü Kilise duvar resimleri). Nevşehir ilinde ele alınan son çalışma Ürgüp İlçesi, Şahinefendi Köyü sınırları içinde yer alan Kırk Martirler (Kırk Şehitler) Kilise duvar resimleridir. Ele alınan diğer iki çalışmadan birisi; Niğde İli, Gümüşler Kasabası içinde bulunan Gümüşler Manastırı duvar resimleri, diğeri ise; Niğde İli, Aktaş (Eski Andaval) Beldesi'nde bulunan Eski Andaval-Konstantin&Helena Kilise'si duvar resimleridir.

Tez kapsamında değerlendirilmeyen ve 9-13. yüzyıllar arasına tarihlenen diğer koruma-onarım çalışmaları hakkında yeterli bilgi ve belgeye ulaşılamadığından kapsam dışında bırakılmıştır. (Örn: Nevşehir İli, Göreme Beldesi, Göreme Açık hava Müzesi içinde yer alan Çarıklı Kilise duvar resimleri koruma-onarım çalışmaları, yine Göreme Vadisi içinde bulunan El-Nazar Kilise duvar resimleri koruma-onarım çalışmaları, Nevşehir İli, Acıgöl İlçesi'nde bulunana Tatların Kilise duvar resimleri koruma-onarım çalışmaları vs.)

Tez kapsamında yapılan çalışmada genel olarak uygulamaların gerçekleştirildiği yapı adı ve konumu, uygulamaların gerçekleştirildiği yıllar, ekip bilgileri, koruma-onarım süreci planları, proje bütçe bilgileri, araştırma/analiz çalışmaları, konservasyon öncesi testler, konservasyon raporları, yapıların kullanım durumları, periyodik kontrol/bakım ve yayın bilgileri araştırılmıştır.

Araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler sayesinde tuf kayaya oyma bu kiliselerin, yapı üzerindeki konservasyon sorunları ve zaman içinde değişim gösteren konservasyon yöntem ve malzemeleri ile farklı koruma yaklaşımları ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.3 Yöntem

Tez kapsamında duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları araştırılan yedi uygulama projesi kronolojik sıralamayla ele alınmıştır. Bu çalışmalara ait veriler ilgili ulusal ve uluslararası kurum/kuruluşların arşivlerinde araştırılmış, konu ile ilgili yayın taraması yapılmış, çalışmaları gerçekleştiren kişilerle³ sözlü görüşmeler yapılarak yazılı belgelerde bulunmayan bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Arşiv araştırmaları sırasında bölgedeki ilgili kurumların arşivlerinde sistematik bir kayıt ve özellikle 2000 yılı öncesinde yapılan çalışmalarla ilgili yeterince bilgi ve belge bulunmadığı görülmüştür. Bu nedenle 1960-2000 yılları arasına ait bilgi ve belgeler, o dönem gerçekleştirilen çalışmalarda proje ortağı olan ICCROM'un arşivlerinden elde edilmiştir. Elde edilen verilerin tamamı İngilizce ve Fransızca olduğundan ve Türkçe'ye çevirilerek tez kapsamında yer verilmiştir. Fransızca çeviriler çevirmen Catherine Pirling Riegger tarafından, İngilizce çeviriler ise tarafımdan yapılmıştır. Anılan belgelerin arşivlenmemesi ve yabancı dilde olması Türkiye'de yaygın olarak kullanılmamalarına neden olmuştur.

Tez içinde verilmiş ve kaynağı belirtilmemiş görsellerin tamamı kişisel arşivimden seçilerek kullanılmıştır.

³ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Bölge ve Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü'nden emekli Uzman Gülseren DİKİLİTAŞ (1988-2018); Karanlık Kilise, Elmalı Kilise, Kırk Martirler Kilise ve Nevşehir Kale Kilise duvar resimleri çalışmalarının ekip üyesidir. Eski-Andaval Konstantin&Kilise'si duvar resimleri koruma-onarım çalışmaları kendi ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Niğde Müzesi Eski Müdürü ve Arkeolog-Restoratör Fazıl AÇIKGÖZ (1987-2020); Karanlık Kilise, Elmalı Kilise, Kırk Martirler Kilise'si, Eski-Andaval Konstantin&Helena Kilis'si ve Üzümlü Kilise duvar resimleri koruma-onarım çalışmalarının ekip üyesidir. Mevlüt COŞKUN; (1994-2014) Nevşehir Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu eski Müdürü'dür.

Söz konusu koruma çalışmalarını sistemli bir şekilde inceleyebilmek için tarihsel/dönemsel sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırmaların belirlenmesindeki temel ilke, belirlenen dönemlerde görülen, duvar resimlerinin korunması ile ilgili yaklaşımların somut bir şekilde değişiklik gösterdiği veya belirgin bir koruma yaklaşımının uygulandığı süreçleri kapsamaktadır. Sınıflandırılan dönemler kendi içinde değerlendirilerek aralarındaki ilişkiler ortaya konulmaya çalışmıştır.

Tez kapsamında ele alınan koruma uygulamaları çağdaş koruma ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmiş, çalışmalardaki koruma yaklaşımları irdelenmiştir. Bunun yanı sıra, farklı dönemlerde yapılan çalışmalar arasındaki yaklaşım farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla duvar resimleri yerinde incelenmiş, genel ve ayrıntılı fotoğraflama yapılmıştır. Duvar resimleri üzerinde gerçekleştirilmiş olan onarımlar ve mevcut durumları gözlemlenmiştir.

2. DUVAR RESMİ KORUMA ANLAYIŞININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Kültür varlıkları kapsamında büyük bir öneme sahip olan duvar resimleri incelendiğinde, insanlık tarihi boyunca, prehistorik dönemlerden günümüze kadar her dönemde üretilmiş oldukları görülmektedir. Kültürel miras olarak duvar resimleri tarihsel, belgesel, estetik ve litürjik değerler taşımaktadır. Coğrafi, ekonomik ve politik koşulları nedeniyle malzeme/teknolojisi ve estetik biçimleri açısından farklılıklar gösteren duvar resimleri, kimi zaman salt sanat adına, kimi zamanda bir araç olarak var olmuştur. İnsanlık tarihi kadar eski olan duvar resimleri, her çağda geçmişten aktarılan tarihsel ve belgesel değere sahip olmuştur.

Duvar resimleri, içinde buldukları yapıların bir parçası olduğundan, duvar resimlerinin koruma tarihini, tarihi yapıları koruma tarihi ile ele almak mümkündür. Kültür varlıklarını koruma uygulamalarının tarihi çok gerilere gitmekle birlikte, 19. yüzyılda ‘restorasyon’ bilimsel yöntemle yapılan bir uğraşa dönüşmeye başlamış ve yine aynı yüzyılda ortaya çıkan farklı koruma yaklaşımları ile gelişimini sürdürmüştür (Ahunbay, 1996).

Duvar resimlerini koruma anlayışının gelişimi, Cesare Brandi ve Alois Riegl’in öncülüğünde ortaya çıkan ‘Eleştirel Restorasyon Hareketi’ ile kendisine temel dayanaklar bulmuş ve gelişmiştir. Bu teoride belirtilen kültür varlıklarının koruma-onarımlarının hem tarihsel hem de estetik yönleriyle değerlendirilmesi, tartışmalı durumlarda sanatsal değerinin önceliğinin dikkate alınması gibi ilkeler, duvar resimlerinin korunması ve onarılması süreçleri için yol gösterici olmuştur (Brandi, 2005).

Avrupa’da II. Dünya Savaşının ardından meydana gelen tahribatlar nedeniyle, duvar resimlerini yoğun bir şekilde yerlerinden kaldırılarak müze, depo vb. alanlara taşınmıştır. Duvar resimlerinde koruma adına özgün taşıyıcısından ayırma ve kaldırma işlemi 1960’lı yıllara kadar sıklıkla başvurulan bir koruma uygulaması olarak yapılmaktaydı. Bu nedenle, Avrupa’da, özellikle de İtalya’da birçok müzenin deposunda taşınmış duvar resmi parçaları bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak İtalya’nın Pisa şehri içinde,

Piazza Del Duomo’da bulunan Sinopia Müzesi (*Museo Delle Sinopie*) verilebilir (**Şekil 2.1**). Günümüzde Sinopia Müzesi’nde sergilenen duvar resimleri II. Dünya Savaşı’nda bombalanarak tahrip edilmiş duvar resimlerinde *Strappo*⁴ tekniği kullanılarak sinopia çizimlerinin (**Şekil 2.2**) kurtarılması önemli bir örnektir (<https://www.opapisa.it/en/square-of-miracles/sinopie-museum/>).

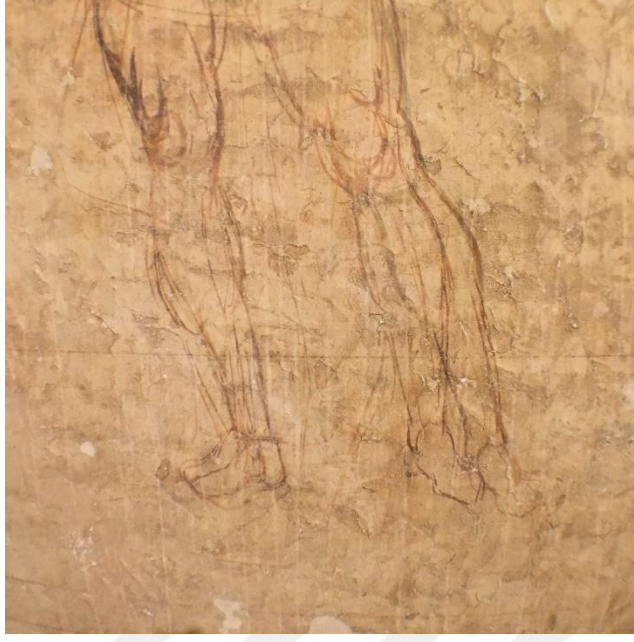
Bu duruma neden olan bir diğer etken ise duvar resmi katmanlarını ve özellikle de *sinopia*⁵ çizimlerini görebilme isteğinden kaynaklanan “*bilimsel merak*” olmuştur (Mora, Mora, & Philippot, 1984, s. 245).

Şekil 2.1 Sinopya çizimlerinden detaylar (Sinopia Müzesi-Pisa)

⁴ Yerinden kaldırılması gereken bir duvar resminin yüzeyine geri dönüşümlü bir yapıştırıcı ile geçici olarak kâğıt ve bez katmanları içeren bir taşıyıcı yapıştirılarak sadece boya tabakasının kaldırılması tekniğidir. Bu yöntem boya tabakasında kayıplara neden olduğu için günümüzde tercih edilmemektedir.

⁵ Genellikle fresko resim tekniği için kullanılan günlük çalışma sıvalarının yerleri, biçimleri ve boyutlarının ayarlanabilmesi için tüm kompozisyonun duvara ya da kaba sıva (*arriccio*) üstüne yapılmış kaba bir çizimdir.

Şekil 2.2 Sinopya Çizimlerinden Detay (Sinopia Müzesi-Pisa)

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, duvar resimlerinin korunmasına yönelik özel bir ilgi oluşmuş ve gerçekleştirilen koruma-onarım projelerinde edinilen tecrübelerle bağlı olarak doğal bir gelişim süreci başlamıştır.

1960'lı yıllardan itibaren duvar resimlerinin yerinde korunması gerektiği fikri yerleşmiştir (Venedik Tüzüğü, Madde 8). 1970'li yıllarda duvar resimlerinin sıva ve boya tabakalarının sağlamlştırılmasında sentetik reçinelerin yoğun olarak kullanıldığı ancak, bu malzemelerin yüksek ısı ve ışığa maruz kalması veya özgün malzeme ile uyumsuzluk gösterdiği koşullar altında kötü sonuç verdiği gerekçesi ile, özgün malzemelerle uyumlu mineral kökenli sağlamlştırıcılar için arayış başlamıştır.⁶ Duvar resimlerinin onarımlarında kullanılan malzemelerde, 'özgünlük' ve 'ayrıt edilebilirlik' ilkeleri de yine bu tarihlerde tartışılan ve Venedik Tüzüğü (1964) Madde-9 ile birlikte kabul edilen çağdaş yaklaşımlardandır. Duvar resimlerindeki eksik alanların tamamlanmasında 1960-

⁶ Bu tarihlerde duvar resimlerinde yoğun bir şekilde kullanılan Paraloid B72, (Berrak, renksiz, termoplastik akrilik reçine için tescilli bir ticari marka. Paraloid B-72 (eski adıyla Amerika Birleşik Devletleri'nde Acryloid B-72'dir. Etil metakrilat (%70) ve metil akrilat (%30) kopolimerinden oluşur) özellikle nemli ve ışık gören alanlarda malzeme özelliğini yitirdiği ve uygulandığı alanlarda renkte değişim gösterdiği bilinmektedir.

1970-1980’li yıllarda gerçekleştirilen uygulamalarda yoğun olarak rötuş/renklendirme yapıldığı ancak bu anlayışında 1990’lı yıllardan itibaren Nara Özgünlük Belgesi (1994) gibi kabul edilmiş ilkeler ile değiştiği görülmektedir.

Laura ve Paolo Mora ve Paul Philippot’un 1984 yılında yayınlanan, “*Conservation of Wall Paintings*” adlı kitabı, duvar resimlerinin korunması ve onarılması ile ilgili konuların sistematik ve detaylı olarak ele alındığı en önemli kaynaktır.

Duvar resimlerinin belgelenmesi ile ilgili, ICCROM tarafından 2000 yılında yayınlanan, “*GRADOC-Graphic Documentation Systems in Mural Painting Conservation*” adlı kitap, 2000’li yıllarda teknolojik gelişmelerle birlikte belgelemenin ele alınış biçimini yansıtması ve bu konudaki tartışmaları incelemesi açısından önemli bir diğer kaynaktır.

2003 yılında ICOMOS üyesi uluslararası katılımcılar tarafından hazırlanan ve “*Principles For The Preservation And Conservation-Restoration Of Wall Paintings*”, başlığını taşıyan belge, bu konuya yönelik hazırlanmış olan ilk belgedir. Bu belge, duvar resimlerinin korunması konusunda temel kriterleri ve yaklaşımı ele almaktadır. Duvar resimlerinin korunmasında, öncelikle yasal düzenlemelerin önemine dikkat çeker ve belgenin ilk maddesi şöyledir:

Madde-1: “Her kültür ve dine ait duvar resimlerinin korunmasına yönelik öncelikli çalışma, kimi görülemez durumda olsa dahi, duvar resimleri olan anıt ve sítlerin envanterinin yapılmasıdır. Kültürel mirasın korunması ile ilgili yasa ve tüzükler duvar resimlerinin ve çevrelerinin tahribini, bozulmasını ve değiştirilmesini yasaklamalıdır. Yasalar duvar resimlerinin korunmasının yanı sıra, araştırılmaları, uzman bakımı görmeleri ve izlenmeleri için kaynak sunmalı; somut ve soyut değerlerinin toplum tarafından takdir edilmelerine olanak sağlamalıdır. Eğer müdahale yapılması gerekiyorsa, sorumlu kuruluşların bilgisi ve izniyle yapılmalıdır. Kuralların çiğnenmesine karşı yasal önlemler alınmalıdır. Yasalar yeni buluntular olabileceğini ve bunların yasal koruma altına alınma sürecinde korunmaları gerektiğini dikkate almalıdır. Yol, baraj yapımı, tarihi yapıların başka işlevlere uyarlanması gibi duvar resimlerini etkileyen bölgesel, kentsel veya mimari projeler, etki değerlendirmesi yapılmadan ve duvar resimlerini korumak için gerekli çözümler bulunmadan gerçekleştirilmemelidir.” (ICOMOS, 2003 Çev: Zeynep Ahunbay 2017).

Belgenin diğer maddelerinde ise, araştırma, belgeme, önleyici koruma, sürekli bakım ve alan yönetimi, konservasyon-restorasyon işlemleri, acil durum önlemleri, araştırma ve kamuya duyurulması, mesleki nitelikler ve eğitim, yenileme gelenekleri, uluslararası iş birliği konuları tek tek ele alınmıştır.

Duvar resimlerinin korunması ile ilgili gerçekleştirilen son uluslararası ölçekli organizasyon, 2015 yılında Berlin’de düzenlenen, *UNESCO Uzman Çalıştayı*’dır.⁷ Bu çalıştayda, ‘Yeraltında Kalan Duvar Resimlerinin Koruma ve Bakımı ile İlgili Kılavuz ve Tavsiyeler’ ele alınmıştır (Shim ve Han, 2015). Doğal mağaralara, sonradan oluşturulmuş yer altı mekanlarına (bunların içine kaya oyma mekanlarda dahildir) yapılan resimler, mezar odaları, tapınaklar, manastırlarda yer alan resimler veya başlangıçta yer üstüne inşa edilmiş anca zamanla yer altında kalmış duvar resimleri gibi, doğal çevresel etkilerden bozulmaya uğrayan duvar resimlerinin korunması, oluşturulan bu kılavuzun temel konularıdır.

⁷ ‘‘Guidelines and Recommendations For The Conservation And Maintenance Of Mural Paintings In Subterranean Environments’’ UNESCO Tarafından Kabul Edilmiş, Duvar Resimlerinin Korunması Konusunda Uzman Çalıştayı: Erişilebilirlik, Araştırma, Konservasyon, World Heritage Centre ile ortaklaşa düzenlenen ve Rathgen Forschungslabor’nun yakın iş birliği, Museum für Asiatische Kunst Berlin ve ICOMOS-Almanya’nın katılımlarıyla gerçekleştirilmiştir. (Museum für Asiatische Kunst, Berlin, 2-4 Mayıs 2015).

Tablo 2.1 Duvar Resimleri Koruma Anlayışının Gelişimi

Koruma-Onarım Uygulamaları		I. Dönem 1908-1965	II. Dönem 1965-1971	III. Dönem 1972-1990	IV. Dönem 1990-2007	V. Dönem 2007-2020
Belgeleme	El Çizimleri + Fotoğraf	+	+	+	-	-
	Detaylı Bozulma Lejantları+ Fotoğraf	-	-	+	+	+
	Detaylı Bozulma Lejantları+ Fotoğraf (HD) + Bilgisayar Prog.	-	-	-	+	+
	İleri teknik Analizler (3D Lazerler vb.)	-	-	-	-	+
Yerinde Koruma	-	+	+	+	+	
Taşıma	+	+	-	Önerilmiyor	Önerilmiyor	
Sağlamlaştırma (Çimento ile)	+	+	+	Önerilmiyor	Önerilmiyor	
Temizlik		Bilinmiyor...	Kimyasallar	Kimyasallar	Kimyasallar	Kimyasallar
						Enzimler
						İyon Değiştirici Reçineler
						Lazer ile Temizlik
Tamamlama	Resimsel Renklendirme (Trateggio)	+	+	+	+	-
	Tonal Renklendirme (Acqua Sporca)	-	-	+	+	+
Periyodik Kontrol ve Bakım		Bilinmiyor	Bilinmiyor	Öneriliyor	Öneriliyor	Öneriliyor

2.1 Duvar Resimlerinde Belgeleme

Kapadokya duvar resimlerinin belgelenmesi ile ilgili tarihsel kaynaklar 19. yüzyılda sanat tarihi araştırmacıları tarafından yayınlanan belgelerdir. Bu kaynakların içinde 1925-1942 yılları arasında Kapadokya kaya kiliseleri üzerinde ilk sistematik araştırmayı ortaya koyan Fransız sanat tarihçisi Guillaume de Jerphanion ve Ernest Mamboury önemli bir yere sahiptir. Yayınlarında yer verdiği duvar resimlerine ait fotoğraflar, Kapadokya duvar resimleri ile ilgili en eski görsel kaynaklardır (Edremit, 2019).

Kültür varlıklarının belgelenmesi veya doğrudan duvar resimlerinin belgelenmesi uluslararası kabul edilmiş bazı ilkelere dayandırılarak yapılmaktadır. Bunlardan ilki olarak kabul edilebilecek belge Camillo Boito'nun⁸, 1883 yılında, IV. İtalyan Mimarlar ve Mühendisler Kongresi'nde vurguladığı; 'Anıtın uygulamalar öncesi mevcut durumu, daha sonra (...) eserin korunma-bozulma durumunun fotoğrafları ve son olarak, yapılan onarım veya restorasyon çalışmaları fotoğraflanmalıdır. Tüm eserlerin korunan, sağlamlaştırılan, yeniden yapılan, yenilenen, değiştirilen, kaldırılan veya imha edilen kısımlarını gösteren bu fotoğraf serisi, cephe planları ve ayrıntılı çizimleri (...) ile Eğitim Bakanlığı'na gönderilmelidir.'⁹ bölümüdür (Buzzanca, 2000, s. 266).

Bu tarihten sonra 1931 yılında Atina'da gerçekleştirilen I. Uluslararası Tarihi Eser Mimar ve Teknisyenleri Kongresi'nde¹⁰ her ülkenin kültür varlıklarıyla ilgili açıklayıcı bilgiler ve fotoğraflar içeren bir resmi envanter kaydını oluşturması, oluşturulan kayıtların kopyalarının uluslararası müzeler ofisine verilmesi deklare edilmiştir. Belgelemenin önemini, gerekliliğini ve hangi yöntemlerle yapılması gerektiğini belirten bu ilkeler 1964 tarihli Venedik Tüzüğü'ne kadar birçok uluslararası belgede¹¹ yer almıştır.

⁸ İtalyan mimar, yazar, tarihçi ve restoratör. 1839-1914 yılları arasında yaşamıştır.

⁹ Metnin özgünü: 1883 yılında Camillo Boito, Relazione Finale al W Congresso Ingegneri Architetti Italiani. Article 6: Dovranno eseguirsi, innanzi di por mano ad opere anche piccole di riparazione o di restauro, le fotografie del monumento, poi (...) le fotografie dei principali stati del lavoro, e finalmente le fotografie del lavoro compiuto. Questa serie di fotografie sarà trasmessa al Ministero della Pubblica Istruzione insieme coi disegni delle piante degli alzati e dei dettagli (...) ove figurino (...) tutte le opere conservate, consolidate, rifatte, rinnovate, modificate, rimosse o distrutte. (...) Reference: Di Stefano, R.; Fiengo, G., "Norme ed orientamenti per la tutela dei Beni culturali in Italia", in Restauro, 40 (1978).

¹⁰<https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>

¹¹ 1932 - Consiglio Superiore per le Antichità e Belle Arti. Ministero Educazione Nazionale, Italy. Norme

Günümüzde kültür varlıklarının korunması konusunda yol gösterici en önemli uluslararası belgelerden biri olan Venedik Tüzüğü'nde;

Madde 19: "Bütün koruma, onarım ve kazı işlerinde her zaman çizim ve fotoğraflarla açıklık kazanmış çözüm getirici ve eleştirici raporlar halinde kesin belgeler hazırlanmalıdır. Temizlemenin, sağlamlaştırmanın, yeniden düzenlemenin ve birleştirmenin her safhası çalışma sırasında ortaya çıkan, tanımlanmış biçimsel ve teknik özellikler göz önünde tutularak-raporda gösterilmelidir. Bu belgeler bir resmi kurumun arşivine konmalı ve araştırmacılar bundan yararlanabilmelidir. Bu raporların yayınlanması tavsiye edilir" ibaresi yer almaktadır.

Bu metnin ardından belgeleme üzerine artarak devam eden çalışmalar¹² sonucunda, duvar resimlerinin belgelenmesi konusu 1984 tarihinde, Laura Mora, Paulo Mora ve Paul Philippot'un çalışmalarını yayınladığı *The Conservation of Wall Paintings* kitabında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Kitabın inceleme ve dökümantasyon bölümünde;

"Duvar resimlerinin restorasyonu söz konusu olduğunda, dokümantasyonun amacı muayene sonuçlarının, kullanılan yöntemlerin ve koruma uygulamalarının ayrıntılı bir raporunu sunmaktır. Bu, eksiksiz ve açık bir şekilde ilgili uzmanların yararlanacağı şekilde hazırlanmalıdır. Bu nedenle bilginin kaydedilmesi, inceleme ve koruma uygulamalarından ayırlamaz ve adım adım izlemesi gereken bir süreçtir. Eserin tarihsel, arkeolojik ve teknolojik özellikleri açısından önemli veya hatta önemli olduğuna karar verilen her şey, bozulma nedenleri, koruma uygulamaları ve kullanılan yöntemlere ilişkin verilere de dikkat edilmelidir" (...) (Mora, Mora, & Philippot, 1984, s. 24-25).

Açık ve net bir şekilde duvar resimlerini belgelemenin gerekliliği ve yöntemlerinden bahseden Mora'lar, aynı zamanda bu belgelemelerin kimin tarafından yapılmasının daha uygun olduğunu da belirtmişlerdir. Belgelemenin disiplinler arası iş birliği gerektiren bir çalışma ile gerçekleştirilebileceği gibi, yerinde sorunları tespit eden ve en iyi teşhisi

per il restauro dei monumenti

1938 - Ministero Educazione Nazionale, Italy. Istruzioni per il restauro dei monumenti

1956 - ICOM. 4th General Conference and 5th General Assembly of ICOM, Geneva, Switzerland, 9 July

1956. Motion No. 13: Documentation on the Treatment Given to Paintings.

1963 - I.I.C. American Group Standards of Practice and Professional Relations for Conservators. Report of the Murray Pease Committee.

¹² 1981 - ICOMOS-Australia. The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance. (The Burra Charter)

1983 - ICOMOS-Canada. Appleton Charter for the Protection and Enhancement of the Built Environment. (Appleton Charter)

1984 ICOM-CC. Triennial meeting in Copenhagen in September 1984. The Code of Ethics.

koyabilecek kişinin restoratör olduğuna da değinmişlerdir. Bununla birlikte kayıtların erişilebilir olması ve yayınlanmasının da önemine dikkat çekmişlerdir (Mora, Mora, & Philippot, 1984, s. 25-26).

Moralardan sonraki yıllarda bir çok ulusal ve uluslararası örgütte konu ele alınmış ve yayınlanmıştır.¹³ 1999 yılında uluslararası uzmanların katılımıyla ICCROM tarafından düzenlenen ‘Duvar Resimlerinin Korunmasında Grafik Belgeleme Sistemleri’ konulu seminerin bildirileri 2000 yılında ICCROM tarafından yayınlanmıştır.¹⁴ ICCROM Genel Müdürü N. Stanley-Price’in kitabın önsözünde belirttiği gibi ‘*Bu çalışma ile duvar resimlerinde belgeleme konusunda yaşanan tüm sorunlar çözülmemiştir fakat, konuyu canlı tutmak ve tartışmaya açmak anlamındaki katkıları bakımından değerlidir*’ (ICCROM, 2000).

2003 yılında Zimbabwe’de yapılan 14. ICOMOS Genel Kurulunda onaylanan ‘*Duvar Resimlerinin Korunması-Restorasyonu İçin İlkeler*’ ile ilgili belgede¹⁵ belgeleme konusu şu şekilde açıklanmıştır;

Madde 3: Belgeleme Venedik Tüzüğü’ne bağlı olarak, duvar resimlerinin korunması-onarımı çalışmasına çizimler, kopyalar, fotoğraflar, haritalarla desteklenen bir analiz ve değerlendirme raporu eşlik etmelidir. Resimlerin durumu, eserin yaratılış sürecine ve tarihine ait teknik ve biçimsel özellikler kaydedilmelidir. Ayrıca, konservasyon-onarım çalışmasının her aşaması, kullanılan malzemeye yöntem belgelenmelidir. Bu rapor bir kamu kurumunun arşivine konulmalı ve ilgilenenlerin incelemesine açık olmalıdır. Bu tür belgelerin bir kopyası da anıtta tutulmalı veya anıttan sorumlu kurumda bulunmalıdır. Yapılan çalışmanın sonuçlarının yayınlanması da tavsiye edilir. Bu belgede

¹³ 1986 Australian Institute for the Conservation of Cultural Material. Guidance for Conservation Practice. 1993 - E.C.C.O. Professional Guidelines.

1994 - Associazione Restauratori d'Italia. Codice Deontologico del Conservatore-Restauratore.

1994 - The American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works. MC Code of Ethics and Guidelines for Practice.

1995 - Dutch Association of Professional Restorers Code of Ethics.

1996 ICOMOS. 11th General Assembly in Sofia, Bulgaria, 5-9 October 1996. Principles for the Recording of Monuments, Groups of Buildings and Sites.

1999. Canadian Association for Conservation/ Association Canadienne pour la conservation et la restauration. Code & Guidance for Practice

2000 ICOM. Revision of the ICOM Professional Code of Ethics.

¹⁴ Ed. Werner Schmid., *GraDoc Graphic Documentation Systems in Mural Paintings&Conservation*. 2000, Rome: ICCROM Yayınları.

¹⁵ ‘‘ICOMOS Principles for The Preservation and Conservation-Restoration Of Wall Paintings’’ 2003 https://www.icomos.org/charters/wallpaintings_e.pdf

tanımlı alanlarda yürütülen araştırmalar, teşhis ve uygulamalar ele alınmalıdır. Geleneksel yöntemler kullanılarak, yazı ve çizimle yapılan belgeleme, dijital yöntemlerle desteklenebilir. Kullanılan teknikten çok, belgelerin kalıcılığı ve gelecekte de ulaşılabilir olması önemlidir. (ICOMOS, 2003)

Duvar resimlerinin belgelenmesi, koruma sürecinin en önemli ve öncelikli aşamasıdır. Belgeleme, duvar resminin tanınması sürecini kolaylaştıran ve koruma-onarım çalışmalarının temel unsurudur.

Duvar resimlerinin belgelenmesi ile ilgili uluslararası anlamda ortaya konulan ilkelerde göz önünde bulundurulduğunda, Türkiye’de ve Kapadokya’daki duvar resimlerini belgeleme yöntemlerinde eksiklikler bulunmaktadır. Yalnızca duvar resimlerinin varlığını belirtmek amacıyla genel fotoğraf çekimi ile belgeleme biçimi eksik ve yetersiz bir yaklaşımdır. Hatta kimi zaman çok küçük duvar resmi parçaları ile karşılaşılmakta ve göz ardı edilmektedir. Oysaki duvar resimleri içinde buldukları ortamın, yapıldıkları dönemin, duvar resmi yapım teknoloji ile dönemi hakkında önemli bilgiler barındıran kültür varlıkları ve kimi zamanda sanat eserleridir. Bu sebeplerden korunması ve onarılması çok hassas olan duvar resimlerini detaylı belgelemek oldukça önemlidir.

Belgelemenin türü ve kapsamı her duvar resminde değişiklik gösterebilmektedir. Ancak asgari olarak, duvar resimlerinin bulunduğu coğrafî konum ve bu konumun çevresel iklimsel koşulları, kullanım koşulları, duvar resmini oluşturan unsurlar, yapım tekniği, bozulmalar ve risk değerlendirmesi, önceki müdahaleler ve korunmasına ilişkin önerilerin gerekli olduğu düşünölmektedir. Bununla birlikte tüm bu bilgilerin arşivlenmesi ve erişilebilirliği de belgeleme sürecinin kapsamında düşünölmelidir.

2.2 Kapadokya Duvar Resimlerinin Bozulmasına Neden Olan Etkenler

2.2.1 Duvar Resimlerinde Görülen Fiziksel/Kimyasal/Biyolojik Bozulmalar

Duvar resimlerinin bozulmasına neden olan faktörlerin başında yapısal ve çevresel sorunlar gelmektedir. İçinde bulunduğu yapıdan veya doğa şartlarına tamamen açık olmalarından kaynaklanan sorunlar olduğu gibi kasıtlı veya kasıtsız insan tahribatı (Şekil 2.3) ile de bozulmalar oluşabilmektedir.

Şekil 2.3 Kızılçukur Vadisi'nde Bulunan 3 Haçlı Kilise'de Bilinçsizce Yapılan İs Tabakası Temizliği ile Duvar Resminde Boya Tabakasının Tahribatı (Tahribatın yapıldığı tarih bilinmiyor)

Kapadokya'nın jeolojik özelliklerinden dolayı, yumuşak ve gözenekli volkanik tüften oluşan kaya oyma yapılar, doğal koşullar sebebiyle kolayca bozulmaya uğrayabilmektedir. Bu tür bozulmalara, yapısal çatlaklar ve ana kaya bloğundan koparak ayrılan parçalar örnek teşkil eder (Şekil 2.4). Yağmur, kar, rüzgâr ve donma-çözülme gibi doğa olayları da Kapadokya bölgesinde kaya oyma yapıların bozulmasına neden olan doğal etkenlerdir. Bu bozulmaların tamamı kaya oyma yapılar içinde bulunan duvar resimlerinde de bozulmalara sebep olabilmekte hatta kimi zaman geri dönüşü olmayan kayıplara yol açmaktadır (Şekil 2.5, Şekil 2.6).

Şekil 2.4 2017 Nisan Ayında Doğal Nedenlerden Bir Kısım Yıkılan Ürgüp-Mustafapaşa Kasabası'ndaki Aziz Vasilios Kilise'si

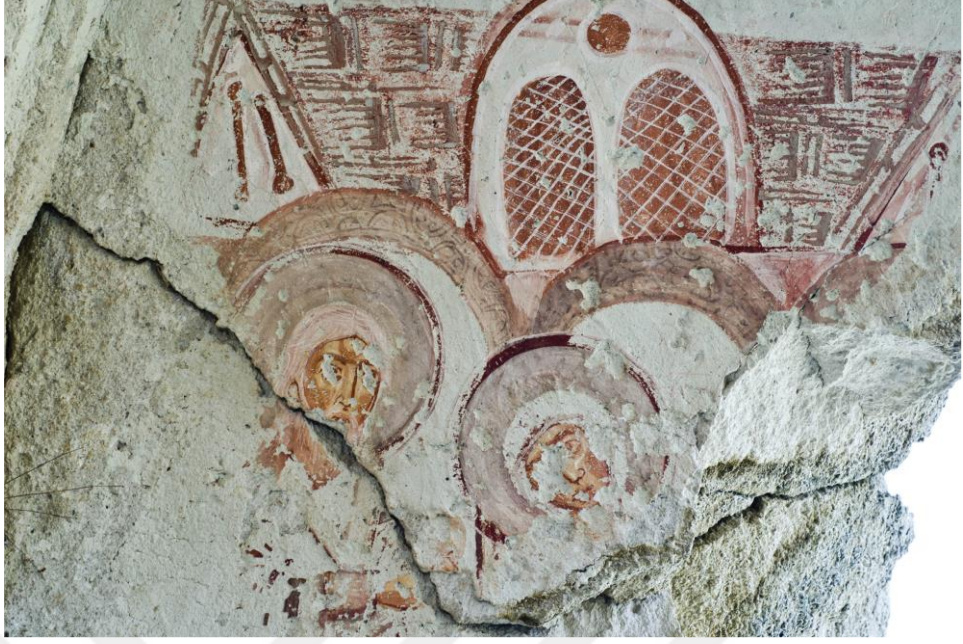
Özellikle kaya oyma yapıların içinde sabit iklim koşulları ve nem oranları (kuru iklim, düşük nem) Kapadokya duvar resimlerinin bozulma çeşitliğini azaltan önemli doğal faktörlerdir. Toprak altında, tarım alanı içinde veya doğrudan su ile bağlantısı olmayan koşullar dışında, Kapadokya bölgesinde duvar resimlerinin bozulmalarını doğal ve insan kaynaklı bozulmalar olarak iki kategoriye ayırabiliriz (**Tablo 2.2**). Bu bozulma kategorilerinin tümü neredeyse tüm bölgede benzer özellikler göstermektedir.

Tablo 2.2 Kapadokya Bölgesi'nde Duvar Resimlerinin Doğal ve İnsan Kaynaklı Bozulma Türleri

Doğal Bozulmalar	İnsan Kaynaklı Bozulmalar
Yapısal Çatlaklar, Ana Kayada Kopmalar	Duvar Resimli Mekanlarda Ateş Yakılması Sonucu Resimli Yüzeyleri Kaplayan İs Tabakası
Sıva ve Boya Tabakasında Su Kaynaklı Bozulmalar	Kazıma, Çizik vb. Tahribatlar
Rüzgâr, Yağmur, Donma vb. Doğa Olaylarının Neden Olduğu Erozyon	Grafitiler Yunanca ve Dillerde Yazılmış Türkçe Yazılmış
Bitki Oluşumları	Yoğun ve Kontrolsüz Ziyaretçiden Kaynaklı Ani Sıcaklık ve Nem Hareketliliği Nedeniyle Boya Tabakasında Kopmalar ve Ayrılmalar

Şekil 2.5 Göreme Vadisi'nde Bulunan Saklı Kilise Taşıyıcı Kayada ve Duvar Resimlerinde Görülen Doğal Bozulmalar

Şekil 2.6 Göreme Kılıçlar Vadisi'nde Bulunan Meryemana Kilisesi'nde Yapısal Çatlaklar

Genellikle acil koruma-onarım uygulaması gerektiren durumlarda gerçekleştirilen müdahalelerde, koruma-onarım öncesi çalışmaların; bilimsel analizler, belgeleme, bozulmaların kaynağının tespit edilmesi gibi birçok ön çalışmanın gerçekleştirilememesinden kaynaklı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunlar duvar resimlerinin koruma-onarım süreçlerinin yönetim ve planlama çalışmalarının eksikliğinden kaynaklanan sorunlardır. Bununla birlikte uygulama hataları, hırsızlık girişimleri ve yanlış malzeme kullanımları (Şekil 2.7) duvar resimlerinin bozulmalarına neden olabilmektedir.

Şekil 2.7 Göreme Kılıçlar Vadisi'nde Bulunan Kılıçlar Kilise'de 1990'lı Yıllarda Hırsızlık Amaçlı Kaldırılmaya Çalışılan Duvar Resminde Oluşan Geri Dönüşümsüz Tahribat

Bununla birlikte duvar resimlerinde görülen bozulmaları, tüm tarihi eserlerde olduğu gibi, genel olarak 3'e ayırabiliriz;

- **Fiziksel Bozulmalar**

Fiziksel değişim ve bozulmaya neden olan etkenlerin başında yangın, deprem, sel gibi afetler, yapısal sorunlar, sıcaklık-nem değişkenlikleri, su sızıntıları, suyun donma/erime döngüsü, zararlı güneş ışınları ve yoğun ışık, çeşitli kaynaklardan gelebilen çözünür tuzlar, rüzgâr, titreşim, kullanım aşamasında yapılan değişiklikler ve yenilemeler, kontrol ve bakım eksikliği, duvar resimlerinin yapımında kullanılan malzemelerin kalitesi ve yapım teknikleri ile uygun olmayan yöntem ve malzemelerle yapılan restorasyonlar gelmektedir.

Duvar resimlerinin taşıyıcısı olan taş, tuğla, harç ve sıvaların yapısal sorunlar nedeniyle zarar görmesi, duvarlarda meydana gelen çatlaklar ve yıkımlarla sıva tabakalarının parçalanması ya da taşıyıcıdan ayrılması sıklıkla karşılaşılan fiziksel bozulmalardandır (Dikilitaş, 2005, s. 31). Duvar resimlerinin sıva tabakalarında görülen taşıyıcıdan ayrılma, ayrışma (Şekil 2.8) ve yapısal çatlaklarla doğru orantılı sıva çatlakları da fiziksel bozulmalara örnektir (Şekil 2.9).

Şekil 2.8 Niğde İli Bor İlçesi'nde Bulunan Ermeni Kilisesi (Cığızoğlu Konağı) Duvar Resimlerinde Sıva Tabakasında Ayrışma ve Ayrılmalar

Şekil 2.9 Kızılçukur Vadisi Üzümlü Kilise'de Sıva Tabakasında Görülen Çatlaklar

- **Kimyasal Bozulmalar**

Hava kirliliği kaynaklı asit yağmurları ve havadaki karbondioksit seviyesinin yüksek olduğu nemli olduğu nemli ortamlar, kireçtaşı ve kireç esaslı harç ve sıvaların çözünmesine yol açmaktadır. Havadaki sülfat iyonlarının artması kalsiyum karbonatın kalsiyum sülfata dönüşmesine ve su ile yüzeye taşınarak yüzeyde alçı taşı kabuk oluşumuna neden olmaktadır. Suda çözülmüş karbondioksitin olduğu ortamlarda suda çözünmeyen kalsiyum karbonat, kalsiyum bikarbonata dönüşerek suyla yüzeye taşınarak yüzeyde kaldırılması zor olan kalker bir kabuk oluşturmaktadır. Nemli ortamlarda metal esaslı pigmentler moleküllerine su alarak değişime uğramaktadır (azuritin malahite dönüşmesi, kurşun ya da cıva esaslı kırmızılarının siyahlaşması gibi). Kapadokya duvar resimlerinde bu bozulma türü genellikle figürlerin yüzlerinde izlenmektedir (**Şekil 2.10**). Yüksek ısıya maruz kalan duvar resimlerindeki demir oksit sarısının kırmızıya dönüşmesi gibi bazı pigmentlerde renk değişimleri de meydana gelmektedir (Dikilitaş, 2005, s. 31).

Ayrıca duvar resimleri yangın ve benzeri nedenlerle yüksek ısıya maruz kaldıklarında, pigmentlerin içindeki molekül suları uzaklaşarak kimyasal değişimlere neden olur. Bu tip reaksiyonlar sonucunda da renklerde değişmelerin olması kaçınılmazdır (Feller, 1967, Mora, v.d., 1984, s. 183-184).

Şekil 2.10 Göreme A.H.M. Elmalı Kilise Duvar Resimlerinde Görülen Kurşun ya da Civa Esaslı Kırmızıların Siyahlaşması

- **Biyolojik Bozulmalar**

Yaşamaları için yeterli sıcaklık ve ışığın bulunduğu ve bağıl nemin %65'in üstünde olduğu ortamlarda, duvar resmi veya sıva yüzeylerinde bazı durumlarda gözle görülmesi de genellikle benekler veya lekeler halinde görülen mantar, yosun, liken ve bakteri gibi biyolojik oluşumlar meydana gelmektedir. Biyolojik oluşumlar malzemenin içine nüfuz ederek ya da asidik ortam yaratarak fiziksel ve kimyasal türden bozulmalar meydana getirmektedir. Duvar resimlerinde bozulmaya neden olan biyolojik oluşumlardan başlıcaları bakteri ve mantarlardır (Dikilitaş, 2005, s. 31).

Bakteriler inorganik yapı malzemelerini sadece artıklarıyla kimyasal olarak etkilerler. Bakterilerin sebep olduğu siyah kabuklanma, tozuma, yapraklanma gibi bozulmalar diğer kimyasal kaynaklı bozulmalardan farklı değildir. Bakterilerin bozulma sürecine etkileri değerlendirirken miktarları, yani "patojenik sayısı", sadece rastlantısal olarak bulunup bulunmadıkları ya da eskime olayında önemli bir rol oynayıp oynamadıklarının belirlenmesi gereklidir. Örneğin alçı taşının biyolojik oluşumu sülfür-oksidasyonlu bakterilerden özellikle Thiobacillus türleri nedeniyledir. Bu bakteriler kükürt dioksiti

(SO₂) kükürt trioksite (SO₃) dönüştürür ve önceki bölümde anlatıldığı gibi oluşan H₂SO₄, CaCO₃ ile reaksiyona girerek alçı taşı (CaSO₄.2H₂O) oluşturur (Dikilitaş, 2005, s. 43).

İnorganik yapı malzemeleri mantarların yaşaması için uygun bir besi sunmasa da çeşitli kaynaklardan gelen organik kalıntılar varsa mantarlar gelişebilir. Mantarlar taş ve duvar resimlerinin yüzeyinde ve içinde koyu benekler halinde lekelenmelere neden olurlar. Mantarlar duvar resmi sıvasına nüfuz edebildiği için boya tabakasının ayrışmasına da neden olurlar. Mantarların ürettiği karbonik asit, nitrik asit, sülfürik asit ve diğer pek çok organik asit (*citric, oxalic, gluconic, lactic, fumaric* vs.) taşlarla hızla kimyasal reaksiyona girerken, organik asitler malzemedeki silikatlı mineralleri (özellikle mikalar, ortoklas gibi), CaCO₃'ü demir ve magnezyum içeren mineralleri (biyotit, olivin, piroksen gibi) çözerek komplekslerini oluşturur (Caneva, Nugari, & Salvadori, 1991, s. 87-99).

2.2.2 Duvar Resimlerinde Estetik Bütünlüğün Sağlanması

Koruma konusunda karşılaşılan en önemli sorunlardan bir diğeri de meydana gelen bozulmalar ve kayıplar nedeniyle görsel bütünlüğünü kaybetmiş durumdaki duvar resimlerinin görsel bütünlüğünün ve anlaşılabilirliğinin yeniden sağlanmasıdır.

Duvar resimlerinde uygulanan estetik müdahalelerle ilgili karar süreçleri öznel ve objektif tercihlerle yürütülmesi gerektiğinden, bu süreçlerin belli bir sistematığının oluşturulması zordur. Duvar resimleri üzerinde nasıl bir estetik müdahalede bulunacağı, bu müdahalelerin şiddeti ve ne kadar anlaşılır olması gerektiği gibi sorunlar üzerine tartışmaları ciddi anlamda ilk başlatan Brandi, tarihi ve estetik kriterlerin çeliştiği durumlarda 'potansiyel bütünlük'¹⁶ ilkesi ile hareket edilmesini önermiştir (Brandi, 2005, s. 54-59).

Duvar resimlerinde estetik uygulamalar için önemli ilkelere ilki, resimler üzerinde görülen bozulmaların veya onarımların görünürlüğünü en aza indirmek, ikincisi ise

¹⁶ *Potential Oneness*, Brandi'ye göre sanat eserinin birliği, yaşamın kendisi gibi niceliksel değil nitelikselidir. Bu sebeple bir sanat eseri gerçekten bir bütün olarak görülmüyorsa, parçalarının toplamı olarak düşünülmelidir.

resimsel içeriğin anlaşılmasını en üst düzeye çıkarmaktır. Koruma-onarım uzmanları bu uygulamaları genellikle rötuş¹⁷ kavramı ile ilişkilendirir. Ancak reintegrasyon¹⁸ kelimesi bu alanda yapılan çalışmalar için daha uygundur. Gestald Psikolojisinin çalışma ve deneyleri, bir boşluğun (*lacuna*) anlamını yorumlamak ve onu etkisiz hale getirmenin yollarını bulmak için çok değerlidir (Brandi, 2005, s. 58). Duvar resimlerinde estetik uygulamalar Gestalt kuramı¹⁹ ilkelerinden, bütünlük, vurgu ve görsel devamlılık özellikleri temel alınarak yapılması, eserlerin estetik sorunlarının, koruma-onarım faaliyetlerinin daha olumlu sonuçlandırılmasını sağlayacaktır.

Duvar resimlerini, yalnızca kültür varlığı niteliği ile değil aynı zamanda sanatın bir dalı olarak da ele aldığımızda, estetik sorunları görmezden gelemeyiz. Duvar resimlerinin korunmasında, çevresel koşulların iyileştirilmesi, sağlamlaştırma, temizlik gibi koruma uygulamaları ne kadar önemli ise, resimlerin estetik değerlerinin korunması ve estetik sunum da aynı öneme sahiptir. Duvar resimlerinin kültürel miras olarak değer kazanması, o resimlere atfedilen tarihsel değer ile, estetik değerinden ve fiziksel görüntüsünden kaynaklanmaktadır. İyi durumda korunmuş bir duvar resminin kültür varlıkları içinde yer alması ve gelecek kuşaklara aktarılması, *özgünlüğün korunması* ilkesi ile mümkündür. Bu ilke, Nara Özgünlük Belgesi Madde 13'te şöyle ifade edilmektedir: “*Bir Anıtın ya da sitin doğasına ve kültürel bağlamına bağlı olarak; özgünlük yargısı çok çeşitli bilgi kaynaklarına bağlıdır. Bu kaynaklar; tasarım ve biçimi, malzeme ve nesneyi, kullanım ve işlevi, gelenek ve teknikleri, konum ve yerleşimi, ruh ve anlatımı, ilk tasarım ve tarihsel evrimi içerir. Bilgi kaynakları yapıtın bünyesinde olabileceği gibi, dışında da olabilir. Bu kaynakların kullanımı, kültür mirasının, sanatsal, teknik, tarihsel ve toplumsal boyutlarıyla tanımlanmasına olanak verir*” Bu ilke doğrultusunda duvar resimlerinde özgünlüğün korunması, bazen o resimlere hiçbir müdahalede bulunmadan mümkündür.

¹⁷ Rötuş (Eng:Retouch) kelimesi sözlüklerde; Düzeltmek amacıyla yapılan değiştirme veya Kusurları giderme amacıyla düzeltmek, değiştirme anlamlarında açıklanmıştır.

¹⁸ Reintegrasyon: ‘Yeniden bütünleşme’ veya kısaca ‘bütünleme’ olarak anlamlandırılır.

¹⁹ 1920'lerde görsel algı ile ilgili araştırma yapan Alman psikologlar Gestalt teorisini geliştirmişlerdir. Bu teorinin önde gelen kurucuları Max Wertheimer, Wolfgang Kohler ve Kurt Koffka'dır. Gestalt kuramına göre tüm algılarımız bir bütün içerisinde organize edilmektedir. Bütünü oluşturan parçalardan çok parçaların bir araya gelişleri ve aralarındaki ilişki önem kazanmaktadır. Gestalt ilkeleri şu şekildedir; Benzerlik, Süreklilik, Kapalı Formlar, Şekil-Zemin İlişkisi, Bütünlük, Orantı ve Görsel Hiyerarşi, Vurgu, Görsel Devamlılık ve Dengedir.

Estetik bütünlük, estetik tamamlama, estetik sunum gibi uygulamalar, konusunda uzman konservatörlerin, estetik algısı ve el becerisi ile doğrudan ilişkilidir.

Kültür varlıklarının korunması ile ilgili estetikle süreçler birçok ülkede restoratör/konservatör ile sanat tarihçilerin ortak fikir birliği ile yürütülmektedir. Bu konuda verilen kararlar ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilir, koruma biliminin sosyal bir rol üstlendiği toplumlarda, katılımcı karar verme süreçleri daha olumlu sonuçlar vermektedir. Dünya’da koruma-onarıma ilgi duyan toplumlarda, geçmişten gelen doğal bir toplumsal estetik algı var olduğundan, gerçekleştirilen çalışmalarda bu konuda benzer nitelikte sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de ise kültür varlıklarının koruma-onarım çalışmalarında, estetik sorunlar yeterince üzerinde durulan, dikkate alınan bir konu değildir. Az sayıdaki koruma uzmanı, konunun önemi ve gerekliliği üzerinde durmaktadır. Konu ile ilgili tartışmalar genellikle yanlış veya kötü uygulamalar sonrasında, kamuoyunda yazılı, görsel ve sosyal medya aracılığı ile gündeme gelen tartışmalardır. Bununla birlikte bir diğer sorun ise, her bir duvar resmi için ayrı ayrı verilmesi gereken estetik uygulama kararlarını, ülkenin her yerindeki duvar resimleri üzerinde uygulama çalışmalarıdır.

3. KAPADOKYA BÖLGESİNDEKİ DUVAR RESİMLERİNDE KARŞILAŞILAN YAPIM TEKNİKLERİ

Bu bölümde 9-13. yüzyıllar arasına tarihlenen Kapadokya duvar resimlerinde karşılaşılan yapım yöntemlerinden bahsedilecektir. Kapadokya duvar resimlerinin korunması için duvar resimlerinin daha kapsamlı tanınması gerekmekte, araştırma ve incelemelerin proje bazlı değil tüm Kapadokya bölgesindeki duvar resimlerini kapsayacak şekilde ele alınması gerekmektedir. Duvar resimlerinin yapım tekniklerin belirlenmesi de korumanın önemli aşamalarından birisidir. Kapadokya duvar resimlerinin yapım tekniklerinin incelenmesi, belirlenmesi ve kategorize edilerek sınıflandırılması çok uzun ve kapsamlı araştırmalar sonucunda elde edileceğinden, bu bölüm Kapadokya duvar resimlerinin korunması ile ilgili çalışma deneyimlerimiz ve az sayıda gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar sonucu belirlenmiş teknikler ortaya konulmuştur.

Tarihsel olarak Kapadokya duvar resimlerine kısaca bakacak olursak, antik dönemlerde Kapadokya sınırlarında bulunan birçok alanda neolitik çağdan başlayarak, günümüze kadar uzanan geniş bir zaman aralığına yayılan duvar resmi varlığından söz edebiliriz. Niğde Köşk Höyükte ve Aksaray İli Aşıklı Höyükte bulunan duvar resimleri, neolitik döneme tarihlendirilmektedir. (Özbaşaran, Duru, Teksöz, & Omacan, 2010), (Öztan, 2005, s. 4).

Neolitik çağda yapılan duvar resimleri bazen ince bir kil tabakası üzerine, bazen de katkılı veya katkısız kil/çamur sıva üzerine, çeşitli organik bağlayıcılarla karıştırılarak kullanılan pigmentlerle resim uygulamaları gerçekleştiriliyordu. Bu teknik zamanla geliştirilmiş, taşıyıcı, sıva ve boya tabakalarında kullanılan malzeme yelpazesi genişletilmiştir.

Kapadokya bölgesinde, Roma Dönemi kaya oyma mezar odası resimlerine kadar olan dönemde benimsenen yapım tekniği kil/çamur sıva üzeri resim yapma geleneğidir. Kaya oyma yapılarda sıklıkla rastlanan, demir oksit pigmentlerle doğrudan kaya üzerine resim yapma yöntemidir. Bu teknik zamanla değişecek, sıva tabakası uygulamaları eklenecek, resimsel içerik ve renk çeşitliliği artacaktır. Bizans resminin örneklerini bu tarihlerden sonra günümüze ulaşan kaya oyma kiliselere yapılmış duvar resimleri oluşturmaktadır.

Kapadokya bölgesinde 9-13. yüzyıllar arasına tarihlenen duvar resimlerinin yapım yöntemlerini inceleyen detaylı sistematik bir çalışma henüz bulunmamaktadır. Ancak az

sayıda gerçekleşen koruma-onarım projelerinde ve araştırmada duvar resimlerinin yapım yöntemlerine dair inceleme ve gözlemler bulunmaktadır (Restle, 1967; Andaloro, 2017). Bunun dışında kalan ve Kapadokya duvar resimlerinin yapım yöntemleri ile ilgili bilgiler, konu ile ilgili uzmanların yerinde yaptıkları inceleme ve gözlemlere dayanmaktadır. Hristiyan resim sanatı ile ilgili yazılı kaynaklar sınırlı olmakla birlikte, “*The Painter’s Manual of Dionysius of Fourn*” (Hetherington, 1974), bu konuda çalışan rahip ressamın geleneksel duvar resmi yapım yöntemlerini kaleme aldığı el yazmalarından derlenen en ayrıntılı yayındır.

9-13. yüzyıllara ait Kapadokya duvar resimlerini incelediğimizde karşımıza genel olarak 6 farklı yapım tekniği çıkmaktadır. Bu 6 tekniğin dışında, bazı kiliselerde, küçük alanlarda veya sahnelerde toprak/kil esaslı sıvalar üzerine resim yapma yöntemi de görülmektedir. Bu yapım tekniğinin dönem onarımlarına ait olabileceği veya ustaların imkanları ile ilgili olabileceği düşünülebilir.

Duvar resmi yapım tekniklerini incelerken, duvar resmi yapım yöntemlerinden bahsetmek gereklidir. Yapılış biçimlerine göre *fresco*²⁰, *sekko*²¹, kireç-*fresco*²², kireç-*kazein*²³, *tempera*²⁴ gibi farklı duvar resmi teknikleri olmakla birlikte bu tekniklerde kendi içinde farklılıklar gösterebilmektedir. Yapımlarında kullanılan malzemeler ve teknikler, iklim, bölge, dönem ve kültürlere göre değişiklikler ya da benzerlikler ortaya koymaktadır (Dikilitaş, 2018). Elyazmalarına göre Bizans sıvalarında *arriccio* (kaba sıva) ve *intonaco* (ince sıva) olmak üzere iki tabaka olan sıvalardaki bağlayıcı kireçtir. Dolgu maddesi olarak sadece az miktarda kum ilave edilen sıvalarda Roma ve batı sıvalarından farklı olarak saman, hububat kabuğu ve domuz kılı gibi katkı malzemelerinin kullanılmış olduğu tespit edilmiştir (Dikilitaş, 2005). Bu içerik Bizans sıvalarının kil sıvalara kadar

²⁰ Kireç esaslı yaş sıva üzerine, kirece dayanıklı pigmentlere sadece su karıştırılarak elde edilen boyalarla yapılan duvar resmi tekniği olup boya yüzeye sıvanın katılması ile oluşan karbonatlaşma ile bağlanır.

²¹ Kil, alçı ya da kireç esaslı kuru sıva üzerine pigmentlerin bir bağlayıcı ile karıştırılarak uygulandığı duvar resmi tekniğidir.

²² ‘*Kalkfresco*’ Pigmentlerin kireç bağlayıcı ile karıştırılarak kireç esaslı yaş sıva üstüne çalışıldığı resim tekniği.

²³ ‘*Kaseinkalk-technik*’, Pigmentlerin kireç-kazein karışımı bir bağlayıcı ile çalışıldığı resim tekniği.

²⁴ Kazein-tempera, yumurta-tempera gibi bağlayıcının sadece emülsiyon olduğu durumlarda kullanılmalıdır, çok uygun olmamakla birlikte su bazlı boya sistemleri için (tutkal-tempera, zamk-tempera) ya da yanlış bir biçimde *secco* resmin yerine de kullanılmaktadır (Schmid, 1992).

geri giden eski, doğu geleneğini izlediğini göstermektedir. Sıvaların toplam kalınlığı yüzeyin düzensizliğine bağlı olmakla birlikte tuğla duvarlar suyu daha fazla emdiğinden *fresko* alışılırken sıvanın yaş kalabilmesi için genellikle sıva daha kalın yapılmıştır. Roma resmindeki ayna gibi bir yüzey elde etme girişimi, İmparatorluğun geç dönemlerinden sonra işlevini yitirmiş, yüzey perdahlaması sadece hazırlık çiziminden sonra sıvanın ıslak kalma süresini uzatmak ve *fresko* boyama amacıyla yapılmıştır. Erken dönem orta ağ resimlerinin basit oluşu şablon veya *sinopia* kullanımını gerektirmemiştir. Bizans rahip ressamaları (*zograf*) genellikle *sinopia* kullanmadan iskele seviyesi boyunca uygulanmış olan (*pontata*)²⁵ ince sıva (*intonaco*) üstüne doğrudan *fresko* alışmışlardır (Mora v.d., 1984, s. 89-101).

Tez konusu kapsamında 9-13. yüzyıllar arasında tarihlenen Kapadokya bölgesindeki duvar resimlerinde tespit edilen altı farklı yapım tekniği belirlenmiş ve görsellerle anlatılmaya çalışılmıştır. Bu alışmanın Kapadokya'nın tamamında yapılması öncelikle farklı tarihsel dönemlere ait duvar resimlerinin (ok sayıda örneği barındıran 19. yüzyıl duvar resimleri gibi...) yapım tekniklerinin incelenmesi ve belirlenmesi gerekmektedir. Yapım teknikleri bakımından Kapadokya duvar resimlerinin incelenmesi öncelikle tarihsel dönemlerin içinde sınıflandırılması ve coğrafî alanlara ayrılarak kategorize edilmesi gerekmektedir.

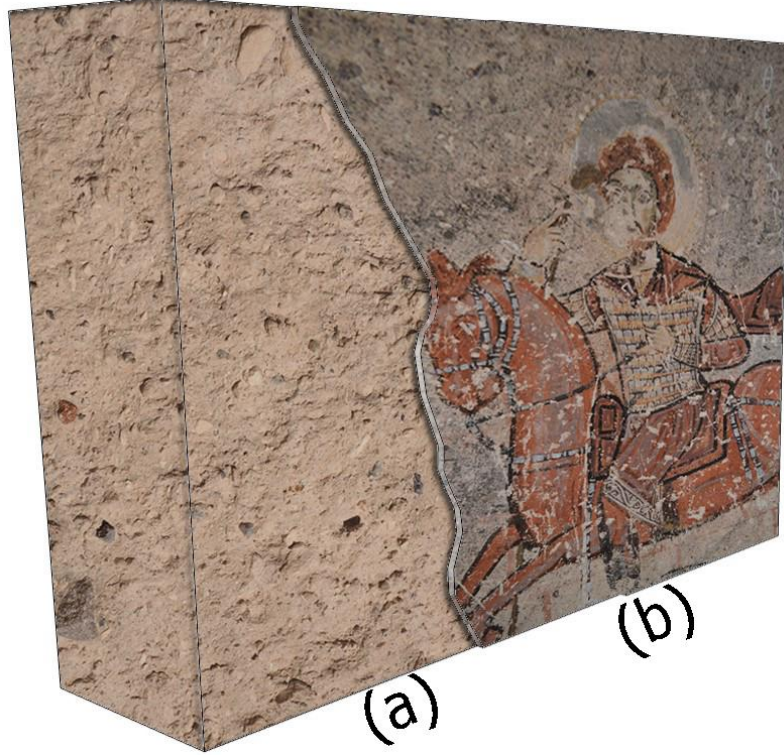
3.1 Doğrudan Kaya Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (A Tipi)

Yüzey resim yapmak üzere düzeltilerek veya düzeltilmeden, boyaların doğrudan kaya veya duvar yüzeyine uygulanmasıyla yapılan duvar resmi tekniğidir (**şekil 3.1**). Paleolitik ağlardan günümüze kadar devam eden bu teknik en eski duvar resmi yapım tekniğidir. Kapadokya bölgesindeki kiliselerin büyük bir kısmında görülen ve genellikle tek renk kullanılarak doğrudan kaya yüzeyine yapılmış olan şematik süslemeler de bu grup içinde yer almaktadır. Göreme Aıkıhava Müzesi'nde bulunan Yılanlı Kilise, Aziz Basil şapeli ve Azize Katerina şapeli bu yapım tekniği ile resmedilmiştir. İnsan betimlemesi içermemeleri nedeniyle *ikonaklazma*²⁶ dönemine ait olabilecekleri ya da yeni yapılan

²⁵ İskele seviyesinde yatay olarak izlenen sıva geçiş alanları.

²⁶ İkonoklazm, bir kültürün kendi dini ikona ve diğer sembollerine ya da anıtlarına dini ya da politik

kiliselerin duvar yüzeylerinin resim yapılana kadar boş kalmaması ve yapının kutsanması amacıyla yapılmış oldukları düşünülmektedir.

Şekil 3.1 Doğrudan Kaya Üzerine Duvar Resmi Yapma Tekniği

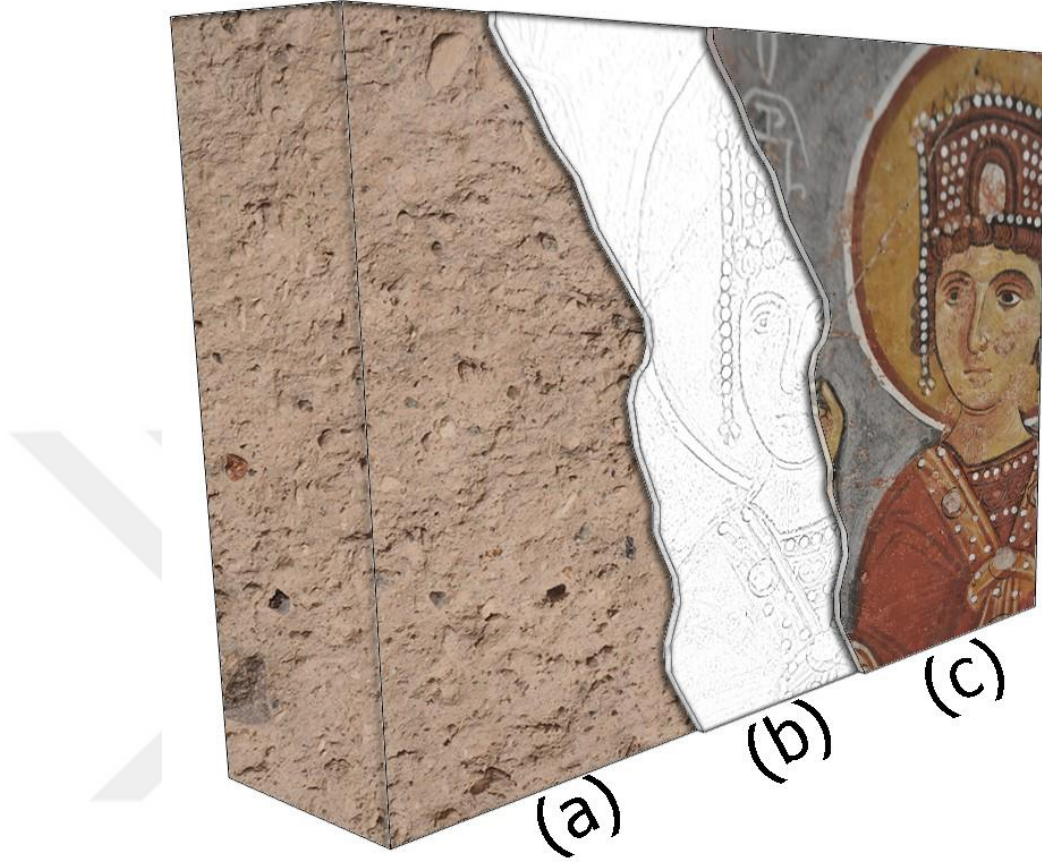
a - Taşıyıcı Kaya Tabakası
b - Boya Tabakası

3.2 Kireç Badana Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (B Tipi)

Duvar resmi yapılacak ana taşıyıcı yüzeyler düzeltildikten sonra, kaya yüzeyinin gözenekli yapısını azaltmak ve hazırlık çizimlerini kolayca uygulayabilmek adına kireci sulu bir şekilde hazırlayarak uygulanması ve bu tabakanın üzerine resmedilmesidir (Şekil 3.2). Buradaki ince kireç tabakası duvar resimlerini oluşturan boya tabakasının yüzeye tutunmasını da artırmaktadır. Bununla birlikte bu teknik duvar resmi üretim maliyetlerini de düşürdüğünden, Kapadokya’da sıklıkla karşılaşılan bu teknik Göreme Açık hava Müzesi Elmalı Kilisede pembemsi bir kireç tabakası olarak gözlemlenmektedir. Bunun dışında, Göreme’de bulunan 13 No’lu Kilisede, Göreme’de bulunan Karabulut Kilisede

güdülerle planlı saldırısıdır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0konoklazm#cite_note-1)

ve Zelve’de bulunan Üzümlü Kilise gibi birçok kilisenin duvar resmi yapım tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır.

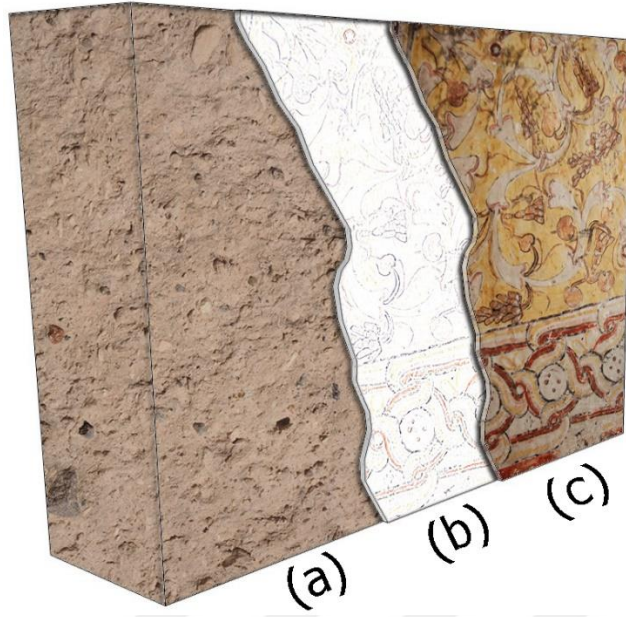

Şekil 3.2 Kireç Badana Üzerine Resim Yapma Tekniği

- a – Taşıyıcı Kaya Tabakası
- b – Kireç Badana Tabakası + Hazırlık Çizimi
- c – Boya Tabakası

3.3 Alçı Sıva Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (C Tipi)

Duvar resmi yapılacak ana taşıyıcı yüzeyler düzeltildikten sonra resim yapılacak alanlara ince alçı sıva çekilerek hazırlanmasıdır (Şekil 3.3). Alçı harç ve sıva olarak M.Ö. 3000 yıllarında Ortadoğu ve Mısır’da yoğun biçimde kullanılmıştır (Dikilitaş, 2005). Kapadokya’daki duvar resimlerinin 8-10. yüzyıllar arasında sıklıkla karşılaşılmaktadır. Ürgüp İlçesi sınırlarında bulunan, Keşlik Manastırı içinde St. Stefanos Kilise, Gomeda Vadisi’nde bulunan St. Basil Kilise duvar resimlerinin yapım teknikleri alçı sıva üzerine yapılmış resimlere örnektir. Tez kapsamında incelenen Kızılcukur Vadisi içinde bulunan Üzümlü Kilise duvar resimlerinin alçı sıva üzerine yapılmış olduğu tespit edilmiştir (Pelosi, Agresti, Andaloro, Baraldi, & Paola Pogliani, 2013).

Şekil 3.3 Alçı Sıva Üzerine Resim Yapma Tekniği

a – Taşıyıcı Kaya Tabakası

b – Alçı Sıva Tabakası

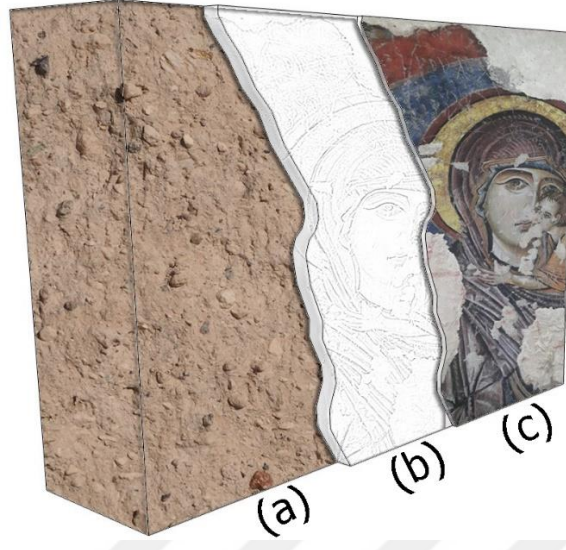
c – Boya Tabakası

3.4 Kireç Esaslı Sıva Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (D Tipi)

Duvar resmi yapılacak ana taşıyıcı yüzeyler düzeltildikten sonra resim yapılacak alanlara kireç sıva çekilerek hazırlanır (Şekil 3.4). Kireç taşı granüller halinde olduğu için tek başına bağlayıcı özelliği zayıftır. Bununla beraber, sönmüş kireç su ve dolgu maddeleri ile karıştırılırsa, sağlam ve dayanıklı sıvalar ve harçlar üretilir (Dikilitaş, 2005). Bu sebepten ötürü genel olarak kireç sıvaların içerisine dere kumu veya taş tozları karıştırılarak hazırlanır. Kireç harcı genellikle içerisine katkı malzemeleri konularak uygulanır. Kıyılmış saman, öküz, at, deve, keçi gibi hayvanların kılları sıklıkla karşılaşılan katkı malzemelerindedir. Kapadokya’da tek kat kireç sıvalar olduğu gibi iki kat üst üste uygulanmış örneklerde görülmektedir. Bunun sebebi resmi yapılacağı ana taşıyıcı yüzeylerin düzensizliğini azaltmak olduğu düşünülmektedir.

Bu tez kapsamında incelenen Göreme Açık hava Müzesi’nde bulunan Tokalı Kilise, Karanlık Kilise, Ürgüp İlçesi, Şahinefendi Köyü’nde bulunan Kırk Martirler Kilise, Niğde İli, Aktaş Mahallesi’nde bulunan Eski-Andaval Konstantin&Helena Kilisesi ve Niğde İli, Gümüşler Beldesi’nde bulunan Gümüşler Manastırı duvar resimlerinin kireç sıva üzerine yapılmış olduğu tespit edilmiştir (Pelosi, Agresti, Andaloro, Baraldi, & Paola

Pogliani, 2013).

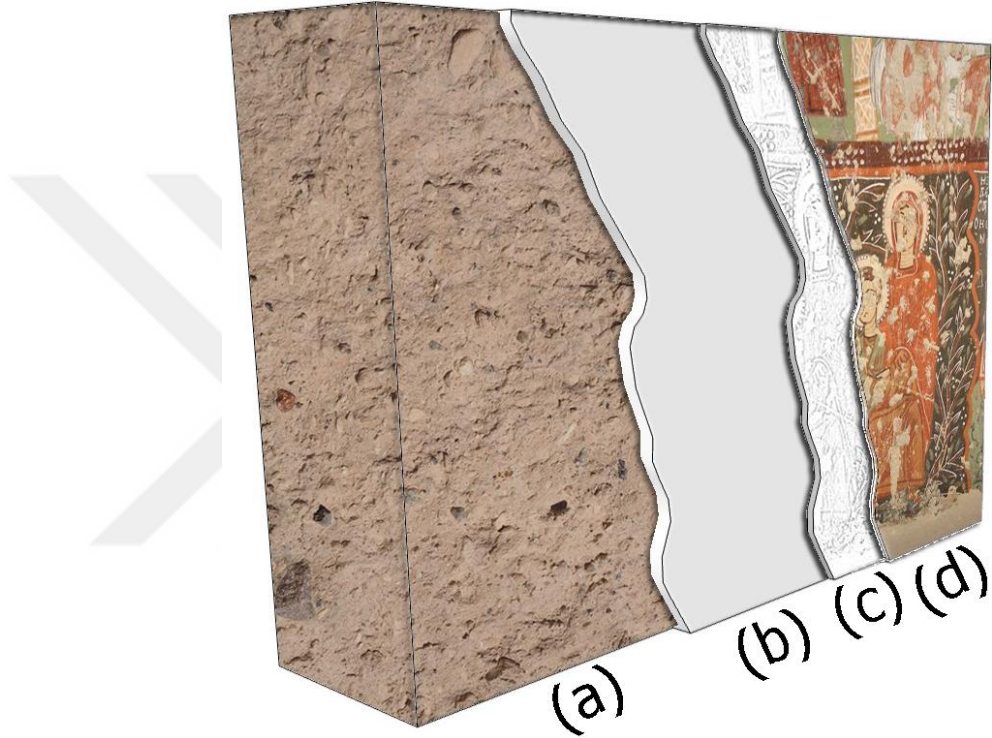

Şekil 3.4 Kireç Esaslı Sıva Üzerine Resim Yapma Tekniği

- a – Taşıyıcı Kaya Tabakası**
- b – Kireç Esaslı Sıva Tabakası**
- c – Boya Tabakası**

3.5 Kireç ya da Alçı Sıva Üzerinde, Alçı Badana Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (E Tipi)

Duvar resmi yapılacak ana taşıyıcı katman düzenlenerek, üzerine kireç veya alçı sıva uygulanması ve sıva katmanı üzerine alçı badana çekilerek, bu tabakanın üzerine resmin yapıldığı tekniktir (Şekil 3.5). Buradaki badana katmanları sıva tabakasının yüzeyindeki bozuklukları düzeltmek ve resimler için hazırlık katmanı oluşturmak amacı ile uygulanmıştır.

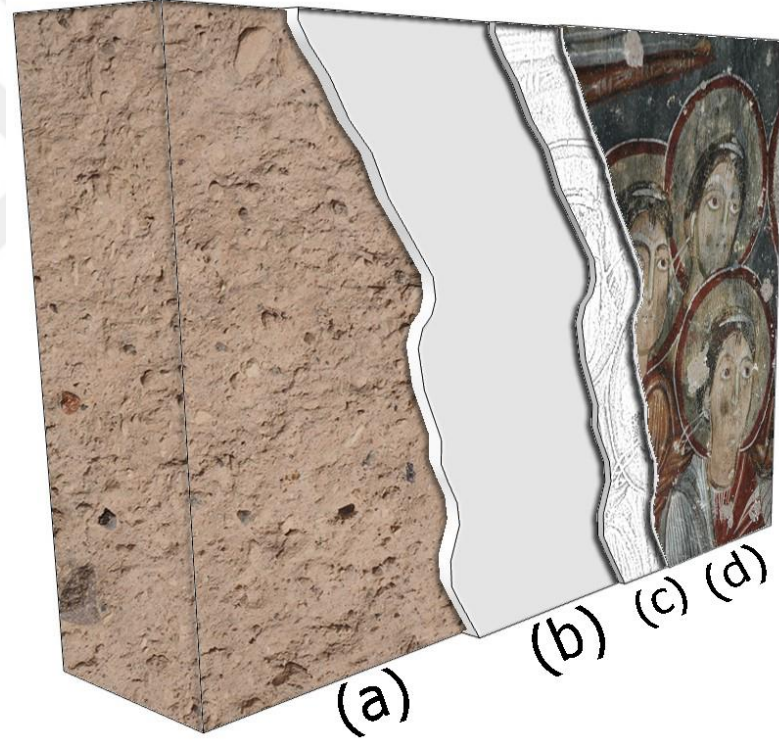

Şekil 3.5 Kireç ya da Alçı Sıva Üzerinde, Alçı Badana Üzerine Resim Yapma Tekniği

- a – Taşıyıcı Kaya Tabakası
- b – Alçı veya Kireç Sıva Tabakası
- c – Alçı Badana Tabakası
- d – Boya Tabakası

3.6 Kireç ya da Alçı Sıva Üzerinde, Kireç Badana Üzerine Yapılmış Duvar Resimleri (F Tipi)

Duvar resmi yapılacak ana taşıyıcı katman düzenlenerek, üzerine kireç veya alçı sıva uygulanması ve sıva katmanı üzerine kireç badana çekilerek, bu tabakanın üzerine resmin yapıldığı tekniktir (Şekil 3.6). Bir önceki maddede anlatılan teknikte olduğu gibi sıva tabakasının yüzeyindeki bozuklukları düzeltmek ve resimler için hazırlık katmanı oluşturmak amacı ile uygulanmıştır. Burada alçı sıva üzerine kireç badana ve kireç sıva üzerine alçı badana tabakalarını uygulama sebebine mantıklı bir açıklama getirilememekle birlikte, ustaların üzerine resim yapmaya alışık oldukları yüzeyleri (resim yapmaya elverişli alçı veya kireç hazırlık katmanı/yüzeyler) tercih etmiş olabilecekleri düşünülmektedir.

Şekil 3.6 Kireç ya da Alçı Sıva Üzerinde, Kireç Badana Üzerine Resim Yapma Tekniği

- a – Taşıyıcı Kaya Tabakası
- b – Alçı veya Kireç Sıva Tabakası
- c – Kireç Badana Tabakası
- d – Boya Tabakası

Bölgede çok sayıda duvar resmi olması sebebiyle yalnızca tezde ele alınan duvar resimlerinin yapım teknikleri kategorize edilmiştir (**Tablo 3.1**).

Tablo 3.1 Tez Kapsamında İncelenen Duvar Resimlerinin Yapım Teknikleri

Yapımın Adı	Yapım Tekniği
Gümüşler Manastırı Duvar Resimleri	(D Tipi)
Tokalı Kilise Duvar Resimleri	(D Tipi)
Karanlık Kilise Duvar Resimleri	(D Tipi)
Elmalı Kilise Duvar Resimleri	(B Tipi)
Eski Andaval-Konstantin&Helena Kilisesi Duvar Resimleri	(D Tipi)
Kırk Martirler Kilisesi Duvar Resimleri	(D Tipi)
Üzümlü Kilise Duvar Resimleri	(C Tipi)

Kapadokya’da 9-13 yüzyıllardaki duvar resimlerinin yapım teknikleri incelendiğinde, ‘D tipi’ kireç esaslı sıva üzerine yapılmış duvar resimleri yapım tekniğinin uygulandığı karşımıza çıkmaktadır. Belirlenen diğer yapım tekniklerine bakıldığında duvar resmini oluşturan malzemelerin aynı olmasından yola çıkarak, tamamen ressamın uygulama sırasında ortaya koyduğu yöntem olarak düşünülmektedir.

Tek katmanlı ve kireç esaslı sıva kullanılarak yapılan duvar resmi (D tipi) ile çok katmanlı (E tipi veya F tipi gibi) olarak uygulanan tekniklerde görülen bozulmalarda farklılıklar gösterebilmektedir. Buna örnek olarak aynı taşıyıcı katman üzerinde benzer koşullarda tek katmanlı resimlerde, sıva-duvar arası boşlukların görülmediği bir durumda, yani kireç esaslı sıva tabakasının taşıyıcı ile uyumu sağlam kaldığında, farklı malzemelerin kullanıldığı (E tipi veya F tipi) çok katmanlı yapım tekniğinde sıva tabakası ve üzerine uygulanan tabaka arasında boşluklar oluşabilmekte ve kayıplar görülebilmektedir. Yapım tekniklerinden kaynaklı bozulma olasılıklarının ortaya konulmasında, duvar resimlerinin yapı tekniklerinin detaylı olarak incelenmesi ve belirlenmesi oldukça önemli bir husustur. İncelenen çalışmalarda en fazla karşımıza çıkan ‘D tipi’ kireç esaslı sıva üzerine yapılmış duvar resimleri yapım tekniği göz önünde bulundurulduğunda, duvar resmini üreten ressamın, incelenen tarihsel aralıklarda benzer malzeme ve yapım tekniği kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu yapım tekniğinin yaygın olarak kullanılması, yüzyıllardır yapı teknolojisinde kullanılan ve deneyimlenmiş olan kirecin doğal koşullarda uzun ömürlü olması ve yüzeyine resim uygulanmasının elverişli olması gösterilebilir.

4. KAPADOKYA BÖLGESİNDE YAPILAN KORUMA ÇALIŞMALARI

Kapadokya bölgesinde bulunan kaya oyma kilise yapılarındaki duvar resimleri Orta Anadolu'daki Bizans/Doğu Roma resim sanatının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kendine has coğrafi yapısı (peri bacaları, tüfik kayaç türleri) ve iklim ve çevre koşulları (sert karasal iklim, kuru hava, rüzgarlarla taşınan toz vb. parçacıklar) kendine özgü koruma sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle tüm bileşenleri izlemek, anlamak, özümsemek ve bu alanın korunması için gereken koruma yaklaşımını geliştirebilmek uzun bir araştırma, uzmanlık, deneyim ve bölgenin bu konudaki ihtiyaçlarına cevap verebilecek kurumsal oluşumlar gerektirmektedir. Bu bağlamda günümüzde bölgede sürdürülen duvar resmi koruma çalışmaları alanda gerçekleştirilmiş olan yaklaşık 60 yıllık koruma geçmişinden bağımsız düşünülemez.

Kaya oyma kiliselerde görülen yapısal sorunlar, 1960'lı yıllardan itibaren uzmanlar tarafından raporlanmış, belgelenmiş ve 1985'te de UNESCO tarafından, kaya kiliselerin korumasının en büyük tehdit olarak ortaya konmuş, günümüze kadar gerçekleşen tüm çalışmalarda da bu bozulmalar rapor edilmiştir. (Schwartzbaum, 1986; Andaloro, 2008&2014; Rovella, 2014). Aynı jeolojik özellikler, aynı koruma-kullanma işlevleri ve genel olarak aynı bozulma türlerinin izlendiği Kapadokya Bölgesi'nde, hem geçmişte yapılan duvar resimlerinin korunmasına yönelik çalışmalar hem de günümüzde gerçekleştirilen koruma çalışmaları incelendiğinde, sürdürülebilir ve devamlılık içeren bütüncül bir koruma anlayışının benimsenmediğini görmekteyiz.

Bu tez kapsamında koruma/onarım çalışmaları 1960'lı yıllar ile günümüz arasında gerçekleştirilmiş olan ve duvar resimleri 9-13. yüzyıllar arasına tarihlenen 7 adet kilise yapısı ele alınmıştır.

Tez kapsamında değerlendirilen yedi adet duvar resmi koruma-onarım çalışmalarının dışında da birtakım çalışmalar gerçekleşmiş olup çalışmalar hakkında yeterli bilgi ve belge ne yazık ki olmadığından teze dahil edilememiştir. Bu çalışmalardan Göreme'de bulunan El-Nazar Kilise duvar resimleri ile ilgili; *"Kilisenin restorasyon ve konservasyonu, çevre düzeni hariç, 1998 yılı içinde bitirilmiş ve toplam 13.500.000.000*

TL harcama yapılmıştır” bilgisine ulaşılmıştır.²⁷ Bununla birlikte Göreme Açık hava Müzesi’nde bulunan Çarıklı Kilise duvar resimleri²⁸, Göreme Kılıçlar Vadisi’nde bulunan ancak duvar resimlerinin koruma-onarımlarının tamamlanmadığı anlaşılan Kılıçlar Kilise duvar resimleri,²⁹ Gülşehir’de bulunan St. Jean Kilise duvar resimleride³⁰ gerçekleştirilen uygulamalar ve belgeleme konusunda bilgi ve belgelerine ulaşılamayan çalışmalardır.

Tez kapsamında koruma yaklaşımı ve uygulamaları incelenmeyen ancak yayınlanmış makalesi ve belgelerine ulaşılabilen tek çalışma Acıgöl İlçesi’nde bulunan Tatların II.(Kale) Kilise duvar resimleridir. Bu çalışmada duvar resimlerinin ve yapının korunma durumu ve gerçekleştirilen koruma uygulamaları ortaya konulmuştur. Çalışmalarda elde edilen önemli sonuçlardan birisi, Tatların II Kilise duvar resimlerinin *fresko* tekniğinde resmedilmiş olduğunu aktarmaktadır. Gözlemlere dayalı bu bilgiye *giornata*³¹(Şekil 4.1) izlerinden yola çıkılarak ulaşıldığı raporlanmıştır (ICCROM, 1995). Kapadokya’da *giornata* izlerinin gözlemlenebildiği az sayıda duvar resimlerinden diğer bir örnek de 2015 yılında kazılar sonucunda keşfedilen Nevşehir Kale Kilise’dir.

²⁷ Halis Yenipınar, *El-Nazar Kilisesi Yapısal Sağlamaştırma ve Fresk Konservasyonu Çalışmaları*, 10. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Kuşadası, 26-28 Nisan 1999, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

²⁸ ‘1997’de ihalesi yapılan ve 1998 yılında da restorasyonu ve konservasyonu tamamlanan Çarıklı Kilise için 12.420.000.000 TL harcanmış, çalışma Arkeolog-Restoratör Rıdvan İşler tarafından 1 Nisan- 15 Ekim 1998 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir’. Murat E. Gülyaz, *Çarıklı Kilisenin Restorasyonu ve Konservasyonu*,10.Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Kuşadası, 26-28 Nisan 1999, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

²⁹ ‘...23.750.000.000 TL olarak ihale edilmiştir. 30.11.1999 yılında ihale edilip, 01.05.2000 tarihinde bitirilen kilisenin restorasyonu, Arkeolog-Restoratör T. Rıdvan İşler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kilisenin duvar resimlerinde kalan bölümlerin restorasyonunda tamamlanması gerekmektedir’ Şinasi Başal, *Kılıçlar Kilise Yapısal Sağlamaştırma ve Duvar Resimlerinin Onarımı*, 12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Kuşadası, 25-27 Nisan 2001, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

³⁰ ‘Kilisenin restorasyonuna 1995 yılında örenyerleri geliriyle ihalesininin Arkeolog-Restoratör T. Rıdvan İşler’e verilmesiyle başlamıştır. T. Rıdvan İşleri’in özverili çalışması ile kilisenin yapısal, temizleme, rötuşlama ve çevre düzeni işi 1996 yılı ekim ayında bitirilmiştir.’ Seracettin Şahin, *Gülşehir St. Jean Kilise*, VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Kuşadası, 7-9 Nisan 1997, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

³¹ Günlük çalışma sıvası alanları.

Tatlarin II Kilise

Nevşehir Kale Kilise

Şekil 4.1 Tatlarin Kilise ve Nevşehir Kale Kilise Duvar Resimlerinde İzlenebilen Giornata İzleri

4.1 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasında Ulusal ve Uluslararası Kurum ve Kuruluşların Rolü

Kapadokya’da duvar resimlerinin korunması ile ilgili tarihsel süreci, yalnızca koruma-onarımları yapılan çalışmalarla sınırlandırarak değerlendirmek doğru değildir. Aktif koruma anlamında çalışmaların başlatıldığı 1960’lı yılların öncesine de değinmekte yarar vardır. Kapadokya’da duvar resimlerinin korunması gerekliliğinin anlaşılmasında, bölgenin 1950’li yıllarda hızla artan turizm hareketliliğinin de payı vardır. 1950’li yıllardan itibaren her geçen yılda daha fazla ziyaret edilen bölge, ulusal ve uluslararası yönetim ve kültür-turizm organizasyonlarının da dikkatini çekmiş ve 1960’lı yıllara gelindiğinde bölgenin turizm amaçlı korunması ve geliştirilmesi ile ilgili somut adımlar atılmaya başlanmıştır. UNESCO’nun 1966 tarihli “Tuquie Developpement Touristique et Preservation des Sites et Monuments de Certaines Regions de la Turquie” (UNESCO, 1966) adlı raporunun Kapadokya ile ilgili bölümünde, turizmin geliştirilmesi, teşvik edilmesi ve bunun ekonomik katkıları, bölgede bulunan arkeolojik ve doğal değerler için gereken önem ve hassasiyet gösterilmemesi durumunda, bu çalışmaların boşuna olacağı ifade edilmiştir. Bu ifade, bölgedeki duvar resimlerini de kapsayan tüm kültürel ve doğal varlıkların korunmasında uluslararası en üst seviyeden ortaya konulan yaklaşımlardandır. Yine aynı raporda, kilise ve şapellerde bulunan duvar resimlerinin, mevcut doğal sorunları ile ziyaretçiler tarafından oluşturulabilecek ışık, nem, sıcaklık vb. sorunların artabileceği ifade edilmiş ve duvar resimlerinin korunmasına yönelik kabul edilmiş koruyucu hiçbir önlemin alınmadığı belirtilmiştir (Sanpaolesi, 1966). Böylece,

Kapadokya duvar resimlerinin korunmasının gerekliliği, konu ile ilgili kurum ve kuruluşların 1960'lı yıllardan başlayarak ortaya koyduğu, uzmanların yerinde gözlem ve incelemeler sonucunda oluşturulmuş raporlardan anlaşılmaktadır.

Kapadokya bölgesinde bulunan duvar resimlerinin korunması ile ilgili çalışmalar uluslararası ölçekte faaliyetler sürdüren UNESCO, ICCROM gibi kuruluşların yanı sıra çeşitli ülkelerden üniversitelerinde her dönem ilgisini çekmiştir. Uluslararası ekipler yerel kurum ve kuruluşlarla iş birliği içinde çalışmalar gerçekleştirmektedir. İtalya'dan (Viterbo) *Tuscia Üniversitesi* ekipleri 2006 yılından beri bölgede çalışmalarına devam etmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleri ile tüm bölgede sanat tarihi yüzey araştırmalarının yanı sıra, duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarına da katkılar sunmaktadır. İtalyan ekipler T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı iş birliği ile yürüttüğü çalışmalarına 2007-2013 yılları arasında, Kırk Martirler Kilise duvar resimleri koruma-onarım çalışmaları, 2011- (devam ediyor...) yıllarında ise Tokalı Kilise duvar resimleri koruma-onarım çalışmalarını sürdürmektedir.

Japonya'dan *Tsukuba Üniversitesi* ekibi, Kızılçukur Vadisi'nde bulunan Üzümlü Kilise'de, 2014-2016 yıllarında '*Üzümlü Kilise Bilimsel Araştırma Projesi*' adı altında duvar resimlerin koruma-onarım çalışmalarını tamamlamıştır.

4.1.1 Ulusal Kurum ve Kuruluşlar

Türkiye'de kültür varlıklarının korunması ile ilgili karar verici ve kanun koyucu kurum günümüzdeki adıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı, bakanlık bünyesinde ilgili kurumu ise Kültür Varlıklarını ve Müzeler Genel Müdürlüğü'dür. Bölgede 1960'lı yıllardan itibaren artan turizm faaliyetleri ile, kültürel ve doğal mirasın korunması ve bölgenin altyapısının geliştirilmesi ile ilgili çok sayıda girişim olmuştur. Bu amaca yönelik olarak birçok devlet kurumu ve yerel kuruluş Kapadokya'nın korunması ve gelişimine katkılar sunmuştur günümüzde de artarak devam etmektedir (**Tablo 4.1**). Tez kapsamında da incelenen ulusal veya uluslararası duvar resmi koruma-onarım çalışmalarına gerekli izinlerin verilmesi noktasında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın ilgili kurumu Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetki sahibi kurumdur.

Tablo 4.1 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasında Ulusal ve Uluslararası Kurum

ve Kuruluşların Rolü

Kapadokya Bölgesi Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Ulusal ve Uluslararası Kurum ve Kuruluşlar		
Ulusal Kurumlar		Kurumların Rolü
	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (Önceki adı ile; Kültür Bakanlığı) (1960'lar- ...)	Çalışma izinleri
	Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (Önceki adı ile; Eski Eserler Genel Müdürlüğü) (1960'lar- ...)	Çalışma izinleri
	Nevşehir Müze Müdürlüğü (1987- ...)	Projelerin yürütülmesi ve Kontrolü
	Nevşehir Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü (2014- ...)	Uzman Desteği
	Kapadokya Alan Başkanlığı (2019- ...)	Henüz Bilinmiyor...
Üniversiteler	ODTÜ (1956-...)	Uzman ve Proje Desteği
	Kapadokya Meslek Yüksekokulu (Kapadokya Üniversitesi) (2005- ...)	Sponsorluk
Uluslararası Kurumlar	UNESCO	Uluslararası Kampanya Desteği
	ICCROM	Uzman ve Eğitim Desteği
	UNDP	Finans Desteği
Üniversiteler	Tuscia Üniversitesi (2007- ...)	Uzman, Finans ve Proje Desteği
	Tsukuba Üniversitesi (2014-2016)	Uzman, Finans ve Proje Desteği

4.1.2 Uluslararası Kurum ve Kuruluşlar

- **UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu)**

1966 tarihli “Tuquie Developpement Touristique et Preservation des Sites et Monuments de Certaines Regions de la Turquie” raporundaki Kapadokya’da turizmin geliştirilmesi ve altyapı çalışmaları ile tarihi anıtların da korunmasını öngören tavsiyeleri ile UNESCO, bölgede uluslararası ölçekteki koruma girişimlerinin öncüsü kabul edilebilir.

UNESCO’nun, İstanbul’un tarihi alanları ve Göreme Vadisi’nin Korunması için 1983

yılında başlattığı kampanya, Türkiye ile birlikte bu alanlara uluslararası bir ilginin oluşması ve bu alanların Dünya Doğal ve Kültürel Miras listesine girmesi ile sonuçlanmıştır.³² Bu kampanya neticesinde, ulusal ve uluslararası ilginin oluşması sayesinde, maddi anlamda sağlanan fonlarla da Tokalı Kilise ve Karanlık Kiliselerinin korunması sağlanmış, fakat, 1998 yılında, ikinci bir canlandırma kampanyasına ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir (Yavuz & Asatekin, 1998, s. 12-13).

• **ICCROM (Uluslararası Kültürel Varlıkları Koruma ve Restorasyon Çalışmaları Merkezi)**

Kapadokya duvar resimlerinin korunmasına yönelik en büyük katkıyı, 1970-1990 döneminde kurumsal olarak ICCROM sağlamıştır. O yıllarda Türkiye'nin ilgili kurumları ile yürüttüğü çalışmalara katılan ve bu konuda tecrübe edinen, az sayıda da olsa Türk uzmanlar yetişmiştir.³³ Bu durum, duvar resimlerinin korunmasında uluslararası ilkelerin benimsenmesi açısından çok önemlidir.

1981-88 yıllarında iki dönem üst üste ICCROM'un genel müdürlüğünü yapan Prof. Dr. Cevat ERDER, Türkiye'de kültür varlıklarının korunmasına olan katkısı tartışılmazdır. Kapadokya'da da kaya kiliselerinin korunması amaçlı araştırmalara ICCROM desteklerinin devam ettirilmesinde katkıları olmuştur.

5-10 Eylül 1993 tarihleri arasında UNESCO'nun mali desteğiyle Kapadokya'da düzenlenen seminerde, bölgenin mevcut durumu ile ilgili, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ve ICCROM arasında uluslararası bir iş birliği sağlanması amaçlanmıştır.³⁴ Bu seminerin amacı, yirmi yıllık ulusal ve uluslararası çabalar sonunda sonra elde edilen sonuçları değerlendirmek ve gelecekteki çalışmalar için yol haritası çizmekti. Bu nedenlerle, 1970'lerin başından bu yana Göreme'de çeşitli sorunları inceleyen uluslararası

³² 1985 yılında Fransa'nın Paris kentinde düzenlenen 9. Dünya Mirası Komitesinde, Türkiye'den 3 bölge; Divriği Ulu Cami ve Darüşşifası, İstanbul'un Tarihi Alanları ve Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Kayalık Alanları, Dünya Mirası Listesine alınmıştır. <http://whc.unesco.org/en/list/>

³³ Duvar resimlerinde uzmanlaşmak amacıyla ICCROM kurslarına katılan ve Kapadokya'da çalışan Türk uzmanlar; İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Eski Uzmanları Revza Özil, Gülseren DİKİLİTAŞ ile Niğde Arkeoloji Müzesi Eski Müdürü Fazıl AÇIKGÖZ.

³⁴ The Safeguard Of The Rock-Hewn Churches Of The Göreme Valley, Proceedings of an International Seminar Urgüp, Cappadocia, Turkey 5-10 September,1993. ICCROM-1995, Rome.

uzmanlar ICCROM tarafından seminere davet edilmiş, Kültür Bakanlığı adına da İstanbul Restorasyon ve Koruma Merkez Laboratuvarı Türk uzmanları bir araya getirmiştir. Ayrıca konu ile ilgili deneyime sahip diğer tanınmış uzmanlar da davet edilmiş ve çalışma grupları konuları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Göreme Vadisinin koruma yönetimini ilk defa konu edinilmesi de yine bu seminer kapsamında ele alınmıştır. Buna göre, koruma uygulamalarının yalnızca birkaç duvar resimli yapı ile sınırlı olduğu, artan turizm hareketlilikleri nedeniyle tahribatın her geçen gün arttığı ifade edilmiştir. Bu durum, iyi bir yönetim planı ve düzenli bakım ve onarım faaliyetlerinin düzenlenmesi konusunda, ulusal ve uluslararası uzmanların, Kapadokya'nın ve içinde yer alan duvar resimlerinin korunması ile ilgili fikir birliğidir. Yine 1993 tarihli seminerde, Türkiye'de ilk olabilecek, idari ve mali özerkliği olan bir alan yönetim planının yasası da tartışılmıştır.

- **UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)**

Kapadokya'nın Dünya Kültür Mirası Listesine girmesinin ardından, bölgede gerçekleştirilen koruma-onarım çalışmalarında kullanılmak üzere, UNDP 1986 yılında, koruma ekipmanı için bir fon sağladığı, ancak bu fonun o yıllarda kısmen kullanıldığı bilinmektedir. 1990 yılında UNDP, "Türk Kültürel Mirasının Geliştirilmesi, Korunması ve Zenginleştirilmesi" konulu uluslararası bir seminere sponsor olmuştur. Seminer, bölgede yönetim planlaması için önerilerde bulunmuş, ancak alanın korunması için henüz bir yönetim planı hazırlanmamıştır.

4.2 Kapadokya Bölgesi'ndeki Koruma Çalışmalarının Dönemsel Analizi

Bölgedeki duvar resimlerini koruma gereksinimini ilk olarak ortaya çıkaran, tarihsel değerinin anlaşılmasıyla yapılmış olan sanat tarihi araştırmalarıdır. Bu araştırmalar bölgedeki duvar resimleri ile ilgili sistematik bilgi üretimi ve duvar resimlerinin belgelenmesi konusundaki ilk çalışmalardır. Bu çalışmalar 5 döneme ayrılarak incelenmiştir;

I. Dönem; 1908-1965, bölgede sanat tarihçiler tarafından yapılan, bölgenin ve duvar resimlerinin önemini anlaşılmasına ve tanıtılmasına katkı sağlayan araştırmaları kapsar. Bu dönemdeki araştırmaların duvar resimlerinin korunmasına olan etkisi ele alınmıştır.

II. Dönem: 1965-1971 yıllarında aktif koruma önerileri ile 'onarım' konusu da ele alınmaya başlamıştır. Bu dönemde uluslararası koruma örgütlerinin de çalışmalara katkı

sunması için davet edilmiş olması, sistemli bir koruma-onarım girişimi sürecini doğurmuştur. Bölgede gerçekleştirilen ilk koruma-onarım çalışması (Niğde, Gümüşler Manastırı duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarıdır (1962-1965). Ancak bu çalışma Kapadokya için münferit bir çalışma olup, bölgenin geri kalan duvar resimleri için bir pilot çalışma niteliği taşımamaktadır.

III. Dönem: 1972-1990 yılları arasında, önceki dönemin sistemli ve organize çalışmaları sonuç vermiş, uluslararası iş birliği de sağlanarak 1973-1980 yılları arasında Tokalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları pilot proje olarak gerçekleştirilmiştir. Devam eden yıllarda Karanlık Kilise duvar resimlerinin korunması çalışması aynı anlayış ve disiplin içinde devam ettirilmiş ve sürdürülebilecek bir süreç ortaya konulmuştur. Bu dönemde ayrıca turizm faaliyetlerinin hızlanması maksatlı tanıtım çabaları görülmektedir.

IV. Dönem: 1990-2007 yılları arasında yapılan çalışmalar, önceki dönemin ortaya koyduğu koruma anlayışını devam ettirir, bu dönemde uluslararası iş birliği ne yazık ki sürdürülememiştir. Bölgedeki duvar resmi koruma çalışmaları Kültür Bakanlığı uzmanları tarafından sürdürülmüştür. Bu dönemde yapılan çalışmalar ile ilgili belgelere ulaşmak oldukça sıkıntılıdır. Bu sorunun nedenleri incelendiğinde çalışmalar sırasında fotografik, çizim ve rapor ile belgelemelerin eksiksiz yapıldığı ve ilgili birimlere teslim edildiği ancak ulaşılabilir, sistemli bir arşiv olmayışı nedeniyle bu belgelere ulaşmada sıkıntılar yaşandığı anlaşılmıştır.

V. Dönem: 2007-2020 yılları arasında yapılan çalışmalar uluslararası üniversitelerle iş birliği yoluna gidilerek gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmaların temel sorunu ise birbirinden bağımsız olarak gerçekleşen bu çalışmaların da daha önceki dönemlerde olduğu gibi sürdürülebilir olmayışıdır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi bakımından duvar resimleri ile ilgili gerçekleştirilen çalışmalar, tarihsel olarak kendi içinde benzerlik gösteren 5 döneme ayrılarak incelenmiştir. (Tablo 4.2)

Tablo 4.2 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Çalışmaların Tarihsel Süreç İçinde İncelenmesi

Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunması Tarihsel Süreç İçinde Dönemsel İnceleme

I. Dönem	1908-1965	Sanat Tarihi Araştırmaları
II. Dönem	1965-1971	Uluslararası İş Birlikleri ve Korumaya Yönelik Araştırmalar
III. Dönem	1972-1990	Uluslararası Pilot Proje'nin Gerçekleştirilmesi ve Sürdürülebilir Planların Oluşturulması/Uygulanması
IV. Dönem	1990-2007	Ulusal Ekiplerin Çalışmaları
V. Dönem	2007-2020	Uluslararası Üniversitelerle İş Birliği

4.2.1 I. Dönem: 1908-1965 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalar

Kaynaklarda bu dönemde belirtilen tarihlerden öncesine (1908 öncesi) ait belgelerde bulunmaktadır. Bu belgelerin tamamına yakını seyyahlar tarafından Anadolu'da ve Kapadokya'da gerçekleştirilen gezi ve gözlemlere dayanmaktadır. Ancak H. Rott'a ait 1908 tarihli bir araştırma olan '*Kleinasiatische Denkmäler in Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*' kitabında kiliseleri tanıtır ve mimari plan tiplerini verir (Rott, 1908).

Guillaume de Jerphanion, 1925-1942 yılları arasında Kapadokya bölgesindeki kiliseler ve manastırlar hakkında yaptığı araştırmalarla bölgenin tanıtımına büyük katkılar sağlar. Bu incelemelerin sonunda yedi ciltlik bir eser oluşturulmuştur. Çalışmasında kiliselerin konumları belirlenmiş, plan özellikleri anlatılmış ve duvar resimleri tanıtılmıştır. Sahnelerin yapı içindeki dağılımları verilmiş, ayrıntılı olarak sahneler tasvir edilmiş ve ikonografik çözümlenmeleri varsa yazıtları verilmiştir. Kiliselerin resimlerini de içeren çalışmalarında, yapıların genel fotoğrafları, plan ve kesitleri ile duvar resimlerinin ayrıntılı çizim ve fotoğraflarına yer vermiştir (Jerphanion, 1925).

M. Restle'nin, 1967 yılında yayınladığı 3 Ciltten oluşan kitabında, duvar resimleri yapım tekniklerinden de bahsetmesi, Kapadokya duvar resimlerinin korunması ile ilgili konuyu bir adım daha ileri götürmüştür. Restle, kitabına ek olarak koyduğu *The 'Painter's Manuel' of Dionysius of Fournä* kitabından alıntılarla (Restle, 1967, s. 198-215) duvar resimlerinin yapım tekniğine dair ortaçağdan günümüze aktarılan, yapım tekniklerine ait el yazması kaynakla da tanıştırmıştır.

Yapılan araştırmalarda bu dönemde herhangi bir koruma uygulamasına rastlanmazken, gerçekleştirilen çalışmalar koruma-onarım kapsamı dışındadır.

4.2.2 II. Dönem; 1965-1971 Yılları Arasında Yapılan Çalışmalar

Bu dönemde gerçekleştirilen ilk koruma-onarım çalışması Niğde İli, Gümüşler Kasabasında bulunan, Gümüşler Manastırı duvar resimleri koruma onarım çalışmalarıdır (1962-1965). Ancak bu çalışma münferit bir çalışma olup, bölgenin geri kalan duvar resimleri için bir pilot çalışma niteliği taşımamaktadır.

1965 yılında, UNESCO tarafından hazırlanmış olan *Türkiye’de Turizmin Geliştirilmesi ve Bazı Bölgelerdeki Anıtların ve Sitlerin Korunması*³⁵ başlıklı rapor Kapadokya duvar resimleri için önemli bir belgedir.³⁶ Raporda Kapadokya, Ürgüp Bölgesi başlığı ile ele alınmıştır. Raporun Kapadokya duvar resimlerini ilgilendiren kısmında, yapısal bozulmaların korunmasının daha zor bir süreç olduğu, duvar resimleri bu sorunlar giderildiği takdirde kısmen koruma altına alındıktan sonra, daha uygun bir metot belirlenerek korunabilecekleri ifade edilmiştir. Kapadokya’da bir veya birden fazla milli parkın oluşturulması ve bu parkaların yönetimi için idari ofislerin oluşturulması da öneriler arasındadır. Bununla birlikte Kapadokya için belirli yapılar seçilerek deneysel koruma-onarım projelerinin hazırlanması da ilk defa önerilmiştir.

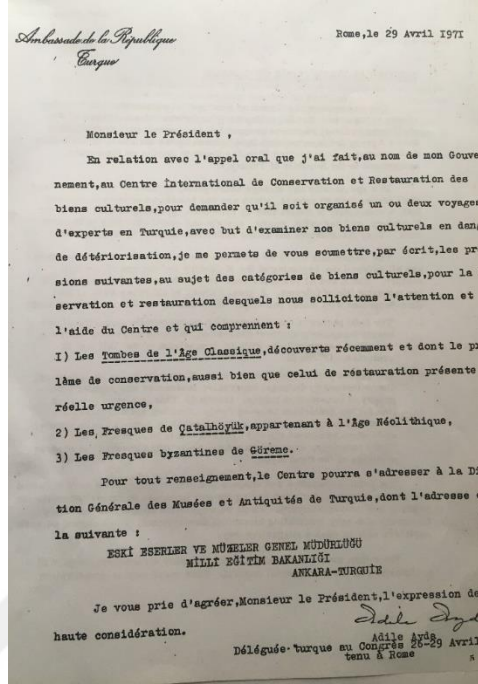
Bölgedeki ilk bilimsel çalışmalar ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Tarihi Anıtların Bakım ve Onarımı Bölümü tarafından gerçekleştirilen deneysel çalışmalarıdır (Weaver, 1969). Bu çalışmalar Kapadokya bölgesini oluşturan, yumuşak, volkanik bir malzeme olan tüf kayalara oyulmuş yapıların korunması amaçlıdır. Ancak raporun içinde daha önceki bir çalışma grubunun önerisi olan malzeme çeşidinden bahseder.³⁷ Bu da Kapadokya’da artık

³⁵ Developpement Touristique et Preservation des Sites et Monuments de Certaines Regions de la Turquie. UNESCO, Paris, Haziran-1965

³⁶ 18 Haziran 1965 yılında UNESCO Kültür Dairesi ile Türk Hükümeti temsilcileri arasında gerçekleştirilen toplantı sonucunda, hükümet tarafından belirlenen belli bölgelerdeki turizm beklentilerini ve koşullarını incelemek, bu alanlarda bulunan tarihi alanları belirlemek ve incelemek üzere UNESCO uzmanları tarafından inceleme yapılacağına karar verilmiştir. Rapor Türkiye’de bulunan 3 bölge; İzmir Bölgesi, Antalya Bölgesi, Ürgüp Bölgesi’nin geniş kapsamlı bir raporunu hazırlamıştır. Raporda bölgelerin, ekonomi, sosyal veriler, endüstri, kaynaklar ve tarihi alanlar gibi birçok konuda inceleme yapılmıştır. Tarihi ve turistik alanlar için birçok problemi ortaya koyarak çözüm önerileri sunulmuştur.

³⁷ National Park Service of the U.S.’in 1968 yılında hazırlamış olduğu A Master Plan for the Preservation and Use of Göreme National Park çalışmasında önerilen poliüretan grubundan sentetik bir reçine olan ‘pencapsula’ adında bir malzemedenden bahsedilir. Adı geçen malzeme aynı zamanda duvar resimlerinde sağlamlaştırıcı malzeme olarak da önerilmiştir. Ancak herhangi bir deney yapıp yapılmadığı

aktif koruma tartışmalarının resmen başladığını ifade etmektedir (Şekil 4.2).

Şekil 4.2 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasını da İçine Alan, Türk Delegatesinin ICCROM Başkanlığına Yazdığı Belirtilen Alanların İncelenmesi ve Raporlanmasının Talep Edildiği Mektup (29 Nisan 1971)

1971 yılının 26-29 Nisan tarihlerinde, Roma'da gerçekleştirilen ICCROM genel kurul toplantısının sonunda, Türk Delegatesi tarafından ICCROM başkanlığına sunulan mektupta özetle, 'bozulmaya uğrayan kültür varlıklarının koruma ve onarımı ile ilgili 3 farklı alanın incelenmesi ve raporlanması' talep edilmiştir. Bu mektupta;

1. Yakın zamanda keşfedilen ve acil koruma sorunu olan klasik çağa ait mezarların restorasyonu,
2. Neolitik çağa ait Çatalhöyük duvar resimleri.
3. Göreme Bizans duvar resimleri.

Kapadokya bölgesini ilgilendiren Göreme Bizans duvar resimlerinin de korunması ile ilgili inceleme ve rapor istenmiş olup, talep edilen rapor Mayıs 1971'de hazırlanmıştır.³⁸

bilinmemektedir.

³⁸ Dossier Concerning a Project of Restoration of the Mural Paintings of Göreme. 1971 Mayıs. ICCROM

Bu raporda Kapadokya’da duvar resimlerinin korunması ile ilgili hazırlanan ilk aktif koruma projesidir. Raporda uzmanlar, Kapadokya duvar resimleri ile ilgili, ilk koruma yaklaşımını, duvar resimlerinin burada her zamankinden daha fazla anıtsal bağlamda mimarinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve yerinde korunması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte farklı dönemlere ait üst üste binen resimli yüzeylerde üste kalan tabaka küçük parça olsa dahi, önemli ise yerinde korunması gerektiği, tarihsel sürecin bir parçası olduğu ancak müzeye kaldırıldığında bu önemini kaybettiği açıklanmıştır. Raporun içeriğinde öncelikle sorunlar ortaya konulmaya çalışılmış ve bugün de hala devam eden başlıca koruma sorunları 3 ana başlıkta incelenmiştir;

1. Çevresel doğal bozulmalar: konik yapıları, yapısal olarak tehdit etmektedir,
2. Yapı içlerinde bozulmalar: mimariyi resimleri tehdit etmektedir,
3. Ziyaretçilerin neden olduğu bozulmalar

Bu sorunlar ayrı ayrı ele alınmış, incelenmiş ve sorunların giderilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların içinde duvar resimleri ile ilgili kısmı şu temellere dayandırılmıştır;

- I. Gelecekteki müdahaleler için rehber olabilecek bir restorasyon çalışması yapmak
- II. İleride yabancı enstitülerde eğitim alarak uzmanlaşabilecek ilk restoratör grubunu oluşturmak ve onlara duvar resimlerinin koruma sorunlarını tanıtmak.

Çalışma prensipleri, kültür varlığının bulunduğu coğrafyada uzman yetiştirilmesi ve sürdürülebilir bir koruma bilincinin yerleştirilmesi yönünde olmuştur.

Duvar resimleri üzerinde yapılan teknik incelemelerde;

- i. Düşmek üzere olan sıva duvar arası ayrılmaların sağlamlaştırılması,
- ii. Boyalı yüzeylerin temizlenmesi (resimli yüzeylerde is, toz vs. birikintilerin kaldırılması), resimli alanların daha görünür hale getirilmesi,
- iii. Bozulmuş veya kaybolmuş alanlarda resimsel bütünlüğü sağlamak için yapılan estetik sunum uygulamalarının yapılması kararlaştırılmıştır.

Bu müdahalelerin gerekli ve acil olduğu çünkü resimlerin kötü koşulları ve artan turist sayısının kısa sürede daha fazla kayba yol açacağı, duvar resimlerinin korunabilmesi için planlanan projenin, 1972, 1973 ve 1974 yıllarında 1 veya 1/2 aylık üç çalışma süresinden oluşacağı belirtilmiştir. Bu süreçte yerel bir restoratör ekibinin kurulabileceği umulmakta, bunun da ardışık restorasyon projelerinin temelini oluşturacağı düşünülmüştür. Planlanan bu üç yıl için bir bütçe planlaması da yapılmıştır. Ancak ICCROM bütçesinin kısıtlı olduğu ve 1971-1972 yılı bütçesinin başka acil bir çalışmaya aktarıldığı belirtilmiş olup, bu özel alan için yalnızca teknik destek sağlanmaktan öte bu mirası koruma adına dünyadaki özel fonları da araştırdıklarını belirtmişlerdir.

Bu raporun ardından aynı yıl içinde Ankara'da gerçekleştirilen genel ICCROM genel toplantısında³⁹ Kapadokya konusu tekrar gündeme gelmiş ve bu toplantı sonucunda projenin bütçesine Türkiye Cumhuriyeti'nin de katkıda bulunması istenmiştir. Duvar resimlerinin korunması konusunda yetiştirilmek üzere, sanat tarihçi, arkeolog ve kimyager olan Türk uzmanlar için Roma'da bulunan ISCR'da⁴⁰, eğitim alması gündeme getirilmiştir. Yine aynı raporda, duvar resimlerinde insan kaynaklı bozulmaların önüne geçmek için yapılacak onarımların öneminden bahsedilmiştir. Koruma-onarım çalışmalarından sonra insanların bakış açısının değişeceği (koruma bilincine katkı sağlayacağı) belirtilmiştir.

Sonuç olarak 1965-1971 yıllarında, Kapadokya duvar resimlerinin koruma-onarımlarının aktif olarak yapılabilmesinin altyapı çalışmaları oluşturularak, bu konuda Türkiye Cumhuriyeti adına Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından uluslararası kurum ve kuruluşların ilgisi Kapadokya duvar resimlerinin korunması üzerine çekilmiştir. Ayrıca, gerçekleştirilecek projeler kapsamında duvar resimlerinin korunması konusunda uzmanlaşması istenilen kişilerin eğitimi de planlanmıştır.

4.2.3 III. Dönem: 1972-1990 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Onarımlardaki

³⁹ Reunion Sur Le Centre De Rome Et Les Problemes De Conservation En Turquie. 1971-Aralık. ICCROM Arşivleri. Roma

⁴⁰ Istituto Superiore Per La Conservazione Ed Il Restauro. 1939 yılında Istituto Centrale del Restauro' (Merkez Restorasyon Enstitüsü) adıyla kurulmuş, 2007 yılında da bugünkü adını almıştır. Kuruluşundan 1959 yılına kadar Cesare Brandi müdürlük yapmıştır.

Koruma Yaklaşımları

1972 yılına gelindiğinde, daha önce hazırlanmış programlar, sorunların çözüme kavuşması adına Türk Hükümeti tarafından onaylanmış fakat, daha ayrıntılı bir program oluşturmak için ve ICROMM uzmanları Paolo Mora ve Giorgio Torraca bölgeyi tekrar ziyaret etmiştir. Oluşturulan program ile 1973 yılında Tokalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları aktif olarak başlamış ve 1980 yılında tamamlanmıştır. Kapadokya bölgesi duvar resimlerinin korunmasında pilot çalışma niteliği taşıyan bu çalışma, gerçekleştirilen koruma-onarım çalışmalarında halen yol gösterici bir çalışmadır. Tokalı Kilise duvar resimlerinde gerçekleştirilen koruma-onarım çalışmalarının öncesinde bilinen yapısal ve çevresel sorunların, çalışmaların ardından yapısal ve çevresel sorunlardan kaynaklı bozulmaların izlenmesi, kayıt altına alınması ve önlenmesi gerekliliği tekrar vurgulanmıştır. Bu konuda dikkat edilmesi gereken hususlar;

- Yağmur sularının yapıdan uzaklaştırılması,
- Çatlakların ve su sızıntılarının izlenmesi ve rapor edilmesi,
- Duvar resimli kaya oyma yapıların üstünde veya etrafında oluşan yabancı bitki ve köklü bitkilerin kaldırılması,
- Bilinçli veya bilinçsiz, insan kaynaklı bozulmaların ve turistik faaliyetlerin kontrol altında tutulması (yapı içlerinde yürüyüş platformları ve merdivenleri, vb. unsurların düzenlenmesi) (Dangas, 1980).
- Tokalı Kilise’de gerçekleştirilen çalışmaların tamamlanmasının ardından ortaya çıkan duvar resmi koruma-onarım yaklaşımı, gelecek için çözüm önerileri ve yola haritası incelendiğinde, birçok sorunun yereldeki yetkili makamlarca ve Türk uzmanlarla çözülmesi gerektiği ortaya çıkar. Bu nedenle, projede çalışan uzmanların raporunda gelecekteki çalışmaların başarılı olabilmesinin, koruma-onarım ve sürekli bakım çalışmalarının düzenleneceği bir yol haritasının oluşturulmasına, etik ilkelerin belirlenmesine, bu ilkelerin eksiksiz ve tam uygulanabilmesine ve turistik faaliyetlerin kontrol altında tutulmasına bağlı olduğu belirtilmiştir. (Dangas, 1980).

Tokalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarının tamamlanmasının ardından (1980 yılı ve sonrasında) Tokalı Kilise ile Kılıçlar Kilisesi, Karanlık Kilise, Elmalı Kilise, Azize Barbara Şapeli ve Saklı Kilise’de bulunan duvar resimleri üzerinde acil müdahale uygulamaları gerçekleştirmişlerdir. Tokalı Kilise’deki çalışmaların

tamamlanmasının ardından ikinci kapsamlı duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmasına 1980 yılında Karanlık Kilise’de başlanmıştır. Tokalı Kilise çalışmalarında olduğu gibi Türk ve ICCROM uzmanları tarafından gerçekleştirilen bu çalışma 1990 yılında tamamlanmıştır (Schwartzbaum, 1995).

1972-1990 yılları arasındaki çalışmalarda elde edilen veriler değerlendirildiğinde, çevresel ve yapısal sorunlar ile, duvar resimleri üzerinde görülen bozulmaların günümüzde de devam etmekte olduğu görülmektedir. Bu dönemde ICCROM iş birliği ile gerçekleştirilen duvar resmi onarımlarında benimsenen çağdaş koruma-onarım yaklaşımı ve yapılan çalışmalar bölgedeki sayısız duvar resminin koruma-onarımına temel oluşturmaktadır.

1972-1990 yıllarını, Kapadokya duvar resimlerinin korunması ile ilgili acil, öncelikli ve sistematik çalışmaların fiilen uygulandığı başarılı bir dönem olarak kabul edebiliriz. Bu tarih aralığında gerçekleştirilen tüm çalışmalar, çalışmaları gerçekleştiren uzmanlar tarafından bütün ayrıntıları ile belgelenmiş ve raporlanmıştır. (Dangas, 1995; Schwartzbaum, 1995). Bu yıllardaki öncelikli amaç, koruma-onarım faaliyetlerini sürdürecektür Türk uzmanların yetişmesi ve bölgedeki çalışmalarını sürdürmesidir.

Bu dönemde, Kapadokya Bölgesi’ndeki duvar resimlerinin korunmasına katkı sağlayan önemli bir etken de ulusal ve uluslararası turizm ve tanıtma çalışmalarıdır. Bu çalışmalarla birlikte İstanbul ile Kapadokya Bölgesi’nin tanınması ve ilgi görmesi sağlanmış, uluslararası boyutta önem kazanmasına yol açmıştır (**Şekil 4.3**).

**Şekil 4.3 İstanbul ve Göreme'nin Korunması ve Dünya Mirasına Kazandırılması Amaçlı
Hazırlanmış 15.02.1984 Tarihli Basılmış Zarf**

4.2.4 IV. Dönem: 1990-2006 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Onarımlardaki Koruma Yaklaşımları

Önceki dönemde gerçekleştirilen planlı çalışmaların ardından, 1990-2006 yılları arasında gerçekleştirilen Kapadokya duvar resimlerinin korunması çalışmalarında bazı farklılıklar görülmektedir. Yaklaşık yirmi yıllık süreçte uluslararası ekip tarafından sürdürülen çalışmalar bu tarih aralığında yerini tamamen Türk ekipler tarafından gerçekleştirilen çalışmalara bırakmıştır. Bu durum uluslararası uzman ve finansal desteğin kesilmesi ile doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte ICCROM'un daha önce gerçekleştirilmiş çalışmalarda yetişen Türk ekibin çalışmalarını yerel imkanlarla sürdürebileceği öngörüsüdür.

Elmalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları 1997-2003 tarihleri arasında, Tokalı Kilise ve Karanlık Kilise duvar resmi koruma-onarım ekibinde yer alan Türk ekip⁴¹ tarafından gerçekleştirmiştir. Elmalı Kilise'deki çalışmada benimsenen koruma yaklaşımı ile önceki çalışmalarda benimsenen koruma yaklaşımı aynı olup önceki çalışmaların devamı niteliğindedir. ICCROM tarafından önerilen plana göre, Türk koruma ekipleri tarafından bölgede devam ettirmesi istenen duvar resmi koruma-onarım çalışmaları ne yazık ki Elmalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmasının ardından sona ermiştir. Bu çalışma dışında bölgede gerçekleştirilen Çarıklı Kilise, El Nazar Kilise, St. Jean Kilise, Kılıçlar Kilise ve Tatların Kilise'lerinin duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları Nevşehir Müze Müdürlüğü'nün ihale yoluyla özel firmalara yaptırdığı çalışmalardır.

T.C. Kültür Bakanlığı'nın ICCROM iş birliği ile 1960'lı yılların sonunda başlayan Göreme Açık Hava Müzesi içinde yer alan kiliselerin duvar resimlerinin onarımlarında ortaya konulan koruma yaklaşımı sürdürülememiş, bölgede 1990'lı yılların sonundan itibaren ihale sistemi ile gerçekleştirilen ve sürdürülebilirliği olmayan bir dizi koruma-onarım faaliyetine dönüşmüştür. O dönemde bu tür işlerin idari makamı olan Müze Müdürlüğü veya çalışmaları gerçekleştiren kişi veya kişiler gerçekleştirilen çalışmaları, "iyi niyetli koruma yaklaşımı" olarak adlandırsada, Kapadokya'da bulunan duvar

⁴¹ Kültür Bakanlığı Uzmanları; Gülseren DİKİLİTAŞ, Fazlı AÇIKGÖZ, Hande GÜNYOL, Mustafa TARI, Nurhayat DURAN ÜNAL ve Revza ÖZİL.

resimlerinin bütüncül, ilkeli ve sistemli bir şekilde korunmasında bilimsel yöntemlerle, çok disiplinli bir çalışma yöntemi benimsemediğinden ne yazık ki söz konusu çalışmalar olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu durumu özetleyen örneklerden yalnızca birini, T.C. Kültür Bakanlığı, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Laboratuvarı uzmanı Revza Özil 2004 yılı, 14. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu yayınında şöyle anlatmıştır;

“1996-1997 yıllarında, çalışma ekibinin bilgisi dışında, Elmalı ve Barbara Kiliselerini içine alan masif kaya kütlelerindeki derin çatlaklardan içeri ulaşan kar ve yağmur sularının önünü kesebilmek amacıyla kütle, tüf bloklarla kaplanarak üzerine kafes teli gerilmiş ve tüm yüzeye hidrolik kireç karışımı harç uygulanmıştır. Bu çalışma sırasında kilisenin ön cephesindeki mimari elemanlar yok olmuş, yapı üzerine gereksiz bir yük bindirilmiştir. Ayrıca bu kalın yüzey kaplaması, yapının içindeki nem ve sıcaklık değerlerini etkilediği gibi, yoğun kış şartları nedeniyle, bu harçlar her yıl kavlayarak aşınmaya uğramakta ve sürekli olarak yenilenmeleri gerekmektedir. Bu uygulama, içeride sürdürülen çalışmaları da etkilemiştir. Kilisenin dış yüzeyinin kaplanması sırasında, yine çalışma ekibinin bilgisi dışında, içerideki bazı sahnelerde, kaya yüzeyindeki derin çatlakların içine, harç konduğu ve boyalı alanlarda yapılan sağlamlaştırılmalarda yüzeye sentetik bir reçinenin bulaşmış olduğu bu sahnelerde çalışan uzmanlarca saptanmaktaydı. Çalışmalar sırasında çevre ile uyum göstermeyen bu harçlar kaldırıldığında, çatlak diplerine boydan boya pamuk sıkıştırıldığı görülmüştür” (Özil, 2004., s. 197).

Bu çalışmaların, Tokalı Kilise duvar resmi koruma-onarım ekibinde de yer alan konservatörlerden Rıdvan İŞLER tarafından önerildiği bilinmektedir. Ancak bu çalışmalar yeterli bilimsel araştırmaya dayandırılmadan yapılması ve aşırı müdahale niteliğinde olmaları bakımından 1972-1990 yılları arasında benimsenen koruma yaklaşımından uzaktır. Bu çalışmaların özellikle belgeleme ve koruma-onarım faaliyet raporlarının eksik olduğu ve yapılan çalışmaların detayı hakkında çok az bilgiye ulaşılabildiği görülmektedir. İlgili kurumlarda yapılan arşiv araştırmalarında genel ihale bilgileri dışında bir bilgiye ulaşılamamıştır.

ICOMOS’un 2003 tarihinde yayınladığı; “Principles For The Preservation And Conservation-Restoration Of Wall Paintings (Duvar Resimlerinin Korunması için İlkeler)” duvar resimlerinin korunması konusuna uluslararası anlamda dikkat çeken ve ilkeler ortaya koyan metindir. Bu metinle duvar resimlerinin korunması ile ilgili temel ilkeler daha iyi anlaşılmıştır. Bu tarihten sonra Kapadokya’da gerçekleştirilen duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları, uluslararası üniversitelerle iş birliği yapılarak

daha kapsamlı ortak projeler şeklinde sürdürülmüştür.

4.2.5 V. Dönem: 2006-2020 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Onarımlardaki Koruma Yaklaşımları

Günümüz çalışmaları olarak değerlendirebileceğimiz 2007-2020 yılları arasındaki duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları, T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün, 1970-1980'li yıllarda olduğu gibi uluslararası iş birlikleri ile sürdürdüğü çalışmalarıdır. Sayıları az olmakla birlikte bu çalışmalar Uluslararası üniversitelerle T.C. Kültür Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasında yapılan protokollerle yürütülmektedir. Bu projeler, duvar resmi koruma-onarım anlayışının, bilimsel metotlarla ve çok disiplinli olarak ele alınmasında önemli bir adım atılmasını sağlamıştır.

İlk olarak, 2006 yılında, T.C. Kültür Bakanlığı ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İtalya'nın Tuscia Üniversitesi arasında yapılan iş birliği ile Ürgüp İlçesi, Şahinefendi Köyü'nde bulunan Kırk Martirler Kilisesi duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarına başlanmıştır. Çalışmalar, duvar resimlerinin korunması ile ilgili oluşturulan Türk ve İtalyan duvar resmi restoratörleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Çevresel faktörlerin duvar resimleri ve içinde buldukları yapıya olan etkilerinin değerlendirilebilmesi için proje kapsamında sanat tarihçileri, arkeologlar, kimyagerler, fotoğrafçılar, jeologlar, mimarlar ve mağara bilimcileri gibi farklı disiplinlerden birçok uzman araştırma yaparak bir arada çalışmıştır. Bu projede yürütücüsü olan Tuscia Üniversitesi uzmanları ile İtalya'dan farklı üniversitelerden gelen uzmanlar da yer almıştır.⁴² Bu çalışmadaki koruma yaklaşımı proje başkanı Maria ANDALORO⁴³ tarafından şöyle ifade edilmektedir;

“Kapadokya Bölgesi'ndeki çalışmalarda, duvar resimlerinin daha yakından tanınması için içinde buldukları mimari ve çevresel koşulların araştırılmasının yansıra, tarihi-sanatsal ve teknik-bilimsel özellikleri açısından incelenmesine yönelik bir metodoloji uygulanmaktadır”

⁴² Tuscia Üniversitesi'nden sanat tarihçileri, kimyagerler, mimarlar, Floransa ve Roma Üniversitesi'nden mimarlar, Calabria Üniversitesi'nden jeologlar ve Cenova'daki Centro Studi Sotterranei'den speleologlar (mağara bilimciler).

⁴³ Cesare Brandi'nin öğrencisi olan 1943 doğumlu Maria Andalaro, Tuscia Üniversitesi'nde Orta çağ Sanat Tarihi profesörüdür. Orta çağ ve Bizans sanatı konularında çok sayıda çalışmaları bulunmaktadır. 2006 yılından beri de Kapadokya Bölgesi'nde çalışmalarını sürdürmektedir.

Elde edilen araştırma sonuçları ile oluşturulmaya devam edilen *Kapadokya Veri Bankası*⁴⁴ ile projelerini genişleten ekip, 2011 yılında, koruma-onarım çalışmalarını gerçekleştirmek üzere Tokalı Kilise duvar resimlerini ele almıştır. Bu çalışma Kapadokya Bölgesi'nde onarımı gerçekleştirilen duvar resimlerinin tekrar ele alındığı ilk projedir. Bu çalışmanın başlatılmasındaki en büyük gerekçe, Tokalı Kilise duvar resimlerinin zaman içinde bozulmaya uğrayan ve müdahale edilmediği takdirde kayıpların artacağı boya tabakasının korunmasıdır. Çalışmalar 1973-1980 onarımlarına saygı gösterilerek devam etmektedir.

2014 yılında başka bir uluslararası çalışma Ortahisar İlçesi, Kızılçukur Vadisi'nde bulunan Üzümlü Kilise ve duvar resimlerinin korunması amacıyla, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve bağlı yerel kurumlarla birlikte, Japonya-Tokyo'da bulunan Tsukuba Üniversitesi iş birliğiyle başlamış ve 2016 yılında tamamlanmıştır. Bu çalışma da çok disiplinli ve çevresel faktörleri de içine alan kapsamlı bir araştırma projesidir. Üzümlü Kilise ve duvar resimlerinin korunması projesinin amacı, ele alınan diğer çalışmalardan farklı olarak, yerinde ve laboratuvar ortamında bilimsel analizler yaparak, tuf kayaya oyulmuş kültürel mirasın doğal nedenlerden kaynaklanan bozulmalarını yavaşlatacak yöntemleri saptamaktır. Duvar resimlerinin sıva tabakasının alçı olması ve özgün yapım tekniğinde farklılıklar olması nedeniyle bölgede yapılan diğer çalışmalara göre koruma-onarım yaklaşımında ve uygulamalarda farklılıklar görülür.

2006-2020 yılları arasında gerçekleştirilen az sayıdaki duvar resmi koruma-onarım çalışmasında, bilimsel araştırma, inceleme, analiz odaklı ve çok disiplinli çalışmalar öne çıkmaktadır. 1973 yılında Tokalı Kilise duvar resimleri ile pilot proje olarak başlayan Kapadokya duvar resimlerinin koruma-onarım geçmişi, günümüzde aynı duvar resimleri üzerinde devam etmektedir. Arada kalan sürelerde sürdürülebilir ve bütüncül bir programının gerçekleştirilmemiş olması durumu birçok nedenle açıklanabileceği gibi, koruma konusunda çalışan kişi, kurum ve kuruluşların ortak fikir birliği içinde hareket

⁴⁴ www.museovirtualecappadocia.it (Erişim 2017-Aralık)

etmemeleri olduğu söylenebilir.

5. KAPADOKYA BÖLGESİNDE İNCELENEN DUVAR RESMİ KORUMA ÖRNEKLERİ

Kapadokya bölgesindeki 9-13 yüzyıllara tarihlenen duvar resimlerinin korunmasına yönelik yaklaşım ve uygulamaların incelenebilmesi için, bölgede gerçekleştirilen çalışmalar incelenmiş ve elde edilen veriler doğrultusunda, koruma-onarım uygulamaları ve yaklaşımlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bölgede bulunan duvar resimli yapının sayısı oldukça fazla olmasına rağmen, koruma-onarım çalışmasının gerçekleştirildiği duvar resmi çalışması oldukça azdır. Tez kapsamında ele alınan çalışmalar az sayıda olmasına rağmen nitelikli çalışmalar olup, tüm bölgede gelecekte yapılacak duvar resimleri koruma-onarım çalışmalarına referans olacak niteliktedir. İncelenen çalışmalar kronojik olarak sıralanmış ve harita üzerinde coğrafi konumları açıklanmıştır. (Tablo 5.1, Şekil 5.1)

Tablo 5.1 İncelenen Duvar Resimlerinin Bulunduğu Yapılar ve Onarım Tarihleri

İncelenen Duvar Resimlerinin Bulunduğu Yapılar ve Onarım Tarihleri				
Adı	Yer	Dönem	Onarım Tarihi	Onarımı Gerçekleştiren
Gümüşler Manastırı	Gümüşler Kasabası - Niğde	11-12 yy.	1962-1965	By Michael Gough (Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü)
Tokalı Kilise	Göreme Açık Hava Müzesi - Nevşehir	10. yy.	I. 1971-1980 II. 2011- ...	I. ICCROM ve Eski Eserler Müdürlüğü II. Tuscia Üniversitesi ve T.C. Kültür Turizm Bakanlığı
Karanlık Kilise	Göreme Açık Hava Müzesi - Nevşehir	12. yy.	1980-1990	ICCROM ve T.C. Kültür Bakanlığı
Elmalı Kilise	Göreme Açık Hava Müzesi - Nevşehir	12. yy.	1997-2003	T.C. Kültür Bakanlığı
Kırk Martirler Kilise	Şahinefendi Köyü – Ürgüp -Nevşehir	13. yy.	2007-2013	Tuscia Üniversitesi ve T.C. Kültür Turizm Bakanlığı
Andaval Konstantin&Helena Kilise	Eski Andaval - Niğde	11-13 yy.	2007-2011	Niğde Arkeoloji Müzesi Kontrolünde Uzman Gülseren Dikilitaş ve Ekibi
Üzümlü Kilise	Kızılçukur Vadisi – Ortahisar Kasabası - Nevşehir	10 yy.	2014-2016	Tsukuba Üniversitesi ve T.C. Kültür Turizm Bakanlığı

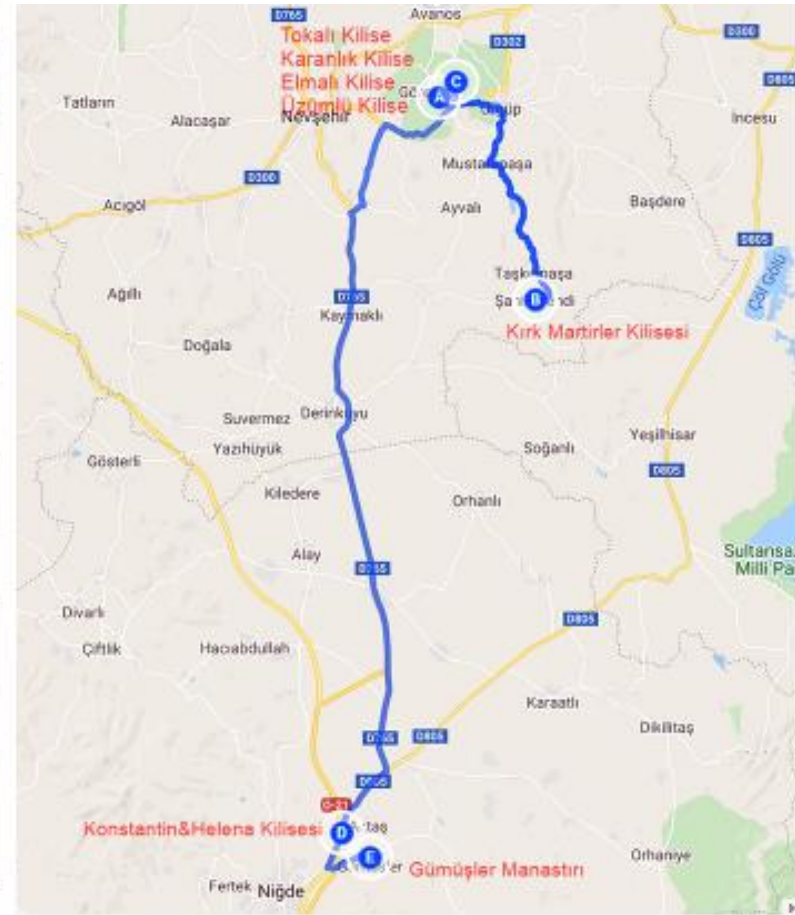

“Kapadokya Bölgesi’ndeki 9-13 Yy’lar Arasına Tarihlenen Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Yaklaşım Ve Uygulamalar” Adlı Yüksek Lisans Tezi Kapsamında Ele Alınan 7 Kilisenin Konumları

1	A1	Tokalı Kilise	37°99'82,K 34°77'22D
2	A2	Karanlık Kilise	38°64'12,K 34°84'48D
3	A3	Elmalı Kilise	38°63'85,K 34°84'61D
4	B	Kırk Martirler Kilisesi	38°63'87,K 34°84'49D
5	C	Üzümlü Kilise	38°47'35,K 34°95'21D
6	D	Eski Andaval Kons.&Helena Kilise	38°01'95,K 34°74'03D
7	E	Gümüşler Manastırı	38°65'23,K 34°86'33D

Kaynak:

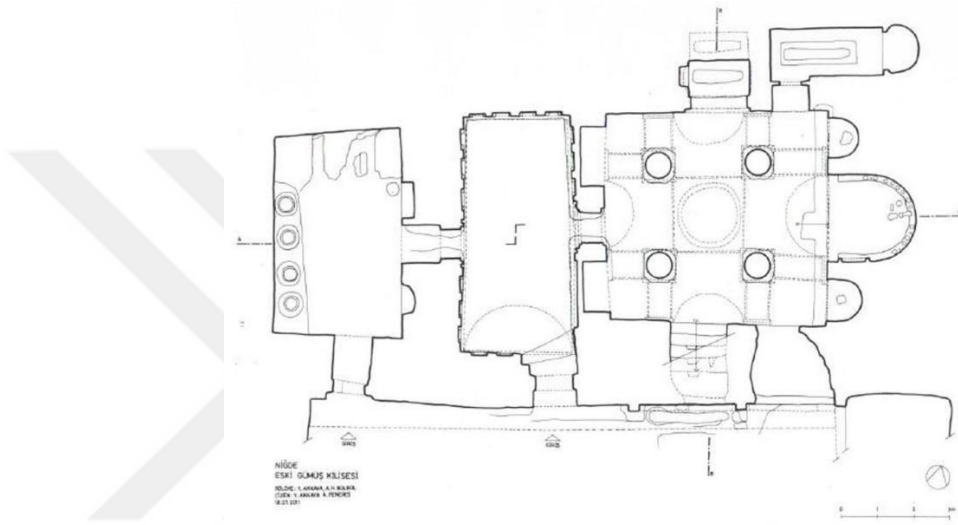
<https://www.google.com/maps/d/>

Şekil 5.1 Kapadokya Bölgesi ve Ele Alınan Çalışmaların Olduğu Kiliselerin Konumları

5.1 Gümüşler Manastır Kilisesi Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi

Gümüşler Manastırı, Niğde İlinin 9 km. kuzeydoğusunda Niğde-Kayseri Karayolunun 4 km. uzağındaki Gümüşler Kasabasında bulunmaktadır. 10.yy'a tarihlenen Manastır yekpare kayaya oyulmuş olup, ortasında üzeri açık kare bir avlu bulunur (Şekil 5.2). Avlunun kuzeyindeki Yunan haçı planlı kilise ile çevresinde çok sayıda kaya oyma mekân yer almaktadır. Yapı GEEAYK⁴⁵ tarafından 15.12.1973/7581 tarih ve sayı ile tescil edilmiştir.

Şekil 5.2 Gümüşler Manastırı Kilise Planı, (A. Fenerci-2011)

Kilise kısmında yer alan duvar resimlerinin onarımları, 1962-1965 yılları arasında, BIAA'da (British Institute at Ankara) yöneticilik yapan (1961-1968) İngiliz arkeolog Michael Richard Edward Gough tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁶ Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü izni ile başlatılan çalışmaları Russel Trust finanse etmiştir.⁴⁷ Gough'un, Gümüşler Manastırı duvar resimlerinin onarımları sırasında Eski Andaval-

⁴⁵ Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu

⁴⁶ <https://biaa.ac.uk/research/item/name/eski-gumus-monastery-restoration> (Erişim tarihi: 15.03.2020)

⁴⁷ Çalışmalar 20 Kasım 1961 tarihinde, Michael Gough'un Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne yaptığı başvuruya istinaden, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 5 Aralık 1961 Tarih ve 063.1-4940 sayılı izinleri ile gerçekleştirilmiştir. Yine M. Gough'un 29 Mart 1963 tarihinde, Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü'ne yazdığı yazı ile, daha önce Trabzon Ayasofya duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarında edindiği tecrübeye istinaden, Muhittin UYSALDIR'ın komiser olarak çalışmalara katılması talep edilmiş ve 1963-1965 yıllarında çalışmalara katılmıştır. Aynı zamanda da dönemin Niğde Valisi İbrahim ÖZTÜRK'ün de çalışmalara katkıda bulunduğu raporlarda belirtilmiştir.

Konstantin&Helena Kilisesi duvar resimlerinde birtakım temizlik çalışmaları yaptığı bilinmektedir (Gough, 1965).

Manastırın önemini kavrayan Gümüşler Kasabası Belediyesi tarafından yapının içinde bulunduğu kaya yerleşiminin bir kısmı 1980 yılından sonra kamulaştırılarak niteliksiz eklentiler yıkılarak temizlenmiş, Kültür Bakanlığı'nca parmaklık taktırılarak çevre düzenlemesi yaptırılmıştır (Faydalı, 1990, s. 226).

Gümüşler Manastırı duvar resimlerinde benimsenen koruma anlayışından konservasyon sürecine tam anlamıyla bir hazırlık yapılarak başlandığını söyleyemeyiz. Koruma-onarım öncesine ait herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak bu durumun 1960'lı yılların kültür varlıklarını koruma anlayışı içinde ele alındığını unutmamak gerekir. Dönemin geçerli duvar resmi koruma yaklaşımlarından *“herhangi bir bütünleme, yakın mesafeden incelendiğinde anlaşılmalı, fakat daha uzaktan bakıldığında görsel bütünlüğü bozulmadan izlenebilmelidir”* (Brandi, 2005, s. 55-59) anlayışı benimsenmiştir. (Tablo 5.2)

Tablo 5.2 Gümüşler Manastırı Duvar Resimlerinin 1962-1965 Onarımlarına Ait Bilgiler

Gümüşler Manastırı Duvar Resimlerinin 1962-1965 Onarımlarına Ait Bilgiler						
Konservasyon Öncesi İnceleme/Araştırma/Analiz	Ekip Bilgisi	Bütçe Bilgisi	Konservasyon Sürecine Ait Bilgiler	Konservasyon Sonrası Rapor/ Yayın Bilgileri	Yapının Bugünkü Kullanım Durumu	Periyodik Kontrol ve Bakım
-	✓ ⁴⁸	✓ ⁴⁹	✓	✓	Müze/Ören yeri	× ⁵⁰

⁴⁸ Mary Gough, David and Mrs. Winfield çalışmaların tamamında, Jolanda Fletcher 1964 yılında, Timothy and Mrs. Mitford 1964 yılından, Mühittin Uysaldır 1963-1965 yıllarından bakanlık temsilcisi olarak yer almıştır.

⁴⁹ Duvar resimleri koruma-onarım çalışmaları için finansal kaynak Russel Trust tarafından sağlanmıştır. (<https://biaa.ac.uk/research/item/name/eski-gumus-monastery-restoration>)

⁵⁰ Gümüşler Manastırı, Niğde Müze Müdürlüğü'ne bağlı bir müze/ören yeri içinde olduğundan, güvenlik ve çevresel etkenlere karşı koruma sağlanmaktadır. Ancak, doğrudan duvar resimleri üzerinde herhangi bir periyodik kontrol ve bakım uygulanmamaktadır.

Tablo 5.3 Gümüşler Manastır Kilisesi Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Yaklaşımı

Gümüşler Manastırı Duvar Resimleri Koruma-Onarım (1962-1965)	Dönemin Koruma-Onarım Anlayışı	Günümüz Koruma-Onarım Anlayışı	Onarımlardaki Koruma-Onarım Anlayışı
	Duvar Resimleri özelinde kabul edilmiş koruma-onarım yaklaşımı yoktur. Ancak bu yıllarda ortaya çıkan Venedik Tüzüğü (1964) ile önceki yıllarda yapılan birçok hatalı uygulamadan vazgeçilmiştir. Bu yıllardaki koruma-onarım faaliyetlerinin belgeleme ve eserin ömrünü uzatma odaklı olduğu söylenebilir.	Minimum Müdahale	-
		Geri dönüşümlü malzeme kullanımı	-
		Ayrırt Edilebilirlik	+
		Malzemede uyumluluk	-
		Koruma-Onarım Öncesi bilimsel koruma programı ⁵¹	-
		Belgeleme ve Belgenin Kalıcılığı	+
		Önleyici Koruma, Periyodik Bakım ve Alan Yönetimi	-

Koruma yaklaşım tarzı olarak 1957-1962 yıllarında D. Winfield tarafından Trabzon Ayasofya'sı duvar resimlerinin onarımlarında benimsenen prensiplerle çalışıldığı raporlanmıştır;

1. Duvar resimlerinin üzerinde renklendirmeler yapılmıştır.
2. Yeni renklendirilen alanlarda gerçekleştirilen uygulamalar yakından bakılınca anlaşılabilir, uzaktan bakınca sahne bütünlüğünü koruyacak şekilde uygulanmıştır (Gough, 1965).

⁵¹ Koruma programı; duvar resimleri üzerinde görülen bozulma süreçlerinin, makro ve mikro ölçeklerde, bilimsel yöntemlerle araştırılması, malzeme analizi ve mevcut durumla ilgili bilgileri bir araya getirerek ortaya koyulan koruma-onarım öncesi çalışmalardır.

Resimli yüzeyde görülen kazıma, çizik ve grafitiler boya ile tamamlanmış olduğu görülmektedir (**Şekil 5.3**). Boya tabakasındaki uygulamalarda bu yaklaşım o dönemin kendi koşullarında çağdaş bir anlayıştır fakat aynı şey sıva tabakalarında gerçekleştirilen bütünleme veya tamamlamalar için söylenemez. Yalnızca strüktürde yapılması gereken bütünleme veya tamamlamalar duvar resimlerinde yapılmamalıdır ancak bu çalışmada birçok resimsel tamamlama yapılmış olduğu görülmektedir (**Şekil 5.4**).

Çalışmanın son yılı olan 1965 yılında yapılan onarımlarda aşırı müdahalelerin azaltıldığı kaynaklarda yer almaktadır (<https://biaa.ac.uk/research/item/name/eski-gumus-monastery-restoration>).

Şekil 5.3 Boşlukların ve Grafitilerin Boya ile Tamamlanması

Şekil 5.4 Figürlerin Yüzlerinde Görülen Çizgisel Tamamlamalar

Kilise'nin kuzeydoğu nişinde yer alan Meryem ve Bebek İsa sahnesi ile ilgili “gülen meryem” benzetmesi, duvar resimlerinin koruma-onarımlarında ne kadar hassas ve dikkatli olunması gerektiği ile ilgili önemli bir örnek teşkil etmektedir. (Şekil 5.5) Resimli yüzeylerde özellikle figürlerin yüz kısımlarında en ufak bir çizgisel hata tarihsel yanlışlığa neden olabilmektedir. Bahsedilen sahne ile ilgili de ‘gülen meryem’ benzetmesi tam da bu durumdan kaynaklanmaktadır. Meryem figürünün dudak kısmında var olan bozulmalar ile koruma-onarım sırasındaki hatalı çizgisel tamamlamalar günümüzde figürün ifadesi ile ilgili yanlışlığa yol açmaktadır. Oysaki yakından incelendiğinde o alanda oluşmuş bozulma ile hatalı onarım çizgileri açıkça görülmektedir (Şekil 5.6).

Şekil 5.5 Meryem ve Bebek İsa Sahnesi

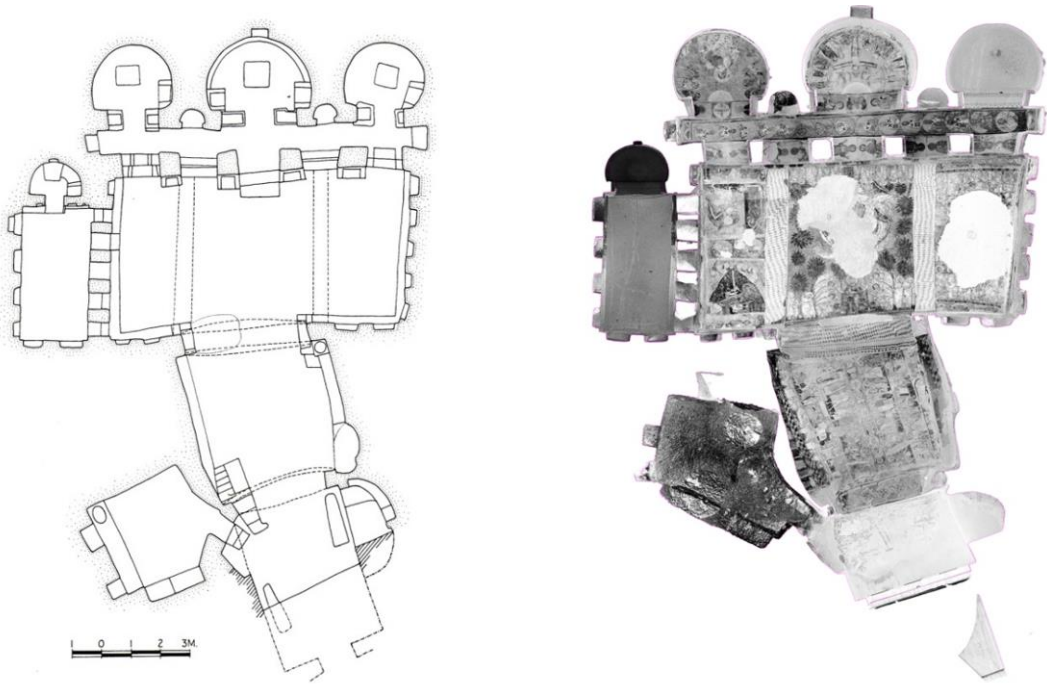

Şekil 5.6 Figürün Dudak Bölgesindeki Bozulma ve Hatalı Onarım Çizgisi

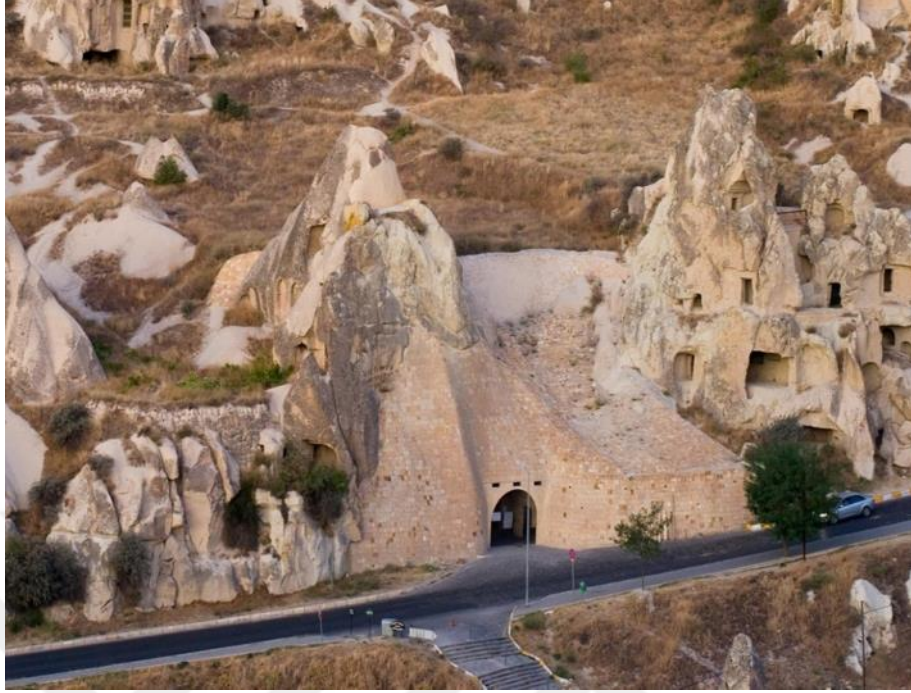
5.2 Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projeleri

Tokalı Kilise, Nevşehir İline bağlı, Göreme Beldesi'ne 1 km uzaklıkta yer alan, Göreme Açık Hava Müzesi'nde bulunmaktadır. Bölgenin bilinen en eski kaya kiliselerinden biri olup dört mekândan oluşur. Bunlar; Tek Nefli Eski Kilise, Yeni Kilise, Eski Kilise'nin altındaki şapel, Yeni Kilise'nin kuzeyindeki Yan Şapeldir. 10. yüzyılın başlarına tarihlenen Eski Kilise, bugün Yeni Kilise'nin giriş mekânı şeklinde ise de orijinalde tek nefli, beşik tonozlu bir yapıdır (Şekil 5.26). Doğusuna Yeni Kilise'nin eklenmesi sırasında apsisi tamamen yıkılmıştır. Yeni Tokalı enlemesine dikdörtgen planlı, basit beşik tonozludur. Doğu duvarında kemerlerle birbirine bağlı dört sütun, sütunların arkasında yükseltilmiş bir koridor, koridordan sonra ana apsis ile iki yan apsis yer alır. Büyük bir kaya bloğunun içinde yer alan Tokalı Kilise'nin giriş kapısının hemen önünden yoğun bir trafiği olan yol geçmektedir (Şekil 5.27).

Tokalı Kilise ve içinde bulunan duvar resimlerinin korunması Kapadokya bölgesinde uluslararası iş birliği ile gerçekleştirilen ve birçok uzman tarafından Kapadokya'nın pilot projesi olarak görülen çalışmadır. Tokalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarını 1972-1980 dönemi onarımları ve 2011- (devam ediyor) onarımları olarak iki başlık altında inceleyebiliriz.

Şekil 5.7 Tokalı Kilise Plan ve 3D Rölöve (Tokalı Projesi Arşivi, 2012)

Şekil 5.8. 27 Tokalı Kilise ve İçinde Bulunduğu Kaya Bloğu

5.2.1 1973-1980 Yılı Onarımları

Tokalı Kilise'nin duvar resimleri onarım çalışmaları Türk konservatör-restoratörlerle birlikte çalışan ICCROM ekipleri tarafından yapıldığından mesleki deneyimlerini büyük ölçüde genişletebilmişlerdir. Kilisede daha önceki dönemlere ait bir koruma-onarım çalışması izine rastlanmamıştır. Tokalı Kilise, duvar resimlerinin tehlikeli olması ve önemli yapısal sorunların olmaması nedeniyle o dönemde pilot anıt seçildi (Schwartzbaum, 1995, s. 188). Tokalı Kilise'nin 1973-1980 onarımları, ele alınış biçimi, gerçekleştirilen uygulamalarla Kapadokya Bölgesi duvar resimlerinin korunması açısından pilot çalışma olma özelliğini halen korumaktadır (**Tablo 5.4**).

Tablo 5.4 Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin 1973-1980 Onarımlarına Ait Bilgiler

Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin 1973-1980 Onarımlarına Ait Bilgiler

Konservasyon Öncesi İnceleme/Araştırma/Analiz	Ekip Bilgisi	Finansal Kaynak ve Bütçe Bilgisi	Konservasyon Sürecine Ait Bilgiler	Konservasyon Sonrası Rapor/ Yayın Bilgileri	Yapının Bugünkü Kullanım Durumu	Periyodik Kontrol ve Bakım
✓	✓ ⁵²	✓	✓	✓	Göreme Açık Hava Müzesi	✓

Acil sağlamlaştırma gerektiren alanların sağlamlaştırılması amacı ile başlatılan çalışmalarda temel olarak 3 bozulma türü tespit edilmiş ve bu tespitler 1925 ile 1942 arasında yayınlanan Guillaume de Jerphanion'un, *'Les eglises rupestres de Cappadoce'* yayınındaki fotoğraflarla karşılaştırılarak anlaşılmıştır. Buna göre;

- a) Sıva Tabakasındaki Bozulmalar,
- b) Boya Tabakasındaki Bozulmalar (ayrılma ve kavlamalar),
- c) Vandalizm Kaynaklı Bozulmalar

Sıva tabakasındaki bozulmalar, taşıyıcıdan ayrılma ve kopma şeklinde görülmekte olup, sıva-duvar arası boşluklar da tespit edilmiştir. Tokalı Kilise'de titreşimle birlikte nem ve nemden kaynaklanan bozulmalar, sıva tabakasının ayrılmasındaki en büyük olasılık olduğu görülmüştür (Schwartzbaum, 1995, s. 190-192).

Tokalı Kilise duvar resimlerinin bozulmasına sebep olan faktörlerden biri olan ve günümüzde de artarak devam eden yapının önündeki trafikden kaynaklı titreşimlerdir. Dolayısı ile Tokalı Kilise'nin önünden geçen yoldaki trafikten kaynaklı titreşimler

⁵² 1973 Yılı Çalışmaları: ICCROM Ekibi; J. P. Peraro (Çalışma Şefi), Jean Vidal M. Amin, N.de Rothschild, J. Amore; Türk Ekip (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü); Revza Özil, Samiye Yavuz, 1974 Yılı Çalışmaları: ICCROM Ekibi; Jean Vidal (Çalışma Şefi, Fransa), M. Amin (Sudan), Jacqueline Burckhardt (İsviçre); Türk Ekip (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü); M. Becet (İstanbul), Revza Özil (İstanbul), Samiye Yavuz (Ankara), 1975 Yılı Çalışmaları: ICCROM Ekibi; Robert Bouquin (Çalışma Şefi), Isabelle Dangas, Tatania Robouch; Türk Ekip (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü); Revza Özil, Samiye Yavuz. 1976 Yılı Çalışmaları: ICCROM Ekibi; Robert Bouquin (Çalışma Şefi), Isabelle Dangas, Tatania Robouch; Türk Ekip (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü); Revza Özil, Behçet Erdal, Ali Çetin İdil, Mehmet Türkmen, Tülin Tolun, Samiye Yavuz. 1980 Yılı Çalışmaları: ICCROM Ekibi; Isabelle Dangas, Türk Ekip (Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü); Revza Özil, Akın Aksoy, Rıdvan İşler, Mustafa Kol, Aydın?, Samiye Yavuz. Türk ekipte, hangi yıl çalışmalara katıldığı bilinmemekle birlikte Gül & Samin Sicmanoğlu kişileride yer almıştır.

sebebiyle devam eden bozulmalar günümüzde dahi devam etmektedir.

Yeni Tokalı Kilise'nin güney duvarında gözlemlenen duvar resimlerinin kaybı ile ilgili yapılan incelemeler kapiler su hareketlerinin bu alanda etkili olduğu, bununla birlikte donma-çözülmenin etkisi ile de kayıpların olduğu belirtilmektedir.

Boya tabakasında bozulmalar ise, organik bağlayıcıların ısı, ışık veya mikroorganizmaların kaynaklanan sebeplerle yok olması ve yüksek bağıl neme maruz kalmasından dolayı gerçekleşmiştir (Schwartzbaum, 1995, s. 192).

Yapım tekniği olarak tez kapsamında belirlenen D Tipi (Kireç Esaslı Sıva Üzerine Resim Yapma Tekniği) kapsamında değerlendirilen Tokalı Kilise duvar resimlerinde, sıva tabakasının kayıp olduğu alanlarda izlenen doğrudan kaya üzerine (A Tipi) kırmızı ve yeşil pigmentler kullanılarak yapılmış çizgisel ve geometrik desenler bulunmaktadır.

Kırmızı aşı boyası, sarı toprak boyası, yeşil ve diğer doğal topraklar, karbon siyahı, alçı beyazı ve *lapis lazuli* kullanılan pigmentler olarak belirlenmiştir. Çoğu halenin basit bir sarı hardal astarı ile boyanmış olmasına rağmen, İsa'nın halelerinde altın varak izleri görülmektedir. Pigmentler, bağlayıcı olarak proteinli bir materyal, muhtemelen kazein

kullanılarak kuru sıva üzerine uygulanmıştır⁵³ (Schwartzbaum, 1995, s. 194).

Tokalı Kilise duvar resimlerinin 1973-80 onarımlarında uygulanan tüm koruma yöntemleri ICCROM tarafından savunulan yöntemlerdir. Bu yöntemler ilk yıllarda projeyi başlatan ve kontrol eden o dönemde adı I.C.R.'in (*Istituto Centrale del Restauro*) baş restoratörleri Mora'lar (Laura Mora Paolo Mora) ve daha sonra da Göreme çalışmalarının şantiye şefi Isabelle Dangas tarafından geliştirilerek uygulanmıştır (**Tablo 5.5**).

Tablo 5.5 1973-1980 Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin Koruma Onarım Yaklaşımları

	Dönemin Koruma-Onarım Anlayışı	Günümüzde Koruma-Onarım Anlayışı	Onarımlarda Ortaya Koyulan Koruma-Onarım Anlayışı
1973 -1980 Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Yaklaşımı	ISCR ⁵⁴ ve ICCROM tarafından önerilen, minimum müdahale, ayırt edilebilirlik, uyumluluk ve geri alınabilirlik prensiplerinin benimsendiği çağdaş koruma yaklaşımı	Minimum Müdahale	-
		Geri dönüşümlü malzeme kullanımı	+
		Ayırt Edilebilirlik	+
		Malzemede uyumluluk	+
		Koruma Onarım Öncesi bilimsel koruma programı	+
		Belgeleme ve Belgenin Kalıcılığı	+
		Önleyici Koruma, Periyodik Bakım ve Alan Yönetimi	-

Sıva sağlamlaştırılmada %10 polivinil asetat emülsiyonu karışımı ile kalsiyum kazeinat, kireç ve kazein karışımları⁵⁵ enjeksiyon yöntemi ile uygulanmıştır. Daha küçük ayrılma alanlarına %30-60 oranında su ile seyreltilmiş polivinil asetat emülsiyonu veya su içinde

⁵³ Tokalı Kilise'den 8 numune Centrale del Restauro Istituto'nun (Roma) laboratuvarları tarafından analiz edildi. Roma. Kazeinin varlığını Champs sur Marne, (Fransa) kızılötesi spektrofotometre ve mikro kimyasal analiz ile tespit edilmiştir. (Schwartzbaum, 1995)

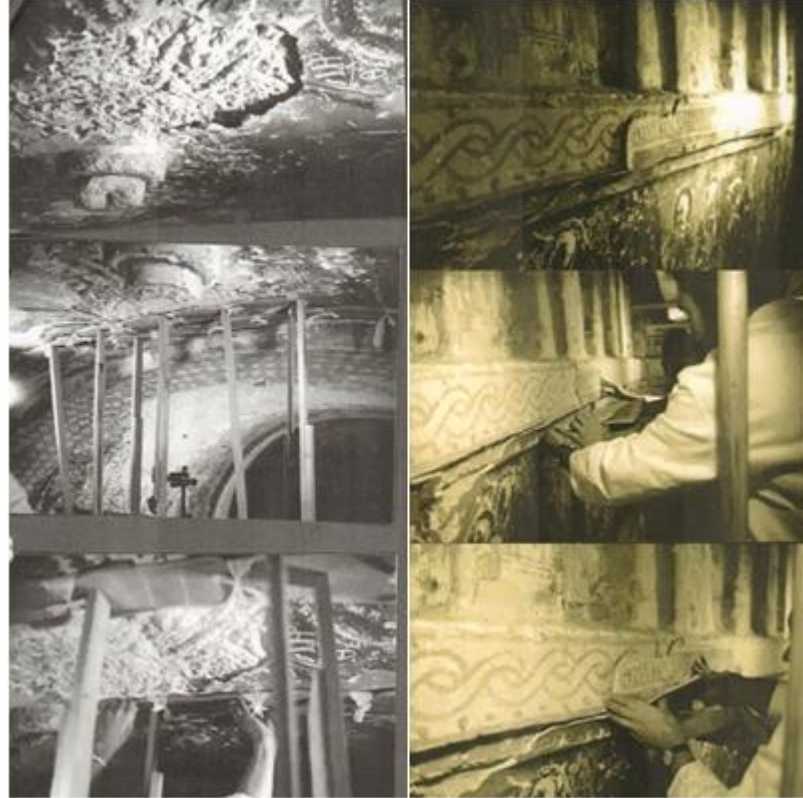
⁵⁴ Istituto Superiore per la Conservazione ed il Restauro

⁵⁵ Torraca, G., Ferragni, D., Forti, M., Malliet, J., Mora, P., & Teutonico, J. M. 1984. Injection Grouting of Mural Paintings and Mosaics. Paris: IIC.

seyreltilmiş %20'lik Primal AC 33 uygulanmıştır (Schwartzbaum, 1995, s. 195) (Şekil 5.9, Şekil 5.10).

Şekil 5.9 1973-1980 Dönemi Onarımlarına Ait Polivinil Asetat Emülsiyonu ile Sıva Tabakası Sağlamaştırma Çalışmaları (ICCROM Arşivleri)

Şekil 5.10 1973-1980 Dönemi Onarımlarına Ait Sıva Tabakası Sağlamaştırma Çalışmaları

(ICCROM Arşivleri)

Boya tabakalarının sağlamlaştırılması Paraloid B72 (Tiner içinde, %5-7) ve Primal AC33(Su içinde, %12) japon kâğıdı üzerinden uygulanarak gerçekleştirilmiştir.⁵⁶

1973-80 onarımlarında Tokalı Kilise duvar resimlerinde bulunan boşluklar, resimlerin görsel bütünlüğünü ciddi şekilde etkilemekteydi. *Istituto Centrale del Restauro'nun* (I.C.R) reentegrasyon metodolojisini temel alan bir anlayışla, boşluklara *Acqua sporca* (özgün renge yakın şeffaf tonlarda ince sulu boya) uygulandı. Sıva tabakasındaki boşluklar harç ile doldurularak resimsel katmanlar arasındaki keskin kontrastların neden olduğu görsel bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Tamamlanan alanların yüzeylerine koruma uygulaması olarak, %3'lük Paraloid B 72 uygulanmıştır (**Tablo 5.6**).

Tablo 5.6 Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin 1973-1980 Onarımlarına Ait Uygulamalar ve Kullanılan Malzemeler (Eglise de Tokalı, Mission Septembre-Octobre, 1973/1 ICCROM Arşivleri)

Konservasyon Uygulamaları	Malzemeler
Sıva Tabakasının Sağlamlaştırılması	PVA (%30-60), Kalsiyum Kazeinat
Boya Tabakasının Sağlamlaştırılması	Paraloid B72 (%5-10)
Yüzeyde İs ve Yağ Tabakalarının Kaldırılması	Butilamin, Dimetilformamid, Amil Asetat vd...
Yüzey Temizliği	Kalsiyum Bikarbonat Çözeltisi
Estetik Tamamlamalar	<i>Acqua Sporca</i>

Bu dönemde gerçekleştirilen onarımlarda çevresel koşulların iyileştirilmesine dair de bazı çalışmaların yapıldığını gözlemliyoruz. 1978 Eylül ayı sonlarında özellikle şiddetli yağışlar sırasında, narteksin tonozunun kuzeybatı köşesinde ve kilisenin kemerli girişinin iç kısmında su sızıntıları gözlenmiştir (Schwartzbaum, 1995, s. 199).

40 yılı aşkın bir süre önce tespit edilen bu sorun aynı alanda günümüzde de devam

⁵⁶ Raporlarda çözelti olarak kullanılan tinerin inceltici özellikleri dahi belirtilmiş ve değişiklik gösterebileceği belirtilmiştir.

etmektedir.

Şekil 5.11 1978 Tarihinde Çalışma Raporlarında Bahsedilen Alandaki Su Kaynaklı Sorunlar (2014)

Tokalı Kilise'nin 1973-80 onarımları acil müdahale gerektiren alanlarda uygulamalar ile başlamış ve genel bir koruma-onarım çalışmasına dönüşmüştür. Çalışmalar süresince duvar resimlerinin korunması amacı ile çok sayıda basit ve etkili müdahale gerçekleştirilmiş olsada, olumsuz çevresel koşulların önlenmesi için çalışmaları gerçekleştiren ekipler tarafından bazı tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu tavsiyeler;

- Yağmur sularının kontrolü,
- Çatlakların ve su sızmasının incelenmesi,
- Duvar resimli kiliselerin yakın çevresinde tarımsal faaliyetlerin ve genel olarak tüm yabancı otların ve yabancı ağaçların ortadan kaldırılması. Tarımsal topraktan geçen suyun gözenekli taş veya çatlaklar yoluyla boyalı yüzeylere ulaşmasına izin verilmemesini sağlamak için özel dikkat gösterilmelidir.

- Turistlerle ilgili olarak oluşan erozyon⁵⁷ dahil olmak üzere duvar resimlerine ve yapısal ayrıntılara istemli veya istem dışı zarar verilmesini önlemek amacı ile turistik faaliyetlerin kontrolü.
- Ve hepsinden önemlisi Göreme ve çevresindeki duvar resimlerinin korunması ve yaşatılması için genel bir koruma-onarım kılavuzunun oluşturulması ve turistik faaliyetlerin kontrolünün sağlanması gerekmektedir (Schwartzbaum, 1995, s. 199).

5.2.2 2011 Yılı Sonrası Onarımları

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile Nevşehir Müze Müdürlüğü ve Tuscia Üniversitesi (Prof. Dr. Maria Andaloro Başkanlığında) ile 2011 yılında ortaklaşa hazırlanan ve başlatılan Tokalı Kilise duvar resimlerinin korunması ve onarılması çalışmaları günümüzde halen devam etmektedir. Tokalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları önceki onarımların üzerinden geçen 40 yılı aşkın süre sonucunda özellikle boya tabakasında görülen bozulmaların etkili olduğu söylenebilir. Yeni Tokalı Kilisesi duvar resimlerinin koruma-onarım projesi, Kapadokya'da 2006 yılından bu yana Tuscia Üniversitesi tarafından yürütülen; "Wall Paintings in Cappadocia: A Knowledge, Conservation and Development Project" adlı çalışmanın bir parçasıdır (Andaloro, 2012).

Tablo 5.7 Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin 2011- (devam ediyor...) Onarımlarına Ait Bilgiler

Tokalı Kilise Duvar Resimlerinin 2011- ... Onarımlarına Ait Bilgiler						
Konservasyon Öncesi İnceleme/Araştırma/Analiz	Ekip Bilgisi	Bütçe Bilgisi	Konservasyon Sürecine Ait Bilgiler	Konservasyon Sonrası Rapor/ Yayın Bilgileri	Yapının Bugünkü Kullanım Durumu	Periyodik Kontrol ve Bakım
✓	✓ ⁵⁸	×	✓	✓	Müze/Örenyeri	✓

⁵⁷ Burada yürüyüş alanlarında kayalar üzerinde oluşan aşınmadan bahsedilmektedir. Yumuşak ve gözenekli tüf kayaların aşınımı korunmayan alanlarda izlenebilmektedir.

⁵⁸ Tuscia Üniversitesi öğretim görevlisi Prof. Dr. Maria Andaloro'nun başkanlığında yürütülen restorasyon projesinde görev yapan İtalyan sanat tarihçileri ve restoratörler Livia Alberti, Cristina Caldi, Paola Pogliani, Maria Cristina Tomassetti, Valeria Valentini'dir. Türk restoratörler Fazıl Açıkgöz, Gülseren Dikilitaş, Uğur Yalçınkaya, Merve Azize Işın Yalçınkaya

Yeni Tokalı Kilise duvar resimleri, Kapadokya'da ulaşılan en yüksek resim düzeyini temsil eder ve anıt, tüm bölgede en çok bilinen ve en çok ziyaret edilenlerden biridir.⁵⁹ 2011 yılında duvar resimlerinin korunma/bozulma durumlarının araştırılması, düşme tehlikesi olan kavlanmış boya tabakası alanlarının sağlamlaştırılması ve gelecek çalışma döneminde kullanılacak konservasyon yöntemleri ve malzemelerinin seçimi konularında çalışılmıştır. Boya tabakasında izlenen bozulmaların üst kısımlarda yoğunlaşması, kilisenin üst kısmında daha belirgin şekilde agresif mikroklimatik koşulların varlığına işaret etmektedir (Şekil 5.12) (Andaloro, Pogliani vd., 2019, s. 419).

Şekil 5.12 2011 Yılı Öncesinde Boya Tabakasında Görülen Bozulmalar

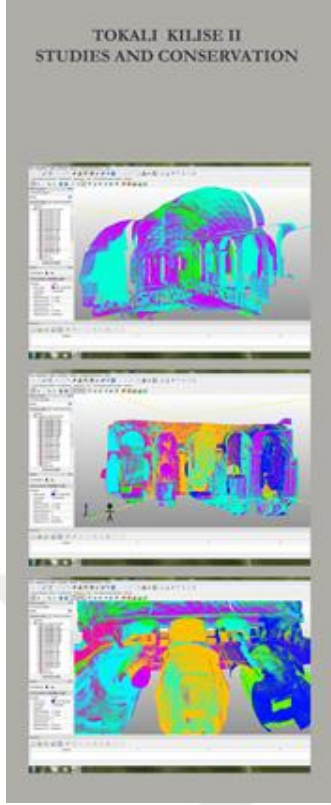
⁵⁹ M. Andaloro, Kapadokya kaya kiliselerinin tanınması, korunması ve kiliselere değer kazandırılması projesi / Per la conoscenza, la conservazione e la valorizzazione delle chiese rupestri della Cappadocia, in Turchia e Italia. Orizzonti archeologici, in «Arkeoloji ve Sanat», 139 (2012), s. 163-177; F. Açıkgöz, L. Alberti, M. Andaloro, C. Caldi, G. Dikilitaş, P. Pogliani, V. Valentini, U. Yalçınkaya, Kayalık Kapadokya'daki Resimli Süslemelerin Restorasyon Çalışmaları / The restoration of the rock hewn paintings in Cappadocia, in «Arkeoloji ve Sanat», Sayı 154, 2017, s. 190-191.

Yeni Tokalı Kilise duvar resimlerinin korunma-bozulma durumunda etkili faktörlerden birisi de yapım tekniğinin *secco* olmasına bağlıdır. *Secco* tekniğinde uygulanmış resimlerin boya tabakasında bulunan organik bağlayıcıların çeşitli nedenlerle bozulması veya yok olması, bu teknikte görülen en tipik bozulma türlerindedir.

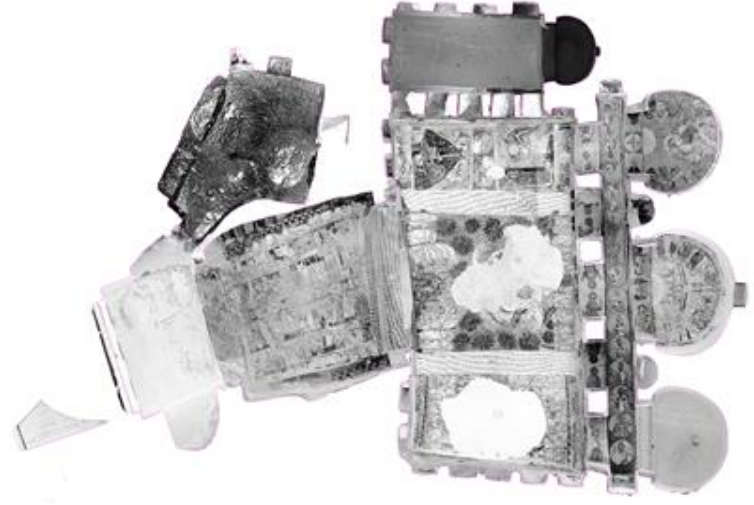
Yeni Tokalı Kilise resimlerinin restorasyonu, 2011-2014 yıllarında kuzey duvarında, 2013-2015 yılları arasında, merkez apsis kubbesi ve kuzey apsis kubbesinde, 2016-2018 yılları arasında, koridor ve kemerlerde ve 2019-2020 yıllarında ise güney duvarında sürdürülmektedir. Çalışmalar her yıl ortalama dört hafta Türk ve İtalyan ekipler tarafından sürdürülmektedir.⁶⁰

Duvar resimlerinin sahip olduğu önem ve değer ile Tuscia Üniversitesi ekibinin tamamen bilimsel yöntemlerle çalışmakta olmaları nedeniyle, projenin oluşturulabilmesi için çalışmanın ilk aşamasında çok ayrıntılı bir inceleme ve belgeleme çalışması yapılmasına gerek duyulmuştur. Bu amaç doğrultusunda Lazer Scanner (FARO) ile 3D rölöve oluşturularak, anıtın içinin eski halinin üç boyutlu modellenmesi yapılmıştır (**Şekil 5.13**) (Andaloro, 2012).

⁶⁰ Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Çalışma Ekibi: Livia Alberti (Tüm çalışmalarda), Uğur Yalçinkaya (2011-2018 yıllarında), Fazil Açıkgöz (Tüm çalışmalar), Merve Azize Işın (2017-2019), Gülseren Dikilitaş (2011, 2012), Cristina Caldi, Sara Scioscia, Maria Cristina Tomassetti. Bu ekibin dışında birçok Türk ve İtalyan uzman ve öğrencide çalışmalara katılmaktadır.

3D RÖLYEF - RILIEVO 3D

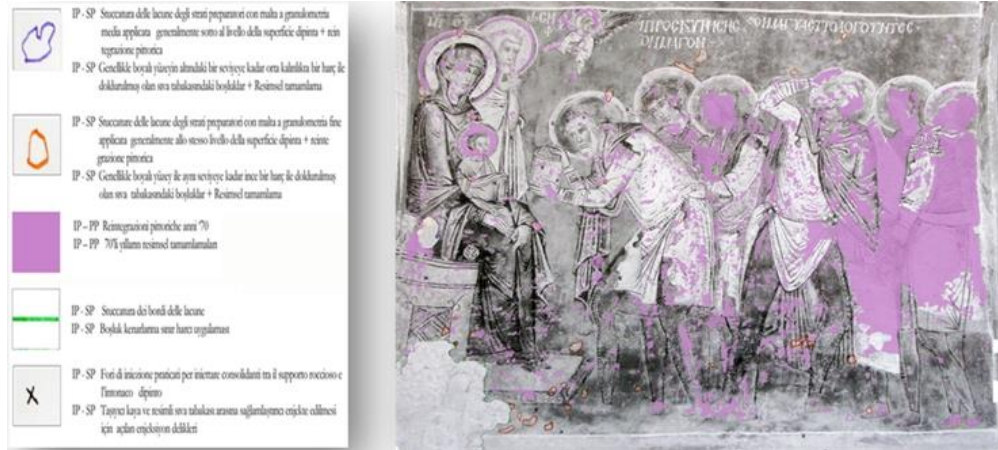

2011 ve 2012 çalışmalarında dışarı resimlerinin ve mimarisinin ayrıntılı bir fotoğrafılması ve ayrıca 3d dijitalleştirilmesi yapılmıştır.

Tra il 2011 e il 2012 è stata svolta un'accurata campagna fotografica del dipinto e del contesto architettonico e realizzato il rilievo 3d del monumento.

Şekil 5.13 Tokalı Kilise 3D Rölöve Çalışmaları (Andaloro ve Pogliani, 2019)

İlk çalışmada, resimli yüzeylerin yakından incelenmesi yoluyla, grafik belgeleme için bilgi toplanarak, 70'lerde yapılan restorasyon uygulamaları ve mevcut korunma durumu araştırılmıştır (Şekil 5.14).

Şekil 5.14 Tokalı Kilise 1973-80 Onarımlarının Belgelemesi (Andaloro, 2012)

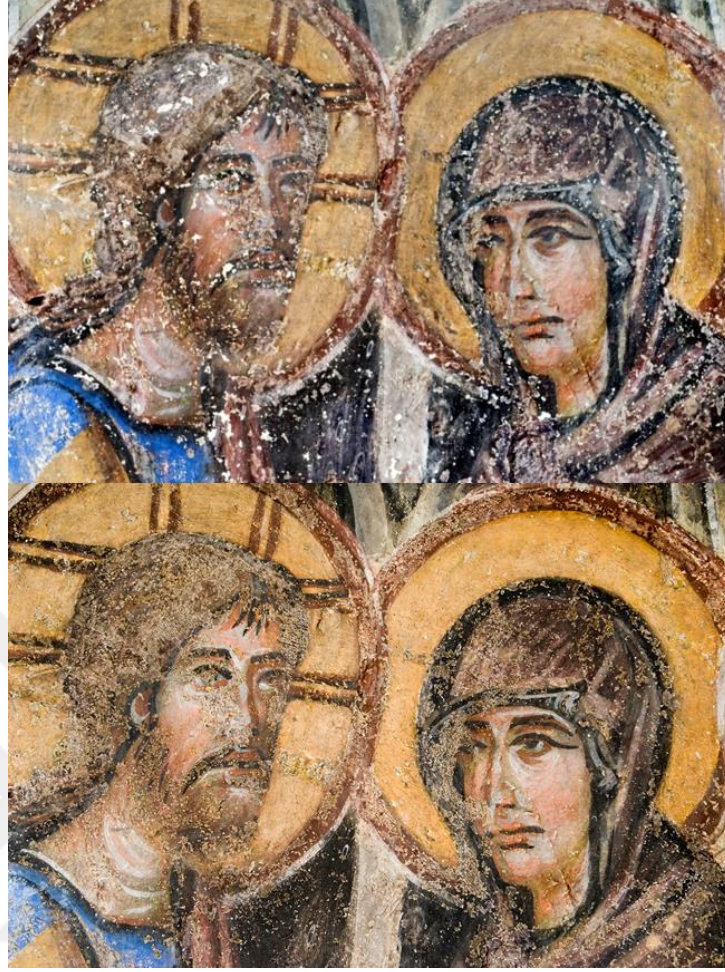
Bozulmaların görüldüğü alanların belgelemesi sonrasında sağlamlaştırma gerektiren

alanlarla ilgili uygulamalar; Dispersiyon K52⁶¹ ile ayrılmış veya kavlanmış boya tabakası olan alanlarda, enjektör veya fırça ile 1:5, veya 1:2 (su içinde) oranlarında kullanılarak, sağlamlaştırılmıştır. Sıva boşluklarının kenarları, su ve etil alkol (1:1) karışımı ile ıslatıldıktan sonra, su ile %50 oranında seyreltilmiş Microacril CV 40 akrilik reçine, enjektör ile uygulanarak sağlamlaştırılmıştır. Temizlik işlemleri, tüm yüzeylerde tozu kaldırmak için yumuşak bir fırça ile yapılan ilk kuru toz temizliğinden sonra, yüzeye daha yapışık durumdaki yüzey birikintilerini, tampon ya da bazı durumlarda fırça ile uygulanan yüzey gerilimi azaltıcı (%0,2 Tween 20) eklenmiş su ile gerçekleştirilmiştir.

Resimli yüzeylerin temizlenmesi ve ICCROM rötuşları su, Tween 20(%5), izopropil alkol, Metil etil keton ve İzopropil Alkol (1:1) ile veya aseton azeotropu, malzemeleri uygulanarak gerçekleştirilmiştir (Andaloro, Pogliani vd., 2019, s. 423). Buradan anlaşılmaktadır ki 1973-80 onarımlarında gerçekleştirilen reentegrasyon işlemlerinin bir kısmı kaldırılmış olup, potansiyel görsel bütünlüğün sağlanması açısından yeniden yapılmıştır.

Resimlerin estetik sunum yöntemi, ICCROM restorasyonu sırasında uygulanan çözümler dikkate alınarak derinlemesine incelenmiştir. Kilisenin farklı bölümleri arasındaki denge ve uyumu yeniden sağlama amacı ile tarihsel ve zamanına örnek oluşturan bir müdahaleye saygıdan hareketle, resimlerin anlaşılabilirliğini sağlamaya yönelik, daha güncel bir restorasyon ile uyumlu olan çalışmalar yürütülmüştür. Bu çerçevede Tokalı Kilise duvar resimlerinin potansiyel görsel bütünlüğünü sağlamak amacıyla *Acqua-sporca* yöntemi uygulanmaktadır (**Şekil 5.15**).

⁶¹ Kremer Pigments tarafından üretilen, mikro boyutlu, ultra ince parçacıklardan oluşan, pH 6.5-7.5 akrilik kopolimer sulu dispersiyon

Şekil 5.15 Figürler Üzerinde Reentegrasyon Çalışması, 2011 Yılı Öncesi ve Sonrası Durumu

Günümüzde devam eden çalışmalar çağdaş koruma yaklaşımları gözetilerek sürdürülmektedir. Duvar resimlerinin korunmasının yapısal ve çevresel koşulların iyileştirilmesi zorunluluğu tıpkı 1973-80 onarımlarında ortaya konulduğu gibi, bu çalışmanın da en başından ortaya konulmuştur (**Tablo 5.8**). Bu önerilerin birçoğu değişmeyen ve çözülemeyen sorunlardır. Kilise içine giren halkın kilisede geçirdiği sürenin ve ziyaretçi sayısının düzenlenmesi, turistik faaliyetlerin kontrolü, trafikten kaynaklanan titreşim sorunu, tozların resimli yüzeylere etkisi gibi sorunlar günümüzde halen devam etmektedir.

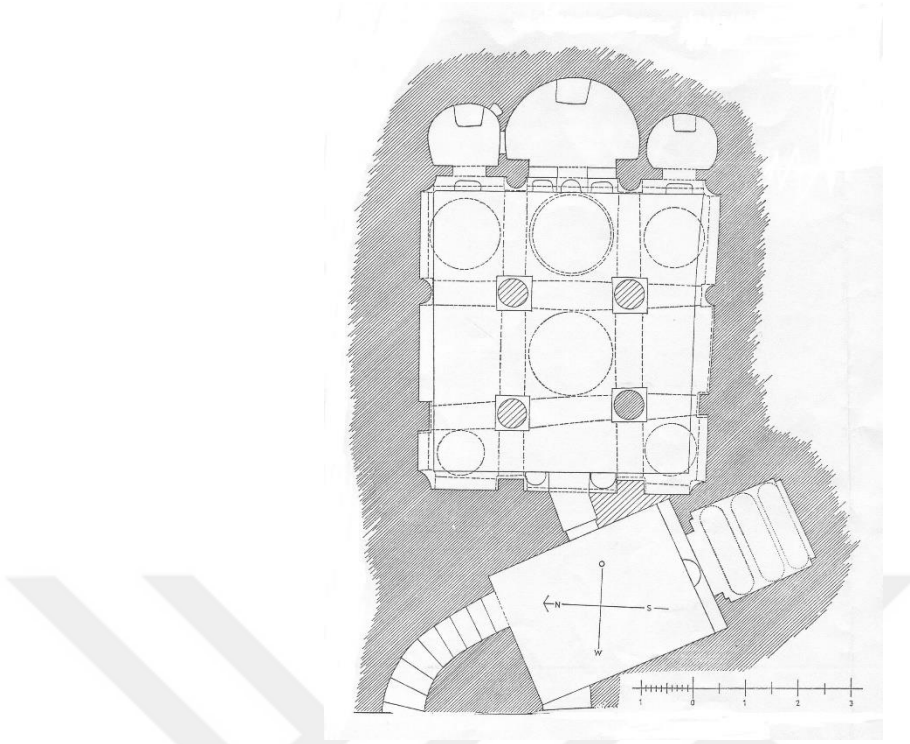
Tablo 5.8 Tokalı Kilisesi Duvar Resimlerinin 1973-80 Dönemi Koruma-Onarım Yaklaşımı

Tokalı Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım (2011-2020)	Dönemin Koruma-Onarım Anlayışı	Günümüzde Koruma-Onarım Anlayışı ⁶²	Onarımlarda Ortaya Koyulan Koruma-Onarım Anlayışı
	ISCR ve ICCROM tarafından önerilen, minimum müdahale, ayırt edilebilirlik, uyumluluk ve geri alınabilirlik prensipleri ile 2003 tarihli ICOMOS Duvar Resimlerinin Korunması İçin İlkelerin benimsendiği çağdaş koruma yaklaşımı	Minimum Müdahale	+
Geri dönüşümlü malzeme kullanımı		+	
Ayırt Edilebilirlik		+	
Malzemede uyumluluk		+	
Koruma-Onarım Öncesi bilimsel koruma programı		+	
Belgeleme ve Belgenin Kalıcılığı		+	
Önleyici Koruma, Periyodik Bakım ve Alan Yönetimi		+	

5.2.1 Karanlık Kilise Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi

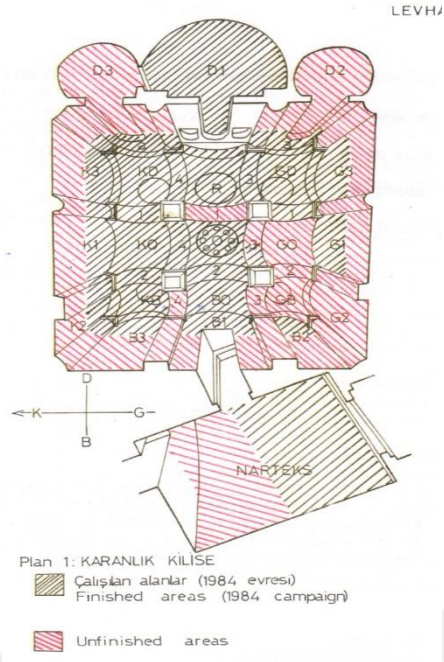
Karanlık Kilise, Nevşehir İline bağlı, Göreme Beldesi'ne 1 km uzaklıkta yer alan, Göreme Açık Hava Müzesi'nde bulunmaktadır. T.C. Kültür Bakanlığı Nevşehir Kültür ve Tabiat varlıklarını Koruma Kurulu ve Nevşehir Müze Müdürlüğü'nün 23.03.2000 tarihli ve 1211 no'lu aldığı kararla Karanlık Kilise'nin korunması, gerekli taşınmaz kültür varlığı özelliği gösterdiğinden 2863 ve 3386 sayılı yasa uyarınca tescil edilmiştir.

⁶² Günümüzde duvar resimlerinin korunması ile ilgili genel yaklaşım, ICOMOS'un 2003 tarihinde ortaya koyduğu; *ICOMOS Principles for the Preservation and Conservation-Restoration of Wall Paintings*'dir.

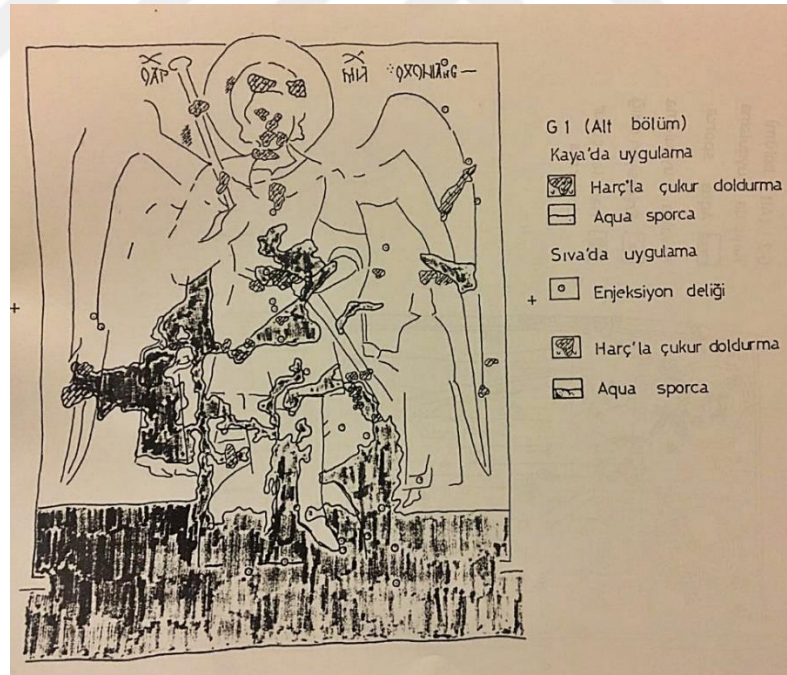

Şekil 5.16 Karanlık Kilise Plan (Restle, 1967)

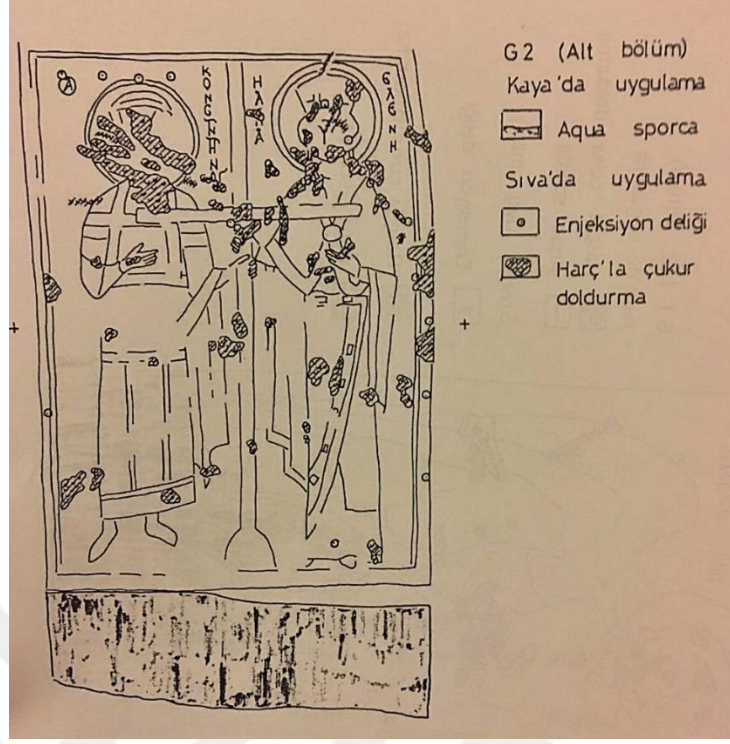
Karanlık Kilise duvar resimlerinin konservasyon ve restorasyon çalışmaları Kültür Bakanlığı'nın 13.08.1981 gün ve 6583 sayılı yazısı ile görevlendirilen uzman bir ekip ile başlamış olup çalışmalar ICCROM uzmanları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı uzmanlarının iş birliği ile 1990 yılında tamamlanmıştır. ICCROM arşivlerinden elde edilen verilere göre, Karanlık Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları detaylı bir belgeleme çalışması ile başlamış olup çalışmalar boyunca da belgeleme çalışmaları sürdürülmüştür (Şekil 5.17, Şekil 5.18, Şekil 5.19, Şekil 5.20).

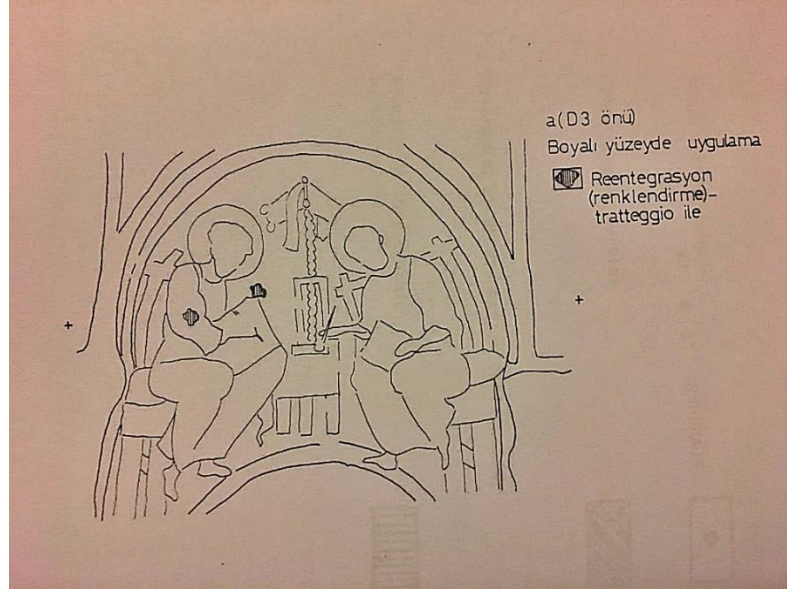
Şekil 5.17 Karanlık Kilise Planı ve 1984 Yılında Çalışılan Alanları Gösteren Belgeleme (Dangas, 1984)

Şekil 5.18 1980-90 Onarımlarından Belgeleme Örneği (Dangas, 1981, 1990)

Şekil 5.19 1980-90 Onarımlarından Belgeleme Örneği (Dangas, 1981, 1990)

Şekil 5.20 1980-90 Onarımlarından Belgeleme Örneği (Dangas, 1981, 1990)

Konservasyon çalışmaları süresince Karanlık Kilise'nin gerek içinde gerek dışında çeşitli bölgelerde sağlamlaştırma, temizleme ve yeniden renklendirme işlemleri yapılmıştır. Her çalışma döneminde öncelikli korunması ve kurtarılması gereken alanlar üzerinde çalışılmıştır. Çalışmalar boyunca daha eskiye ait fotoğraflar yol gösterici olmuştur. Gerçekleştirilen çalışmalarla ilgili bilgi ve belgelerin tamamı ICCROM arşivlerinden sağlanmıştır (Tablo 5.9).

Tablo 5.9 Karanlık Kilise Duvar Resimlerinin 1980-1990 Onarımlarına Ait Bilgiler

Karanlık Kilise Duvar Resimlerinin 1980-1990 Onarımlarına Ait Bilgiler						
Konservasyon Öncesi İnceleme/Araştırma/Analiz	Ekip Bilgisi	Bütçe Bilgisi	Konservasyon Sürecine Ait Bilgiler	Konservasyon Sonrası Rapor/ Yayın Bilgileri	Yapının Bugünkü Kullanım Durumu	Periyodik Kontrol ve Bakım
✓	✓ ⁶³	×	✓	✓ ⁶⁴	Müze/Örenyeri	✓

Karanlık Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları başlamadan önce kilisede çeşitli bozulmalar saptanmıştır. Yapının zamanla aşınmaya uğraması, titreşim ve sert iklim koşullarının etkisiyle taşıyıcıda çatlak ve yarıklar oluşmuştur. Taşıyıcıda görülen çatlaklar koşut olarak sıva tabakasında da yer alır. Taşıyıcı ile sıva tabakası arasındaki uyumsuzluk sonucu aralarında ayrılmalar/boşluklar oluşmuştur. Ayrılmalar/boşluklar titreşim, ortam koşullarına bağlı sıcaklık ve nem değişkenlikleri nedeniyle de oluşmuştur. Sıva tabakasında ayrışma oluşmuştur. Ayrışma, yapım sırasındaki işçilik hataları ve zaman içinde kireç bağlayıcının bozulması sonucu oluşmuştur. Boya tabakasında ayrışma olan alanlara %3'lük Paraloid B72 çözeltisi (selülozik tiner içinde çözünmüş) doyum sağlanana kadar püskürtülerek sağlamlaştırma yapılmıştır. Tabakalar arası ayrılma olan alanlara önce alkollü su enjekte edilmiş, büyük boşluklara kireç, kazein ve %10 Polivinil Asetat Emülsiyonu karışımı ile enjeksiyonlar yapılmış ve taşıyıcıya bağlanıncaya dek bu alanlar destekli olarak bırakılmışlardır. Uygulanan koruma işlemlerinden biri de kavlamış boya tabakasının sıva tabakasına yeniden bağlanmasıdır. Bu işlemde %15'lik Paraloid B72 çözeltisi enjektör yardımıyla kavlayan alanların kenarlarından uygulanmış ve daha

⁶³ Isabelle Dangas, Revza Özil, A. Michieletto, F. Açıkgöz, A. Aksoy, G. Dikilitaş, N. Duran, R. İşler, S. Kutluay, S. Yavuz, Ewa Swiecka ve çalışmaların yalnızca son sezonunda katılan Celal Küçük.

⁶⁴ Dangas, Conservation of Mural Paintings of the Karanlık Church, Göreme , 1995

sonra geçirgen kâğıt üzerinden spatülle bastırılarak bu alanlar yeniden sıvaya bağlanmıştır (Dangas, 1990). Tozuyan boyalı alanların sağlamlaştırılması, temizleme işlemine başlanmadan önce boyaların dayanma gücünü arttırmak için tüm çalışılan alanlara birkaç kez fırça veya püskürtme yoluyla tiner içinde eritilmiş %3'lük Paraloid B72 çözeltisi uygulanmıştır (Dangas, 1990).

Yüzeydeki kirliliklerin temizlenmesi iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Bunlar mekanik temizleme ve kimyasal temizleme işlemleridir. Mekanik temizlemede boyalı alan üzerindeki toz yumuşak fırçayla kaldırılmıştır. İslî toz görülen alanlarda silgi kullanılmıştır. Kimyasal temizlemede ise çeşitli işlemler uygulanmıştır (**Şekil 5.21**). Geçirgen kâğıt üzerinden fırça ile su sürülmüş ve bir süre bekletildikten sonra kâğıt kaldırılarak çubuk ucuna sarılı ıslak pamuk veya fırça ile toz kaldırılmıştır. Bir başka yöntem yağlı is görülen alanlarda geçirgen kâğıt üzerinden su içinde %15 Butylamin çözeltisi kullanılmış ve bir dakika sonra kâğıt kaldırılarak sulu süngerle yapılmıştır. Yüz, saç, boyun, azizlerin haleleri, çevresindeki beyaz çizgiler, giysilerdeki açık renk çizgiler, ayak ve yazılardaki kirlilikler için ise su içinde %10'luk Amonyak çözeltisi veya tineraseton karışımları kullanılmıştır (Dangas, 1995, s. 171-180).

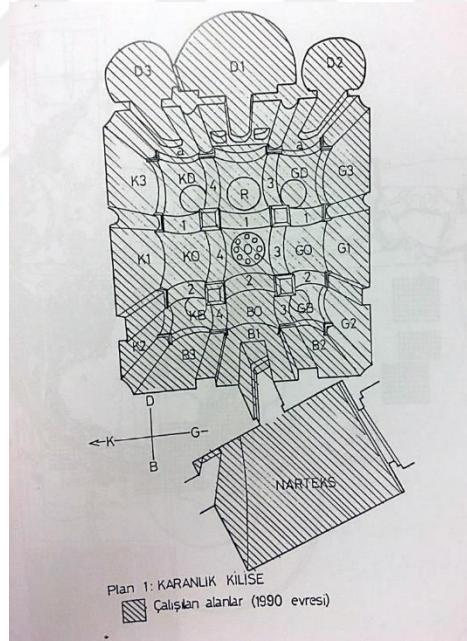

Şekil 5.21 1980-90 Onarımlarından Temizlik ve Reentegrasyon Yapılmış ve Uygulama Yapılmadan Bırakılmış Alan (Dangas, 1986, 1990)

Düşen sıva boşluklarının ve çatlakların doldurulması, kopan sıva kenarlarının kapatılması da uygulanan koruma işlemleri arasındadır. Bu işlemlerde yüzeydeki çukur ve çatlaklar belirli bir düzeye kadar doldurulmuştur. Küçük boşluklar ve çatlaklar için 2 ölçü tuf tozu, 1 ölçü kum ve 1 ölçü kireç karışımı harç kullanılmıştır. Büyük boşluklar ve derin yarıklar için 2 ölçü elenmemiş tuf tozu, 1 ölçü elenmemiş kum, 1 ölçü kireç ve 1/4 ölçü Polivinilasetat emülsiyonu karışımı harç kullanılmıştır (Dangas, 1995, s. 171-180) .

Taşıyıcı tabakada gerçekleştirilen sağlamlaştırılarda Primal AC 33(su içinde) %10 ve Paraloid B72 (tiner içinde) %3-6, kullanılmış ayrıca, kireç ve hidrolik kireç harcı + baryum hidroksit ve sodyum *glukonat* gibi malzemeler kullanılmıştır (Dangas, 1995, s. 176).

Karanlık Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım süreçlerine ait tüm bilgiler detaylı bir şekilde raporlanmış (Şekil 5.22) ve ICCROM tarafından arşivlenmiştir (Tablo 5.10, Tablo 5.11).

Şekil 5.22 Karanlık Kilise Planı ve 1990 Yılında Çalışılan Alanları Gösteren Belgeleme (Dangas, 1981, 1990)

Tablo 5.10 Karanlık Kilise Duvar Resimleri 1980-1990 Onarımlardaki Uygulamalar ve Malzemeler (Rapport de Missions, 1981, 1982, 1983, 1984/2, ICCROM Arşivleri)

Konservasyon Uygulamaları	Malzemeler
Sıva Tabakası ve Boya Tabakasının Sağlamlaştırılması	Baryum hidroksit (her biri 2 saat boyunca 3 uygulama)
Sıva Duvar Arası Sağlamlaştırma/Enjeksiyon	Kalsiyum kazeinatlar + PVA %10, ICCROM Grout ⁶⁵
Küçük Boyutlu Sıva Tabakası Bozulmalarının Sağlamlaştırılması	Primal AC 33 (20-30%)
Boya Tabakasının Sağlamlaştırılması	Paroloid B-72, 3% Selülozik Tiner İçinde, Primal AC33
Yüzeyde İs ve Yağ Tabakalarının Kaldırılması	Sodyum Bikarbonat, Amonyum Bikarbonat Kompresi Butylamine +Su (10-50%) KarbonTetraKlorür
Resimli Yüzey Temizliği	Sodyum Bikarbonat Solüsyonu (%20)
Sıva Boşluklarının Doldurulması	1 Ölçü Tüf 1 Ölçü Kum 1 Ölçü Kireç
Estetik Tamamlamalar	<i>Acqua Sporca, Trateggio</i>
Sıva tabakası kayıplarının olduğu alanlarda renklendirme	<i>Acqua Sporca</i>

⁶⁵ ICCROM tarafından geliştirilmiş enjeksiyon harcı; 1 ölçü hidrolik kireç, 1 ölçü puzzolana, 1 ölçü su'dan oluşur.

Tablo 5.11 Karanlık Kilise Duvar Resimlerinin Katmanlarına Ait Bilgiler (Rapport de Missions, 1981, 1982, 1983, 1984/2, ICCROM Arşivleri)

Karanlık Kilise Duvar Resimlerinin Katmanlarına Ait Bilgiler	
Ana Taşıyıcı	Tüf Kaya
Kaya Yüzeyi	Geometrik/Sembolik Süsleme
Sıva	Kireç, tüf tozu ve kıyılmış saman karışımından oluşur. Kalınlığı 2-8 mm arasındadır. Sıvada bağlayıcı maddeler; CaCO ₃ , CaSO ₄
Hazırlık Katmanı	-
Giornata ⁶⁶	Bazı figürlerin kafalarının etrafında görülebilir (Apsisteki İsa Figürü)
Hazırlık Çizimi	-
Pigmentler	Sarı, kırmızı, kahverengi ve yeşil gibi toprak kökenli inorganik pigmentlerin yansıra karbon siyahı, kireç beyazı ve metallik kökenli kırmızı pigmentler
Bağlayıcı Madde	Protein (Olasılıkla Kazein)

İncelenen raporlarda, 1980-90 onarımlarında estetik bütünleme ve tamamlamalar ile ilgili bazı temel alınan kriterler belirlenmiştir. Duvar resimleri üzerinde sıva ve boya tabakası boşlukları (kayıp alanlar) duvar resminin potansiyel görsel bütünlüğünü bozan bir unsurdur. Özellikle temizlik çalışmalarının ardından, boya tabakasının kayıp olduğu alanlarda, kirlerin kaldırılmasından sonra ortaya çıkan beyaz boşluklar, resimlerin görsel bütünlüğüne zarar vermektedir. Buna göre;

- Görsel bütünlüğün sağlanması,
- Boşlukların ayırt edilebilir biçimde tamamlanması,
- Boya tabakasındaki boşlukların tamamlanmasında ise;

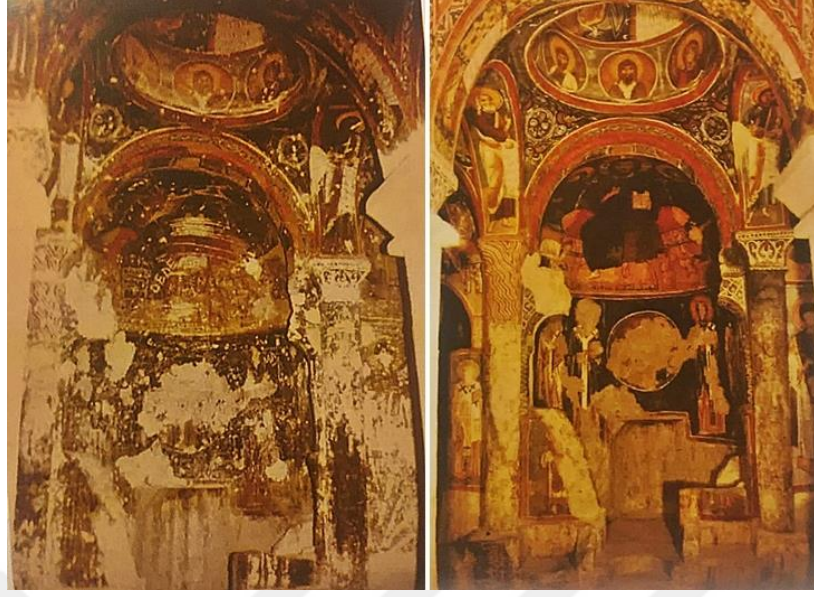
⁶⁶ *Giornata*, "günlük çalışma" anlamına gelen İtalyanca bir kelimedenden kaynaklanan bir sanat terimidir. Terim, *Buon-Fresco* duvar resminde kullanılır ve tek bir iş gününde ne kadar resim yapılabileceğini açıklar.

- Tamamlanması mümkün boşluklar,
- Resimlerin potansiyel görsel bütünlüğünü bozan boşluklar belirlenmiştir (Dangas, s. 177) (Şekil 5.23, Şekil 5.24).

Karanlık Kilise duvar resimlerinin 1980-1990 yılları arasında gerçekleştirilen koruma-onarım çalışmalarında ortaya koyulan koruma yaklaşımlarında, daha önceki çalışmada (Tokalı Kilise 1973-1980 onarımları) olduğu gibi ICCROM çizgisinde tamamlanmıştır (Tablo 5.12).

Şekil 5.23 Karanlık Kilise 1980-90 Onarımlarında, Onarımlar Öncesine Ait Dokunulmadan Bırakılmış Örnek Alan (Güneydoğu Apsis) (Dangas, 1990)

Şekil 5.24 1980-1990 Onarımları Öncesi ve Sonrası (Dangas, 1986, 1990, 1990)

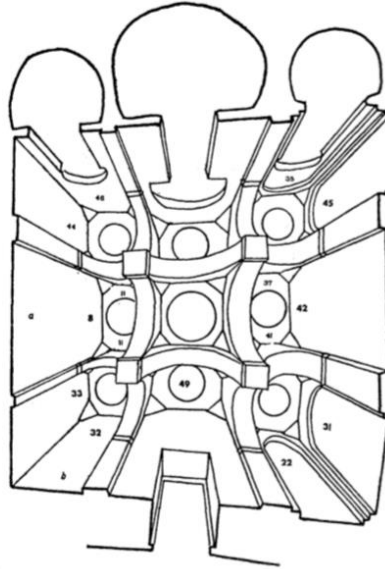
Tablo 5.12 Karanlık Kilisesi Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Yaklaşımı

Karanlık Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım (1980-1990)	Dönemin Koruma-Onarım Anlayışı	Günümüzde Koruma-Onarım Anlayışı	Onarımlarda Ortaya Koyulan Koruma-Onarım Anlayışı
	ISCR ve ICCROM tarafından önerilen, minimum müdahale, ayırt edilebilirlik, uyumluluk ve geri alınabilirlik prensiplerinin benimsendiği çağdaş koruma yaklaşımı	Minimum Müdahale	-
		Geri dönüşümlü malzeme kullanımı	-
		Ayırt Edilebilirlik	+
		Malzemedeki uyumluluk	+
		Koruma-Onarım Öncesi bilimsel koruma programı	-
		Belgeleme ve Belgenin Kalıcılığı	+
		Önleyici Koruma, Periyodik Bakım ve Alan Yönetimi	-

5.3 Elmalı Kilise Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi

Elmalı Kilise, Nevşehir İline bağlı, Göreme Beldesi'ne 1 km uzaklıkta yer alan, Göreme Açık Hava Müzesi'nde bulunmaktadır. Elmalı Kilise, kayaya oyma, dört serbest destekli, kapalı Yunan haçı plan tipinin bir örneğidir. Yukarıya doğru daralan dört sütunun desteklediği dokuz kubbe örtüsüne sahiptir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan kilise apsiler hariç 5,20 x 5,76 metredir. Kare planlı naos, dik eksenlerdeki haç kolları ve çapraz eksenlerdeki köşe mekanlarından oluşur. Naos, doğuda merkezi içte yarı daire planlı üç apsisle sonlanır. Giriş, naos batı duvarında eksen üzerindedir. Günümüze

gelmeyen bir narteksinin olduğu bazı kaynaklarda belirtilmektedir (Şekil 5.25) (Jerphanion, 1932, s. 431; Rodley, 1985, s. 176; Jolivet-Levy, 1991, s. 123; Teteriatnikov, 1996, s. 147).

Şekil 5.25 Elmalı Kilise (Y.Ötüken, 1987)

Elmalı Kilise’de konservasyon çalışmaları 1994 yılında dokümantasyon araştırmaları ile başlamıştır. 1996’dan 2002 ye kadar çalışma devam etmiş, 2002 yılında bir sene ara verilmiş, 2003 yılı ağustos ayında çalışma sona ermiştir. Elmalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarının tamamı Kültür Bakanlığı uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir. Uzmanların bir kısmı Tokalı ve Karanlık Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarında da yer almış ve bu çalışmalarda ortaya konulmuş koruma-onarım anlayışını devam ettirmişlerdir. Çalışmalarla ilgili yazılmış raporlar⁶⁷ ayrıntılı olarak incelenmiş ve koruma-onarım çalışmalarında ortaya koyulan yaklaşım ve uygulamalarla ilgili bilgiler ortaya konulmaya çalışılmıştır (Tablo 5.13, Tablo 5.14).

Tablo 5.13 Elmalı Kilise Duvar Resimlerinin 1997-2003 Onarımlarına Ait Bilgiler

Elmalı Kilise Duvar Resimlerinin 1997-2003 Onarımlarına Ait Bilgiler

⁶⁷ Çalışmalarla ilgili rapor ve belgelere İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez ve Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü’nün arşivlerinde ulaşılabilmektedir.

Konservasyon Öncesi İnceleme/Araştırma/Analiz	Ekip Bilgisi	Bütçe Bilgisi	Konservasyon Sürecine Ait Bilgiler	Konservasyon Sonrası Rapor/Yayın Bilgileri	Yapının Bugünkü Kullanım Durumu	Periyodik Kontrol ve Bakım
✓	✓ ⁶⁸	×	✓	×	Müze/Örenyeri	✓

Tablo 5.14 Elmalı Kilisesi Duvar Resimlerinin 1997-2003 Dönemi Koruma-Onarım Yaklaşımı

Elmalı Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım (1997-2003)	Dönemin Koruma-Onarım Anlayışı	Günümüzde Koruma-Onarım Anlayışı	Onarımlarda Ortaya Koyulan Koruma-Onarım Anlayışı
	ISCR ve ICCROM tarafından önerilen, minimum müdahale, ayırt edilebilirlik, uyumluluk ve geri alınabilirlik prensiplerinin benimsendiği çağdaş koruma yaklaşımı	Minimum Müdahale	-
		Geri dönüşümlü malzeme kullanımı	-
		Ayırt Edilebilirlik	+
		Malzemede uyumluluk	-
		Koruma-Onarım Öncesi bilimsel koruma programı	-
		Belgeleme ve Belgenin Kalıcılığı	+
		Önleyici Koruma, Periyodik Bakım ve Alan Yönetimi	-

Çalışmalarda tüm belgelemeler elde çizim yöntemi ve fotoğraflama yöntemleri işe gerçekleştirilmiştir. Detaylı olarak sahneler, resimsel içerik ve bozulmaların tamamı belgelenmiştir. Çalışmalar Karanlık Kilise'nin devamı niteliğinde olduğundan ve mimari plan, resimsel içerik ve bozulma türleri benzer olduğundan kullanılan yöntem ve malzemelerde de benzerlik göstermektedir. Yüzey kirliliklerinin kaldırılmasında Amonyum Bikarbonat (%30) çözeltisi kullanılırken, sıva tabakası sağlamlaştırma işlemleri genel olarak Primal AC 33 (%40-50) kullanılmıştır. Boya tabakası sağlamlaştırmaları da genel olarak Paraloid B72 kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çatlak, yarık ve boşlukların doldurulması işlemleri özgün yapı malzemeleri ile uyumlu harçlar hazırlanarak uygulanmıştır⁶⁹ (Şekil 5.26).

⁶⁸ Revza Özil, Gülseren Dikilitaş, Fazıl Açıkgöz, Hande Günyol, Nurhayat Duran Ünal çalışmalarının tamamına, Mustafa Tarı yalnızca son sezonuna katılmıştır.

⁶⁹ 1.00 Ölçü Kaymak Kireç, 1.75 Bej Tüf (kalburda elenmiş), 1 Ölçü Bej Tüf (ince elekte elenmiş), 0.25 Sarı Tüf (ince elekte elenmiş).

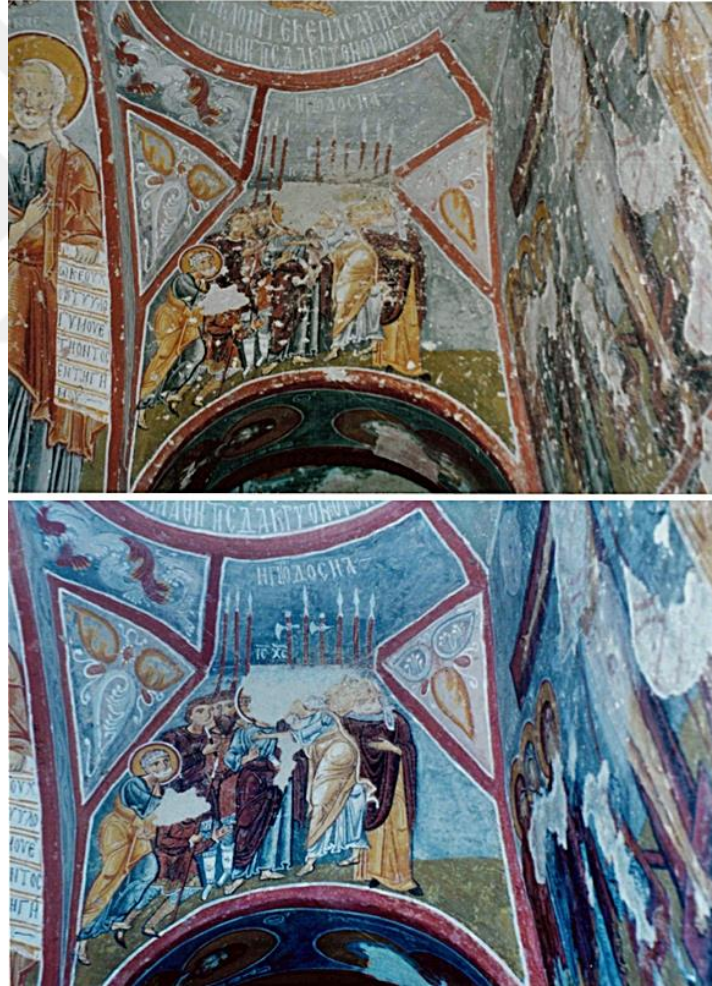
Şekil 5.26 Yapısal Çatlak ve Boşlukların Tamamlanması (İstanbul Res. Kons. Lab. Müd. Arşivi)

Duvar resimlerinde potansiyel görsel bütünlüğün oluşturulabilmesi için, taşıyıcıdaki dolgu harçlarında *Acqua-Sporca*, boya yüzeyindeki bazı boşluklarda *acqua-sporca* içine az miktarda katılan boylarla çevreye uygun renklendirmeler yapılmıştır. Bunların dışında resimsel tamamlama olarak *tratteggio*⁷⁰ tekniğ kullanılmıştır (Şekil 5.27, Şekil 5.28).

⁷⁰ *Tratteggio* 1945-50 yıllarında Istituto Centrale del Restauro'da icat edilen ve geliştirilen yeniden bütünleme yöntemidir ve Cesare Brandi'nin modern koruma-restorasyon teorisinden esinlenmiştir. Uzaktan bakıldığında boşluğ oğn resimle bütünleştiren dikey çizgiler kullanılarak uygulanan yöntemdir.

Şekil 5.27 Trateggio Örneği (İstanbul Res. Kons. Lab. Müd. Arşivi)

Şekil 5.28 1997-2003 Onarımlarına Ait Öncesi ve Sonrasının Görüldüğü Bir Örnek
(İstanbul Res. Kons. Lab. Müd. Arşivi)

Elmalı Kilise duvar resimleri ile ilgili 2003 tarihli son çalışma sezonundaki raporda duvar

resimlerinin yapım tekniğine dair şu bilgiler aktarılmıştır; (Özil, 2003)

“2003 yılında, Elmalı Kilise duvar resimleri üzerinde çalışılan sahnelerde değişik yapım tekniği ve çeşitli bozulmalar saptanmış olup, bu alanlarda gerekli temizlik, sağlamlaştırma ve koruma işlemleri sürdürülmüştür. Kilise içinde yapım tekniği açısından duvar resimlerinde iki farklı uygulama görülmektedir;

- *Doğrudan taşıyıcı üzerine veya pembemsi zemin rengi üzerine yapılmış duvar resimleri,*
- *Kaya yüzeyi üzerine uygulanmış, dövülmüş tüf, kum ve saman katkılı ince kireç siva üzerine yapılan duvar resimleri.*

Özellikle yapının kuzey-batı köşesindeki KB kubbesi, KB-30 kubbeleri arası kemer ve K2 üst sahnede ki duvar resimlerinde yüz ve ellerdeki farklı fırça ve gölgeleme tekniği kilisede 2 ayrı sanatkarın çalışmış olabileceği fikrini akla getirmektedir”

1997-98 yılları içinde çeşitli zamanlarda çalışma ekibi bilgisi dışında bazı alanlarda yapılan sağlamlaştırma çalışmaları, 1998-99 ve 2000 yıllarında olduğu gibi ‘proje dışı uygulama’ adı altında belgelenmiş ve raporlanmıştır.⁷¹

5.4 Eski Andaval-Konstantin & Helena Kilisesi Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi

Eski Andaval-Konstantin&Helena Kilisesi günümüzde Niğde'nin (Nahita) 8 km. kuzeydoğusunda, Aktaş Kasabası, Yeni Mahalle'sinde yer almaktadır. Uzun süre elma deposu olarak kullanılan kilisenin 1977 yılının mart ayında kimliği bilinmeyen kişiler tarafından tahrip edildiği, Kültür Bakanlığı resmi kayıtlarında belirtilmektedir. 11.03.1977 tarihli Koruma Kurulu kararı ile kilisenin tescil edildiği ve korunmasının gerekliliği kararına varılmıştır. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 18.09.1996 tarihli kararı ile kilisenin Niğde Müzesi Müdürlüğü Başkanlığı ve Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. M. Sacit Pekak'ın bilimsel danışmanlığında yapıdaki koruma, kurtarma ve restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. Bakanlar Kurulu kararı ile 2010 tarihinden itibaren ise Prof. Dr. M. Sacit Pekak'ın başkanlığına çalışmalara 2016 yılına kadar devam edilmiştir.⁷²

Kilise yapısının ayakta kalan orta nef kuzey duvarı ve batı duvarlarındaki resimler günümüze ulaşabilmiştir. Araştırmacıların birçoğunun ortak görüşü yapının Erken Bizans

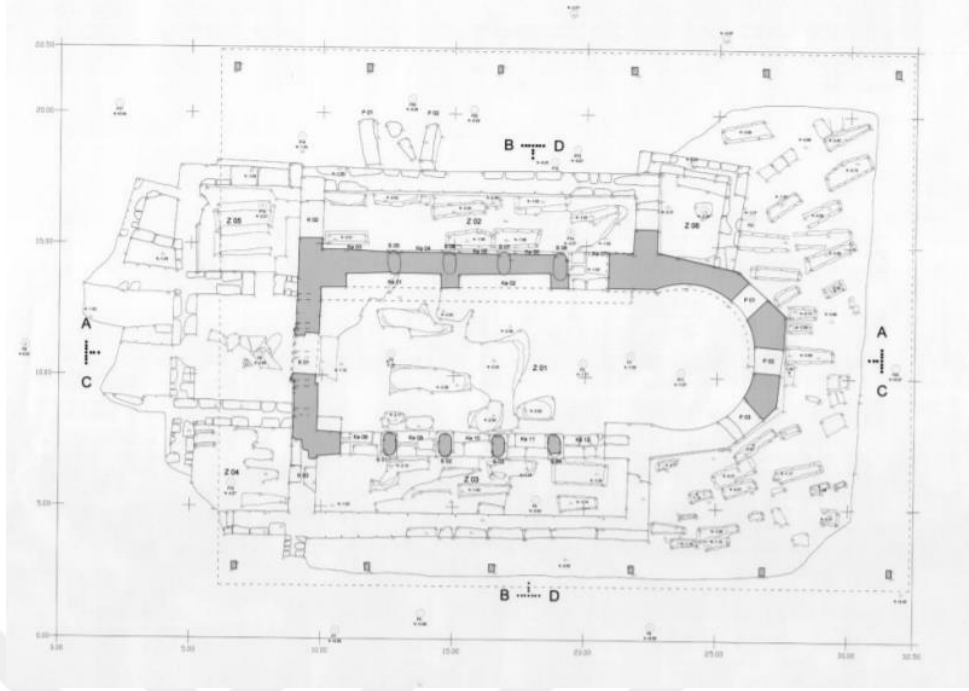
⁷¹ Çalışmalarda ekip başı olarak görev yapan Arkeolog-Konservatör Revza Özil imzalı, Ocak 2004 tarihli raporundan elde edilmiştir.

⁷² <http://www.nigde.gov.tr/andaval-orenyeri>

döneminde üç nefli Helenistik bazilika plan şemasına göre inşa edildiği, Orta Bizans döneminde tonozlu bazilikaya dönüştürüldüğü doğrultusundadır (Şekil 5.29). Günümüze ulaşabilen duvar resimlerinin büyük bölümü 11. yüzyıl ve sonrasına tarihlendirilmiştir. Kilisede birkaç farklı dönemde yapılmış duvar resmi bulunduğunu, son döneme ait resimlerin 12.- 13. yüzyıllara ait olduğunu belirtmektedir (Şekil 5.30) (Pekak, 1998, s. 505-524).

Şekil 5.29 Orta Apsis İçerden Görünümü, Haziran-1909(Gertrude Bell, www.gerty.ncl.ac.uk (Erişim Kasım-2020))

Şekil 5.30 Eski Andaval-Konstantin&Helena Kilise Planı
(<http://www.sanattarihi.hacettepe.edu.tr/Nigde.pdf>)

Duvar resimlerinin yerinde korunmasına yönelik ilk konservasyon çalışmaları Prof. Dr. Sacit Pekak başkanlığında yürütülen kazı çalışmaları bünyesinde yapılmıştır. Kültür Bakanlığı uzmanları⁷³ çalışma süresince sadece acil müdahale gerektiren alanlarda sağlamlaştırma ve yüzeysel temizlik çalışmaları gerçekleştirmiştir. 2005 yılında, yapının orta nef, kuzey duvarı kemerleri arasındaki moloz taş dolgu duvarların kaldırılması sonucu ortaya çıkan, kemer içlerindeki duvar resimlerinin ön sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır⁷⁴ (**Tablo 5.15**).

⁷³ İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı uzmanları Gülseren Dikilitaş ve Hande Günyol, Niğde Arkeoloji Müzesi uzmanı Fazıl Açıkgöz

⁷⁴ İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı uzmanları Gülseren Dikilitaş ve Niğde Arkeoloji Müzesi uzmanı Fazıl Açıkgöz

Tablo 5.15 Eski Andaval- Konstantin&Helena Kilisesi Duvar Resimlerinin 2007-2011 Onarımlarına Ait Bilgiler

Eski Andaval- Konstantin&Helena Kilisesi Duvar Resimlerinin 2007-2011 Onarımlarına Ait Bilgiler						
Konservasyon Öncesi İnceleme/Araştırma/Analiz	Ekip Bilgisi	Bütçe Bilgisi	Konservasyon Sürecine Ait Bilgiler	Konservasyon Sonrası Rapor/ Yayın Bilgileri	Yapının Bugünkü Kullanım Durumu	Periyodik Kontrol ve Bakım
×	✓	×	✓	×	Müze/Örenyeri	✓

1998 yılında acil kurtarma müdahaleleri şeklinde başlayan sağlamlaştırma çalışmalarının tamamlanabilmesi ve duvar resimlerinin konservasyonunun ayrıntılı bir şekilde ele alınabilmesi için daha kapsamlı bir konservasyon projesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu çalışma 2006 yılında doğrudan hizmet alımı şeklinde projelendirilerek

Niğde Müzesi denetiminde, 2007-2011 yılları arasında, 1'er aylık çalışma dönemleri halinde gerçekleştirilmiştir.⁷⁵

İncelenen çalışma raporlarında duvar resimlerinin koruma-onarım sürecine titizlikle yaklaşıldığı ve uygulamaların titizlikle yapıldığı anlaşılmaktadır. Çalışmalar boyunca duvar resimleri korunma-bozulma durumları dikkate alınarak sürdürülen çalışmaların en önemli ayağı, koruyucu üst çatı örtüsüdür (**Şekil 5.31**). Kazılar boyunca öncelikle geçici çatı örtüsü ile kapatılan alan daha sonra kalıcı bir sistem ile örtülmüş ve özellikle duvar resimlerinin korunma sürecine en önemli katkı sağlanabilmiştir (**Tablo 5.16**).

Tablo 5.16 Eski Andaval-Konstantine Helena Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım

⁷⁵ 2007 yılı konservasyon ekibi: Proje sorumlusu Uzman Konservatör Gülseren Dikilitaş, Restoratör Bekir Erzurumluoğlu, Konservatör Gökçen Tokgönül, Restoratör Nuray İlik ve Sara Özçelik.

2008 yılı konservasyon ekibi: Proje sorumlusu Uzman Konservatör Gülseren Dikilitaş, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Araş. Gör. Konservatör Hande Çeşmeli (Günözü) ve Restoratör, Bekir Erzurumluoğlu.

2009 yılı konservasyon ekibi: Proje sorumlusu Uzman Konservatör Gülseren Dikilitaş, Konservatör Uğur Tunalı ve Restoratör Melek Taçyıldız.

2010 yılı konservasyon ekibi: Proje sorumlusu Uzman Konservatör Gülseren Dikilitaş, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Araş. Gör. Konservatör Hande Çeşmeli (Günözü) ve Kapadokya Meslek Yüksek Okulu, Mimari Restorasyon Bölümü 2. Sınıf öğrencisi öğrenci Uğur Yalçınkaya.

2011 yılı konservasyon ekibi: Proje sorumlusu Uzman Konservatör Gülseren Dikilitaş, Konservatör/Araş. Gör. Hande Günözü, Niğde Müzesi Müdürü Fazıl Açıkgöz ve Restoratör Uğur Yalçınkaya.

Yaklaşımları

Eski Andaval-Konstantine Helena Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım (2007-2011)	Dönemin Koruma-Onarım Anlayışı	Günümüzde Koruma-Onarım Anlayışı	Onarımlarda Ortaya Koyulan Koruma-Onarım Anlayışı
	ISCR ve ICCROM tarafından önerilen, minimum müdahale, ayırt edilebilirlik, uyumluluk ve geri alınabilirlik prensipleri ile 2003 tarihli ICOMOS Duvar Resimlerinin Korunması İçin İlkelerin benimsendiği çağdaş koruma yaklaşımı	Minimum Müdahale	+
		Geri dönüşümlü malzeme kullanımı	+
		Ayırt Edilebilirlik	+
		Malzemede uyumluluk	+
		Koruma-Onarım Öncesi bilimsel koruma programı	-
		Belgeleme ve Belgenin Kalıcılığı	+
		Önleyici Koruma, Periyodik Bakım ve Alan Yönetimi	-

Şekil 5.31 Kilise Üzerine İnşa Edilen Koruma Çatısı

Konstantin&Helena Kilisesi ile ilgili yayınlarda duvar resimlerinin tekniği ile ilgili sadece M. Restle bilgi vermektedir. Araştırmacıya göre resimler, duvarın üzerine sürülmüş olan ince kireç sıva üzerine yapılmıştır.

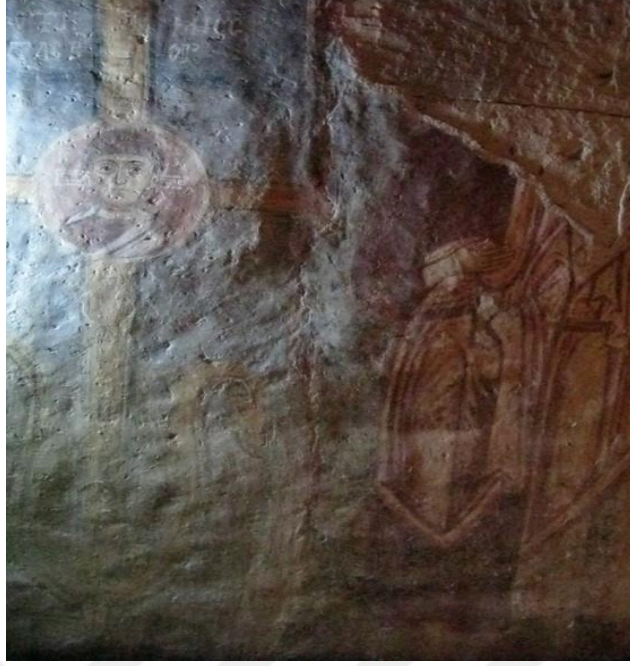
Restle yapıda değişik sıva çeşitleri tespit etmiştir;

- (a) Düzleştirilmiş ya da kayganlaştırılmış ince beyaz sıva (Apsiste; orta ve güney pencere arasında, apsis kemerini taşıyan güney destekte).
- (b) Gri taneli kum sıva (Apsis desteğinde ve yapının tonoz desteğinde).
- (c) Saman sıva (Geri kalan duvarlarda), (Restle, 1967, s. 140-141).

İlk yapının doğu apsis duvarı, batı duvarı ve orta nef kemerleri (dış kemerler) yüzeyindeki küçük çukurlar ve düzensizlikler, iri taneli kum katkılı bir kaba sıva⁷⁶ ile düzeltilmiştir. Bu alanlardaki duvar resimleri düzeltme sıvası üstüne ortalama 2-4mm kalınlığında uygulanmış olan sıva tabakası üzerine çalışılmıştır. Yapının ikinci evresine ait olan orta nef kuzey duvarındaki (iç kemerler ve duvarı) duvar resimlerinin sıva tabakası alan genelinde yaklaşık 3-5mm kalınlığında tek kat halinde uygulanmıştır. Duvar yüzeyindeki düzensizliklere bağlı olarak bazı alanlarda 2-3mm ile 1cm arasında değişen kalınlıklarda iki kat halinde uygulanmıştır.

Orta nef kuzey duvarında yer alan duvar resmi sahneleri arasındaki dikey sıva geçişleri ve duvar resimlerinin elverişsiz ortam koşullarına rağmen oldukça iyi durumda kalabilmiş boya tabakası, resimlerin sıva henüz yaşken (*fresco* tekniği ile) çalışılmış olduğunu düşündürmektedir. Yatay sıva geçişleri çalışmaya tonozdan başlanarak alt bölümlere doğru devam edildiğini göstermektedir (**Şekil 5.32**).

⁷⁶ Bu kaba kireç harcı tüm duvar yüzeyine uygulanmayıp taş duvarlardaki düzensizlikleri ortadan kaldırmak için bölgesel olarak uygulanmış olduğundan “düzeltme sıvası” şeklinde tanımlanmıştır

Şekil 5.32 Duvar Resimlerinin Yapım Tekniğine İlişkin Gözlemlenen Yatay Sıva Geçişleri

Sadece orta nef kuzey duvarının batı duvarı ile birleştiği tonoz başlangıcındaki figürlü şeritin bulunduğu bölüm üst seviyede bulunduğu halde, normal olarak izlenmesi gereken sıralamanın aksine altındaki “Doğum” sahnesinden daha sonra yapılmıştır. Ayrıca bu alanın tonoz eğiminin batı duvarındaki Davut Peygambere ait olduğu düşünülen sahnenin üst bölümünü keser biçimde olması nedeniyle bu alanın daha ayrıntılı araştırılmasını gerektirmektedir.

Meydana gelen yüzeysel aşınmalar, orta nef kuzey duvarı ve kemerlerindeki sıvalarda yoğun saman katkısı bulunduğunu göstermektedir. Bazı alanlarda aşınmış boya tabakası altından açığa çıkmış olan kırmızı çizgiler duvar resimlerinin yapımında kırmızı hazırlık çizimi kullanıldığını göstermektedir. Emanuel İsa'nın yer aldığı hayat ağacı üzerindeki bazı kalıntılar bu alanlarda altın ya da gümüş varak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Asker azizlerin mızrakları ve doğum sahnesindeki Meryem'in üzerinde uzandığı şiltesindeki boya tabakası kayıpları bu alanlarda da altın ya da gümüş varak tabakası kaybına bağlı izler olabileceğini düşündürmektedir. Orta nef batı duvarındaki pencere içinde bulunan resimlerin altında olasılıkla kilisenin ilk dönemine ait bir başka resimli sıva tabakası görülmektedir. Orta nef dış kemer içlerinde yer alan mermer taklidi süslemelerin altında önceki döneme ait sarı renkli üç dairenin izleri görülmektedir. Bu alanlarda çok miktarda orijinal sıva onarımları bulunmaktadır. Ayrıca

doğrudan taş duvar yüzeyine yapılmış çizgisel süslemeli alanlar da mevcuttur.

Duvar resimleri genelinde figürlerin haleleri ve diğer dairelerde pergel delikleri bulunmaktadır. Doğum sahnesindeki bebek İsa ve Meryem'in halelerinin çiziminde fikir değişikliğine bağlı olarak, birbirine yakın 3-4 adet pergel deliği mevcuttur. Daha erken döneme ait apsis pencere kemerleri içindeki figürlerin haleleri ve ortadaki büyük dairenin çemberi ise sıva yaşken, ucu sivri bir aletle doğrudan kazıma yöntemi ile çizilmiştir. Kuzey duvarının üst kısmındaki sarı boyalı alan ile asker azizler arasındaki kırmızı renkli sahne sınırı çizgisinin birkaç yerinde, aşınmış boya tabakası altından açığa çıkmış olan kırmızı renkli noktasal boya sıçramaları, uzun düz çizgi elde etmek için kullanılan bir yöntem olan, gergin tutulan boyalı ipin yüzeye çarptırılması tekniği ile çizgi çekildiğini göstermektedir.

Çalışmaları gerçekleştiren Uzman Restoratör-Konservatör Gülseren Dikilitaş 2009 restorasyon çalışmaları raporunda yapıda beş farklı dönem olabileceğinden bahseder. Çalışmalar sırasında yapılan incelemelerden edinilen bilgiler doğrultusunda yapı genelinde beş farklı döneme ait duvar resmi bulunduğu ve bunların korunma/bozulma durumu açısından incelenmesi ve öncelik sıralamalarının aşağıdaki gibi olduğu düşünülmektedir.

1. Batı duvarı pencere kemerleri içlerindeki duvar resimlerinin altındaki resimli sıva tabakası ve orta nef kuzey duvarı, dış kemer içlerindeki çizgisel süslemelerin dökülen boya tabakası altından görülen dairesel süslemeler; dairenin çizilmesinde doğrudan kazıma yöntemi kullanılmış olması ve boya tabakasının durumu *fresko* çalışılan fon renkleri üzerinde *sekko* ayrıntılar olduğunu düşündürmektedir.

2. Orta nef batı duvarı, kuzey duvarı ve iç kemerlerin içlerindeki azizler; bu bölümlerdeki sıva ve boya tabakasındaki yüzeysel aşınmalar ve kayıplar yapının üst örtüsünün bulunmadığı dönemde tüm çevre ve iklim koşullarına maruz kaldıkları dönemle ilişkilidir. Bazı figürlerin kırmızı giysileri, sahne sınırları ve gri fon rengi gibi bazı alanlarda kırmızı ve siyah boyada suya karşı bölgesel dayanıksızlıklar mevcuttur. Dış kemer içlerindeki çizgisel süslemeler doğrudan dairesel süslemelerin yüzeyine boyanarak yapılmış olup sıva tabakası kaybı olan alanlara uygulanan sıva üzerine yapılan onarımlarla birlikte olasılıkla kemer içlerindeki azizlerle aynı zamanda yapılmışlardır. Ayrıca doğrudan taş duvar yüzeyine yapılmış çizgisel süslemeli birkaç alan da mevcuttur.

3. Orta nef kuzey duvarında yer alan, “figürlü şerit” üst seviyede bulunduğu halde, normal olarak izlenmesi gereken sıralamanın aksine alttaki sahneden “Doğum” daha sonra yapılmıştır. Bu alanda sıva ve boya tabakasında aşınma ve ayrışma yoğundur.

4. Orta nef kuzey duvarının apsisle birleştiği üst kısımdaki orans duruşundaki figürün bulunduğu alandan başlayarak bu bölümün alt kısmı ve apsis duvarında kalan sıva kalıntılarındaki boya tabakası yüzey kaybının en yoğun olduğu alanlardır. Bu alanlar ayrıca sıvada ayrışma ve çatlamların yoğun olarak bulunduğu benzer bozulmalar göstermektedir. Orans duruştaki figürün sahne sınırı üstündeki azizlere göre düzenlenmiş olduğundan bu resimler daha sonraki bir evreye ait olmalıdır. Bu alanın alt kısmında yer alan kemerli süsleme içindeki iki aziz figürü renk kullanımını ve alttan görülen daha büyük haleli ve olasılıkla batısındaki aziz ile aynı döneme ait bir azize ait iz üzerinde yer almaları nedeniyle daha sonraki bir döneme aittir.

5. Apsis pencere kemerleri içindeki *sekko* süslemeler su içeren uygulamalara karşı dayanıksız olmaları ve resimsel özellikleri ile yapıdaki diğer resimlerle benzerlik göstermemeleri bakımından bir başka döneme ait olmalıdır.

Koruma/onarım çalışmalarında; “minimum müdahale”, “geri dönüşümlülük”, kullanılan malzemelerin orijinal malzemeler ile “uyumluluğu” ve sıva ve boya tabakasında yapılan onarımların orijinalden “ayırt edilebilirliği” prensipleri doğrultusunda hareket edilmiştir.

Belgeleme Çalışmaları yapıdaki duvar resimli alanların tamamı restorasyon ve konservasyon uygulamaları öncesinde, çalışmalar sırasında ve çalışma bitiminde dijital fotoğraf makinesi ile fotoğraflanmıştır. Tam karşıdan ve sabit uzaklıktan çekilen fotoğraflar esas alınarak, A4 aydınlar üzerine duvar resimlerinin çizimleri, yapılmıştır. Bu çizimlerden yararlanılarak yine A4 aydınlar üzerinde, duvar resimlerinin yapım teknikleri, sıva ve boya tabakasındaki bozulmalar ve konservasyon uygulamaları semboller yardımı ile gösterilmiştir. Fotoğraf ve çizim ile yapılan belgeler Coral Draw programı kullanılarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır (**Şekil 5.33**).

Şekil 5.33 Sıva Tabakasının Kayıp Olduğu Alanları Gösteren Belgeleme Örneği (G. Dikilitaş Arşivi)

Duvar resimlerinin korunma/bozulma durumu sıva tabakasında yapılan kontrollerde birçok alanda, küçük ya da büyük alanlar halinde sıva-duvar arası ayrılmaların bulunduğu, bazı alanlardaki sıva tabakasının sallanmakta olduğu ve birçok alanda da sıva tabakasının kendisinin kırılma görmüş olduğu görülmüştür. Boya Tabakası yapı genelinde boya tabakasında yapılan incelemelerde bazı alanlardaki kırmızı, sarı ve siyah boya tabakasının su içeren uygulamalara karşı dayanıksız olduğu saptanmıştır. Yüzey kirlilikleri özellikle kemer içlerinde yer alan duvar resimlerinin yüzeyi kalın bir sıva tabakası ile kaplanmıştır. Yapının üst örtüsünün bulunmadığı dönemde, duvar resimlerinin yüzeyi çamur ve çamur-kalker karışımı bir tabaka ile kaplanmış, boya tabakasında aşınma, tozuma ve yapraklanmalar meydana gelmiştir. Resimli yüzeyde ve taş yüzeyinde kuş ve böceklerin bıraktığı kirliliklere ve bazı küçük alanlarda liken oluşumuna rastlanmıştır. Ayrıca sınırlı alanda olsa da resimli yüzey kazınarak yapılmış yazı ve şekiller de bulunmaktadır.

Sağlamlaştırma Çalışmaları boya tabakasının sağlamlaştırılması, sıva tabakasının sağlamlaştırılması, sıva-duvar arası sağlamlaştırma uygulamalarıdır. Boya tabakasında

ayrışma olan, tozuyan alanlar yüzeyden fırça ile uygulanan akrilik reçine⁷⁷ ile sağlamlaştırılmıştır. Boya tabakasında kavlama şeklinde bozulmaların olduğu alanlar Japon kâğıdı üzerinden fırça ile uygulanan akrilik emülsiyon⁷⁸ ile sağlamlaştırılmıştır. Sıva tabakasının kendisinde ayrışma olan alanlar akrilik emülsiyon⁷⁹ enjeksiyonu yapılarak sağlamlaştırılmıştır. Sıva-duvar arası ya da sıva tabakaları arası ayrılma olan ve sağlamlaştırma gerektiren alanlarda hidrolik kireç esaslı, enjeksiyon harcı⁸⁰ kullanılmıştır. 2010 yılı çalışma döneminde ulaşılamayan kuzey duvarındaki kemerlerin alt bölümlerinde mevcut iskelede yapılan uzatmalar sayesinde çalışılabilmiştir. Bu alanlardaki duvar resimli alanlar ve son çalışma dönemi olması nedeniyle diğer duvar resimli alanlarda yapılan genel kontrollerde önceki çalışma dönemlerinde gözden kaçan sıva-duvar arası ayrılmaların olduğu küçük alanlar akrilik reçine emülsiyonu⁸¹ daha büyük alanlar ise enjeksiyon harcı⁸² ve akrilik reçine emülsiyonu karışımı enjekte edilerek sağlamlaştırılmıştır⁸³. Yapı içinde koruma altına alınmış olan yapı taşları yüzeyindeki duvar resimlerinin sağlamlaştırılması çalışmaları da yukarıda belirtilen yöntem ve malzemelerle yapılmıştır.

Resimli yüzeydeki is ve toz karışımı kirlilik, resimli yüzeydeki is ve toz karışımı kirlilik, %10'luk Amonyum bikarbonat çözeltisi, beyaz ve dokusuz kâğıt mendil üzerinden fırça ile uygulanarak, yaklaşık 5 dakika bekletildikten sonra sünger ve saf su ile temizlenmiştir.

Yapının üstü kapatılmadan önce duvar üstlerinde ve ortamdaki toz-toprak gibi birikintilerin yağın yağmur ile yüzeye akması sonucu yüzeyde birikmesi ve sertleşmesi ile oluşmuş tabaka yüzeyden alınamayan sert birikintiler mümkün olan alanlarda mekanik temizleme yöntemleri ile alınmıştır. Özellikle kemer ve pencere içlerinde yoğunlaşarak resimlerin görünmesini engelleyen kalın is tabakası yapılan denemeler sonunda en etkili ve zararsız yöntem olarak belirlenen, %20'lik Amonyum Karbonat ve Amonyum Bikarbonat çözeltileri, kâğıt hamuru ile farklı sürelerde yüzeyde bekletilerek

⁷⁷ Paraloid B -72, Toluende, %3

⁷⁸ Primal SF 06, %5-10

⁷⁹ Primal SF 06, %10

⁸⁰ MALTA 6001 ve ALBARIA 200 enjeksiyon harçları

⁸¹ Primal SF 06, % 5-10-20

⁸² PLM - AL enjeksiyon harcı.

⁸³ Yapı taşları ve sıva tabakasının özellikleri nedeniyle sadece enjeksiyon harcı enjekte edilemediğinden hazırlanan bu karışım kullanılmıştır. PLM AL + Primal AC 33 (1 ölçek: %50'lik 1.5 ölçek: 1 ölçek su)

temizlenmiştir. Kuzey duvarında yoğun biçimde bulunan kalın is ve kalker karışımı tabaka yüzeye ve boya tabakasına zarar vermeyen etkili bir yöntem tam olarak bulunamamıştır. Yüzeyden kaldırılamayan kalkerleşmiş kuş pisliklerinin oluşturduğu tabaka iyon değiştirici katyonik reçine uygulaması ile kaldırılmıştır.

İskelenin alt bölümlerindeki parçalar halinde kalmış duvar resimli birkaç alanda kimyasal yöntemle⁸⁴ is temizliği yapılmıştır. Temizlikle ilgili yapılan kontrollerde farklı açılardan gelen ışıkta bazı küçük alanlarda parlamaların olduğu belirlenmiştir. Sağlamaştırma çalışmaları sırasında yüzeyden tam temizlenmeden bırakılmış olan akrilik reçine kalıntıları olan bu alanlar herhangi bir çözücü ile kaldırılamadığı için mekanik yöntemle kaldırılmıştır.

Sıva Tabakasındaki Boşlukların Doldurulması resimli alanlar dâhilinde bulunan derin çukurlar orijinal sıvaya benzer fiziksel ve kimyasal özelliklere sahip⁸⁵ kireç harcı ile doldurulmuştur.⁸⁶ Duvar resimli alanlar dâhilinde sıva kayıplarının bulunduğu boşluklara önceki çalışma dönemlerinde uygulanmış olan kireç harcı dolgulardan taşıyıcı ile olan bağlantısı iyi olmayanlar ve görsel bütünlüğü olumsuz yönde etkileyenler yenileriyle değiştirilmiş ya da yüzeyleri düzeltilmiştir⁸⁷.

Boya Tabakasındaki Boşlukların Tamamlanması duvar resimlerinin boya tabakasında bulunan küçük, noktasal boşluklar, orijinal renkten biraz daha açık tonda, daha büyük boşluklar *acqua sporca* yöntemi ile renklendirilerek estetik bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Tamamlanabilir nitelikteki sıva kayıplarının olduğu alanlara uygulanan ince kireç harcı yüzeyi *tratteggio* tekniği ile yeniden renklendirilmiştir. Tamamlama yapılamayacak büyüklükteki alanlara uygulanan yeni kireç harcının, resimli alanın görsel bütünlüğünü olumsuz yönde etkilemesini engellemek için bu alanlara suluboya ile hazırlanmış olan *acqua sporca* ile çok açık bir renkli gri renk ile renklendirme yapılmıştır. Bu uygulamada iyi kalite suluboya⁸⁸ kullanılmıştır. Duvar resimli alanlar genelinde

⁸⁴ Kâğıt hamuruna emdirilmiş Amonyum Bikarbonat kompresi yöntemi kullanılmıştır.

⁸⁵ Sıva analizleri, Kültür Bakanlığı, İstanbul, Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü tarafından yapılmıştır.

⁸⁶ 1 ölçü sönmüş kireç+1 ölçü yöresel tuf tozu+1 ölçü dere kumu

⁸⁷ 1 ölçü sönmüş kireç+1 ölçü yöresel tuf tozu+1 ölçü dere kumu

⁸⁸ Winsor&Newton, Artist Serisi Suluboya

yapılan kontrollerde önceki çalışma döneminde yapılan *tratteggio* uygulamalarının çevresel koşullardan etkilenecek bazı renklerini kaybettiği görüldüğü için, boya tabakasındaki küçük/büyük tüm boşluklar ve yeni kireç harcı uygulanan alanlar, *acqua sporca* tekniği kullanılarak, suluboya⁸⁹ ile renklendirilerek estetik bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır (Şekil 5.34, Şekil 5.35, Şekil 5.36).

Şekil 5.34 2007-2011 Koruma-Onarım Çalışmaları Öncesi ve Sonrası

Şekil 5.35 2007-2011 Koruma-Onarım Çalışmaları Öncesi ve Sonrası

⁸⁹ Winsor&Newton, Artist Serisi

Duvar resimlerine koruyucu uygulanması alandaki sert rüzgârların taşıdığı toz zerreciklerinin yüzeye çarpması sonucu meydana gelebilecek aşınmanın önüne geçebilmek için temizlik işlemleri tamamlanan tüm resimli yüzeylere koruma amaçlı akrilik reçine⁹⁰ uygulanmıştır. Koruyucu uygulaması sonrası yapılan kontrollerde parlama yaptığı belirlenen alanlardaki reçine fazlalığı yüzeyden fırça ile aseton uygulanarak alınmıştır.

Şekil 5.36 2007-2011 Koruma-Onarım Çalışmaları Öncesi ve Sonrası

Gerçekleştirilen çalışmaların ardından duvar resimlerinin korunması için birtakım önlemlerle ilgili tavsiyelerde bulunulmuştur. Buna göre;

- Kilisenin bahçe duvarının hemen dışından geçen toprak yoldaki araç trafiğinden kaynaklanan toz, alana ve duvar resimlerinin yüzeyine ulaşarak temizlenen yüzeylere yapışmaktadır. Söz konusu yolun asfalt hale getirilmesi konusunun yetkililerle görüşülmesi gerekmektedir.
- Yapı bahçesinde bulunan yapıya ait üzeri sıvalı büyük yapı taşlarının koruyucu üst örtü altında koruma altına alınması gerekmektedir.
- Yapılan restorasyon ve konservasyon çalışmalarında kullanılan malzemeler her ne kadar daha önce denenmiş ve kullanılmasında sakınca görülmeyen malzemeler olsa

⁹⁰ Paraloid B-72 (%3, Toluen içinde)

da ortam koşullarıyla ilişkili olarak herhangi bir bozulmaya sebep olup olmadığının anlaşılabilmesi için düzenli bir kontrol ve bakım çalışması yapılması gerekmektedir (Dikilitaş, 2011).

5.5 Kırk Martirler Kilisesi Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi

Kırk Martirler Kilise, Nevşehir İli, Ürgüp İlçesi'ne bağlı Şahinefendi Köyü'nde bulunmaktadır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü izniyle Tuscia Üniversitesi iş birliğinde, 2007-2013 yılları arasında çok disiplinli bir çalışma şeklinde ele almış ve tamamlamıştır (Tablo 5.17).

Tablo 5.17 Kırk Martirler Kilisesi Duvar Resimlerinin 2007-2011 Onarımlarına Ait Bilgiler

Kırk Martirler Kilisesi Duvar Resimlerinin 2007-2013 Onarımlarına Ait Bilgiler						
Konservasyon Öncesi İnceleme/Araştırma/Analiz	Ekip Bilgisi	Bütçe Bilgisi	Konservasyon Sürecine Ait Bilgiler	Konservasyon Sonrası Rapor/ Yayın Bilgileri	Yapının Bugünkü Kullanım Durumu	Periyodik Kontrol ve Bakım
✓	✓	×	✓	✓	Müze/Örenyeri	✓

Kırk Martirler Kilise'si, Beş Parmak Manastırı yakınlarında bir grup konik yapı içinde yer alır (Şekil 5.37, Şekil 5.38).

1996 yılında, Nevşehir Arkeoloji Müzesi tarafından gerçekleştirilen yapısal onarımlar ile yapı ve içinde yer alan duvar resimleri büyük ölçüde koruma altına alınmıştır.

Sebaste'nin (Sivas) Kırk Şehitlerine adanan bu yapıtın, aynı zamanda hem rahip hem de bir keşiş olan *Makarios*'un isteği üzerine onarım geçirdiği, daha sonra da İmparator *Theodor Laskaris* zamanında, 1216-1217 yılları arasında ressam rahip Aetius tarafından onarım geçirdiği bilgileri, kilise içinde yer alan kitabeden anlaşılmaktadır (M. Andaloro, 2013, s. 14).

Şekil 5.37 Kırk Martirler Kilise'sinin İçinde Bulunduğu Konik Yapı

Şekil 5.38 Kırk Martirler Kilise Planı (Andaloro, 2013)

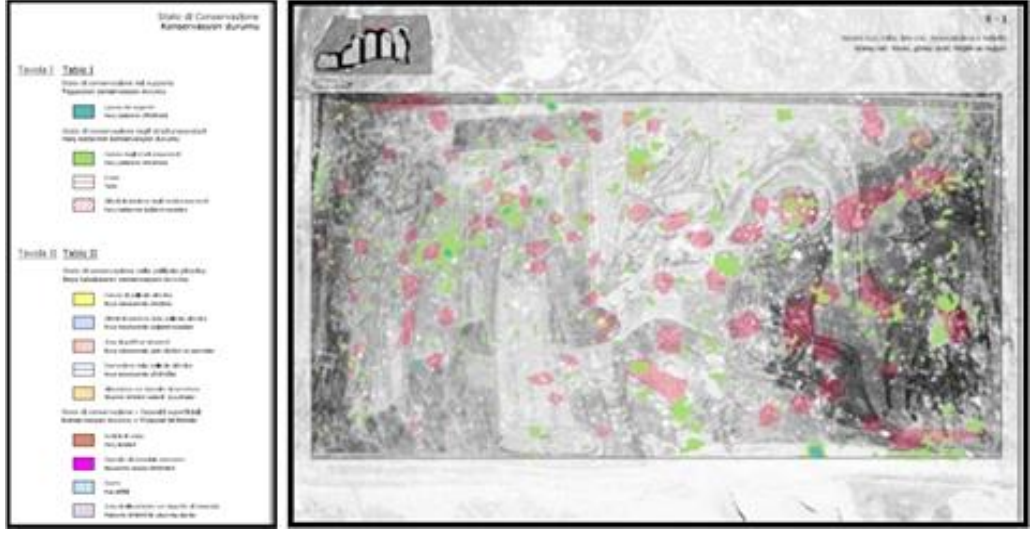
Yapı ölçeğın belgeler 3 boyutlu lazer taramalar yapılarak gerçekleştirilmiştir (Şekil 5.39). Duvar resimlerinde belgeleme çalışmaları, konservasyon durumunun grafik dokümantasyonu bütün resim yüzeyi görüntüsünün fotoğraf baskı ve A3 formatında siyah beyaz fotokopisi üzerinde, farklı tahribatlar, önceden belirlenen lejanta göre farklı renklerdeki grafik semboller yardımıyla işaretlenmesiyle gerçekleştirilmiştir (Şekil 5.40, Şekil 5.41).

Şekil 5.39 Kırk Martirler Kilise 3D Planı (Andaloro, 2013)

Şekil 5.40 Grafik Dökümantasyon Çalışmaları Örneği (Kırk Martirler Proje Arşivi)

Şekil 5.41 Grafik Dökümantasyon Çalışmaları Örneği (Kırk Martirler Proje Arşivi)

Kırk Martirler Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları öncelikle küçük alanlarda yapılan denemelerle, renk değerlerinin bozulup değişmesine neden olan birikintileri ortadan kaldırarak resim yüzeyinin tamamen ortaya çıkarılmasını ve sağlamıştır. Duvar resimleri üzerinde yoğun olarak bulunan is tabakasının temizliği ile ilgili lazer ile temizleme yöntemi de denemiş ancak kimyasal temizlik yöntemleri daha iyi sonuç verdiği için devam edilmemiştir (Şekil 5.42, Şekil 5.43).

Şekil 5.42 Lazer ile Temizlik Denemeleri (Kırk Martirler Proje Arşivi)

Şekil 5.43 Kimyasal Temizlik Çalışmaları (Kırk Martirler Proje Arşivi)

Temizlik işlemlerinin yanı sıra sıva tabakasının ve boya tabakasının sağlamlaştırılmasına da önem verilmiştir. Teknik açıdan, kullanılan yöntem ve malzeme seçimi belli kurallara göre yapılmış, restorasyonda kullanılan malzemelerin orijinal malzemelerle bağdaşmasına özen gösterilmiştir. Kırk Martirler Kilisesi'nde, üst üste çalışılmış resimli sıva tabakalarının varlığı nedeniyle ortaya çıkan özel durum, altta kalan resimlerin zarara uğramamasını ve tabakalar arası bağlantının bozulmamasını sağlayacak bir yöntemin seçilmesini gerektirmektedir. Deneme uygulamaları farklı kalınlıklarda kir birikimleri olan bölgelerde ve farklı pigmentler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Kirler, özellikle siyah is katmanı (is tabakası) hem su hem de çok az miktarda amonyum içeren solüsyonlar ile kolayca temizlenebilmiştir. En iyi sonuçlar amonyum bikarbonatlı temizleme denemelerden alınmıştır. Lazer ile temizlik yöntemi de denenmiş ancak iyi sonuçlar elde edilmiş olsa da sulu çözeltilerden daha üstün bir sonuç vermemiştir.

Kırk Martirler Kilise'sindeki, duvar resimleri, aşınmalar ve kasıtlı tahribatlar sonucu meydana gelen sayısız kazıma, oyuk ve parçalanmalar nedeniyle, çok önemli bölümlerde de göze çarpan bir zarara uğramıştır. Estetik görsel bütünlüğü sağlayacak bir yöntem kademe kademe gerçekleştirilecektir. Resim yüzeyindeki küçük kayıplar ve aşınmalardan başlayarak daha büyük rahatsız edici kısımların onarımı, renk kayıplarının aynı renk ile yeniden renklendirilmesinden çok uygun bir renk tonu ile bu kayıpların bozucu etkisinin azaltılması şeklinde ele alınmıştır. Bu süreç, kaba sıvadaki görüntüyü bozan boşlukların

belirlenmesine ve sıva tabakasındaki boşlukların kireç harcı ile doldurulmasına olanak sağlayacaktır. Yapının kaya kütlesi rengine ve granül yapısına uygun bir harç elde etmek için kaymak kireç esaslı Avanos, Nevşehir ve Mustafapaşa bölgesine ait dolgu malzemeleri ile harç denemeleri yapılmıştır. Denemeler sonucunda en uygun seçilmiş ve uygulanmıştır.⁹¹

Duvar resimlerinin konservasyon ve restorasyon çalışmalarına yaklaşım 2007 yılı proje raporunda şöyle ifade etmektedir; *”Bu projenin hazırlanması ve yazılması sırasında, Göreme, Bizans kaya kiliselerinin içindeki duvar resimlerinin restorasyonlarında elde edilen sonuçlar dikkate alınmıştır. 1973’ten bugüne kadar Tokalı, Karanlık, Elmalı ve El Nazar Kiliselerinde restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar UNESCO desteği ile ICCROM ve Türkiye Cumhuriyeti, Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kiliselerde yapılan koruma uygulamaları yerinde yapılan incelemelerle değerlendirilmiştir. Tuscia Üniversitesi ekibinin restorasyona yaklaşımı, ICCROM tarafından belirtilen ve Restorasyon ve Konservasyon Yüksek Enstitüsü (ISCR) tarafından düzenlenen metodoloji ışığında, Şahin Efendi, Kırk Şehitler kaya kilisesi duvar resimlerinin ortaya koyduğu özel sorunlara yönelik güncelleştirmelere dayanmaktadır”* (Andaloro, 2007) (**Tablo 5.18**).

Kırk Martirler Kilise duvar resimlerinin koruma-onarımları 2009 çalışma raporu incelendiğinde koruma-onarım yaklaşımına dair edinilen bilgiler şu şekildedir; Harç uygulamaları resimli yüzeyde gölgeler oluşturarak görsel bütünlüğü olumsuz yönde etkileyen taşıyıcıdaki bazı derin boşluklara kaya yüzeyini geçmeyecek şekilde, kaya yüzeyindeki düzensizlikler ve kilisenin kaya yapısı dikkate alınarak hazırlanan bir harç ile boşlukların toplamı göz önüne alındığında az sayıdaki alana uygulanma yapılmıştır.⁹²

Tablo 5.18 Kırk Martirler Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım Yaklaşımları

⁹¹ Kaymak kireç (1 ölçü), gri tuf tozu 0-1,5 mm (1 ölçü), nehir kumu 0-1 mm (1,5 ölçü) içerikli harç seçilmiştir.

⁹² 1 ölçü kaymak kireç (Hasanoğlan, Ankara): ½ ölçü 0-1 mm sarı tuf tozu, (Eltaş İler Taş ocağı/Nevşehir): 1 ölçü gri nehir kumu 0-1 mm: 1 ölçü gri nehir kumu 0-1.5 mm (Avanos Belediyesi Kum Ocağı).

Kırk Martirler Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım (2007-2013)	Dönemin Koruma-Onarım Anlayışı	Günümüzde Koruma-Onarım Anlayışı	Onarımlarda Ortaya Koyulan Koruma-Onarım Anlayışı
	ISCR ve ICCROM tarafından önerilen, minimum müdahale, ayırt edilebilirlik, uyumluluk ve geri alınabilirlik prensipleri ile 2003 tarihli ICOMOS Duvar Resimlerinin Korunması İçin İlkelerin benimsendiği çağdaş koruma yaklaşımı	Minimum Müdahale	+
	Geri dönüşümlü malzeme kullanımı	+	
	Ayırt Edilebilirlik	+	
	Malzemede uyumluluk	+	
	Koruma-Onarım Öncesi bilimsel koruma programı	+	
	Belgeleme ve Belgenin Kalıcılığı	+	
	Önleyici Koruma, Periyodik Bakım ve Alan Yönetimi	-	

Resimsel bütünlük estetik sunumla ilgili olarak yapılabilecekler, bütün ile olan ilişkisi dikkate alınarak belirlenmiştir. Kaya kilisesinin sahip olduğu tarihsel dokunun korunabilmesi için belirli bir biçimde tüm alt bölüm yüzeyinde görülen kaya yüzeyi dikkate alınmıştır. Kilisenin alt bölümü ile üst bölümü arasında yoktan yaratılmış gibi bir alan farklılığı yaratmamak için, tamamlanabilir nitelikteki boşluklarda renk ile tamamlama yapılmaması tercih edilmiştir. Kilisenin üst bölümlerinde resimlerin çok iyi korunmuş olduğu alan ile alt bölümündeki resimlerin tamamen kaybedilmiş olduğu alan arasında önemli bir geçiş sağlayan, resimlerin kısmen korunmuş olduğu alanlar da bulunmaktadır. Bu yumuşak geçişin korunabilmesi ve aynı zamanda resimsel içerikten yararlanılabilmesi için sıva tabakasındaki boşluklara, mikro boşluklara ve aşınmalara, renk içermeyen, ağırlıklı olarak siyahın kullanılmasıyla elde edilen monokrom bir tonlama ile müdahale edilmesine karar verilmiştir ve uygulanmıştır. Uygulama yapılan alandaki renk tonu ile ilişkili olarak, siyaha katılan diğer renklerle sıcaklık ya da soğukluk elde edilmiştir. Bu tip uygulama ile kilisenin kendi tarihine ait izler yok edilmeden, dikkatin doğrudan bu alanlara çekilmesi engellenmiştir. Söz konusu uygulamada suluboya kullanılmıştır (Şekil 5.44, Şekil 5.45, Şekil 5.46, Şekil 5.47, Şekil 5.48, Şekil 5.49). (Andaloro & Açıkgöz, 2009).

Şekil 5.44 2007-2013 Onarımları Resimli Yüzey Temizlik Aşaması (Andaloro, 2012)

Şekil 5.45 2007-2013 Onarımları Resimli Yüzey Temizlik Sonrası (Andaloro, 2012)

Şekil 5.46 Kırk Martirler 2007-2013 Onarımları Öncesi ve Sonrası Durumları (Kırk Martirler Proje Arşivi)

Şekil 5.47 Kırk Martirler 2007-2013 Onarımları Öncesi ve Sonrası Durumları (Kırk Martirler Proje Arşivi)

Şekil 5.48 Kırk Martirler 2007-2013 Onarımları Öncesi ve Sonrası Durumları (Kırk Martirler Proje Arşivi)

Şekil 5.49 Kırk Martirler 2007-2013 Onarımları Öncesi ve Sonrası Durumları (Kırk Martirler Proje Arşivi)

5.6 Üzümlü Kilise Duvar Resimlerinin Koruma-Onarım Projesi

Üzümlü Kilise, Nevşehir İli, Ortahisar İlçesi, Kızılçukur Vadisinin içinde yer alır. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2014 yılında, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel

Müdürlüğünün de izniyle, Tokyo'dan Tsukuba Üniversitesi, Nevşehir Müze Müdürlüğü ve Nevşehir Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü ile bölgede ortak bir proje gerçekleştirilmiştir. Bu projede, Ortahisar Beldesinin Kızılçukur mevkiinde bulunan Üzümlü Kilise kaya oyma yapısı ve içerisinde bulunan duvar resimlerinin restorasyon ve konservasyon çalışmalarını ele alınmıştır.

Çalışmanın temelleri, 2010 yılında UNESCO'nun JFIT projesi çerçevesinde Tokyo'da bulunan Kültür Varlıklarının Ulusal Araştırma Enstitüsü, Tsukuba Üniversitesi ve Osaka Üniversitesi tarafından Üzümlü Kilise'nin araştırma projesi olarak belirlenmiştir. Bu projenin hayata geçirilememesi nedeniyle 2014'te T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı'nın izni ile Japon Hükümetinin fonları ve Kalkınma Vakfı'nın mali desteği alınarak Tsukuba Üniversitesi ve Japonya'daki Kyoto, Osaka ve Mie şehirlerindeki üniversiteler ve şirketlerle iş birliği içinde Üzümlü Kilise'de daha küçük ölçekli bir proje başlatıldı (**Tablo 5.19**).

Tablo 5.19 Üzümlü Kilisesi Duvar Resimlerinin 2014-2016 Onarımlarına Ait Bilgiler

Üzümlü Kilisesi Duvar Resimlerinin 2014-2016 Onarımlarına Ait Bilgiler						
Konservasyon Öncesi İnceleme/Araştırma/Analiz	Ekip Bilgisi	Bütçe Bilgisi	Konservasyon Sürecine Ait Bilgiler	Konservasyon Sonrası Rapor/ Yayın Bilgileri	Yapının Bugünkü Kullanım Durumu	Periyodik Kontrol ve Bakım
✓	✓ ⁹³	×	✓	✓	Müze/Örenyeri	✓

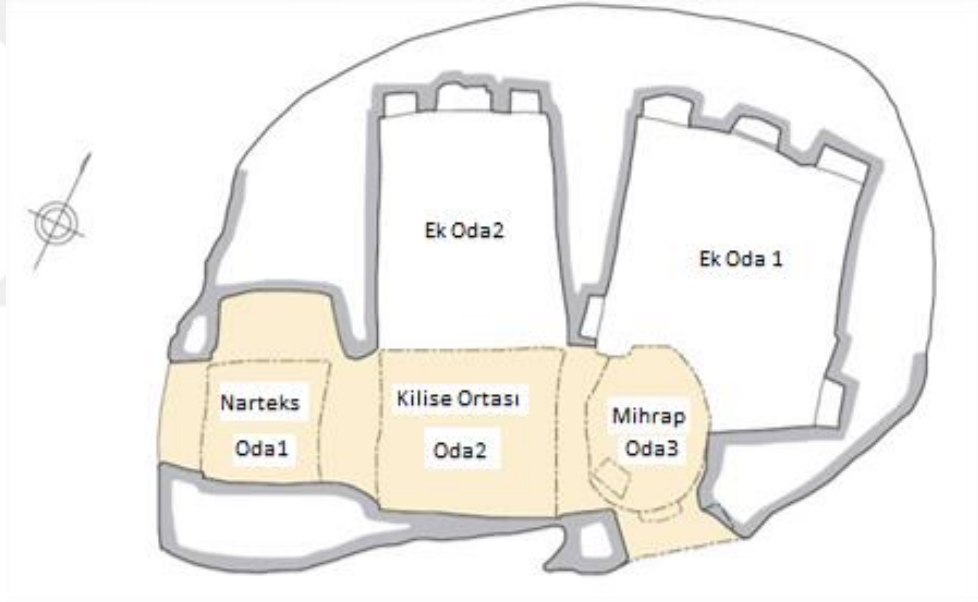
Projenin hedefi 2014 yılı sonuç raporunda şöyle belirtilmiştir;

“...Mikroçevresel koşullar (rüzgar hızı, rüzgar yönü, yağış, bağıl nem, sıcaklık) hakkında bilgi edinmek için Üzümlü Kilisesi'nin çevresine ve içine çevre izleme sensörleri yerleştirmek; Tüf kayanın su içeriğinde bir yıl boyunca meydana gelen değişiklikleri saptamak için iki sensör yerleştirmek; Hava koşullarının kaya üzerine etkilerini yerinde test etmek; Tüfün yapısındaki jeolojik/jeomorfolojik problemlerden, boyamada kullanılan teknik malzemenin doğasından ve

⁹³ Duvar Resimleri koruma uzmanları; Fazıl Açıkgöz, Uğur Yalçinkaya, Muhammet Sami Ateş, Merve Azize Işın, Yoko Taniguchi (Tsukuba Üniversitesi), Jennifer Porter (Malta Üniversitesi). Çalışmalarda birçok uzmanlık alanından kişi yer almıştır ancak burada yalnızca duvar resimlerinin koruma-onarım konusunda çalışanlar belirtilmiştir.

insanlardan kaynaklanan belirgin bir bozulma gösteren duvar resimlerine ilişkin bir durum haritası oluşturmak; Yerinde gözlem tekniklerini kullanarak duvar resimlerinin durumlarını değerlendirmek. ELISA ve nano LC-ESI-MS/MS tekniklerini kullanarak, pigmentlerdeki değişikliklerin belirlenmesini, sıva tabakası ve bağlayıcı medyumlara gibi olası organik kalıntılar hakkında morfolojik bilgi edinmeyi de içine alan daha ayrıntılı laboratuvar testlerinde incelenmek üzere örnekler almak...” olarak belirlemiş ve gerçekleştirmiştir.

Üzümlü Kilise tuf kayaya oyularak yapılmış konik biçimli bir yapıda yer alır (**Şekil 5.50**). Üzümlü Kilise duvar resimlerinin korunması ile ilgili çalışmalar, duvar resimlerinin sıva tabakasında (alçı) yoğunlaştırılmıştır (**Şekil 5.51**). Alçı sıva tabakasının korunması ile ilgili önemli bir araştırma projesi olan çalışmalar, Kapadokya Bölgesi’nde gelecekte gerçekleştirilecek olan alçı sıva tabakası üzerine duvar resimlerinde önemli bir referans kaynağı olacaktır.

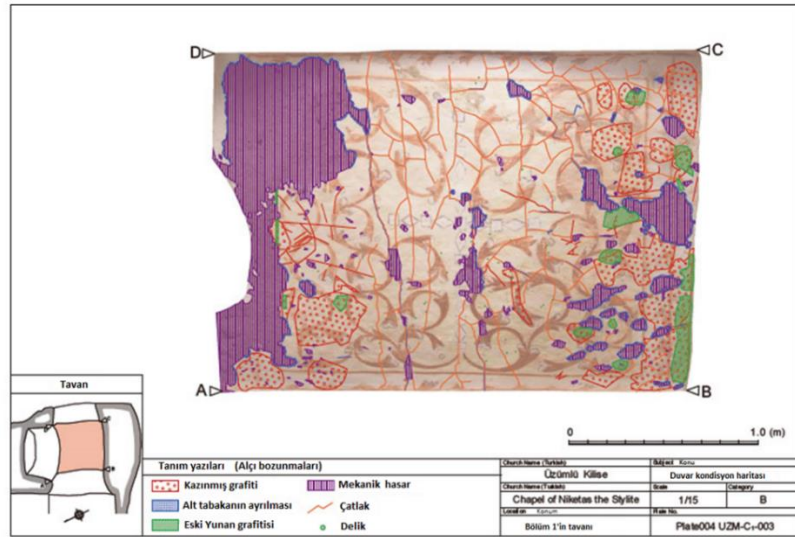

Şekil 5.50 Üzümlü Kilise Planı (Taniguchi, 2014)

Şekil 5.51 Üzümlü Kilise İnce Alçı Sıva Tabakası

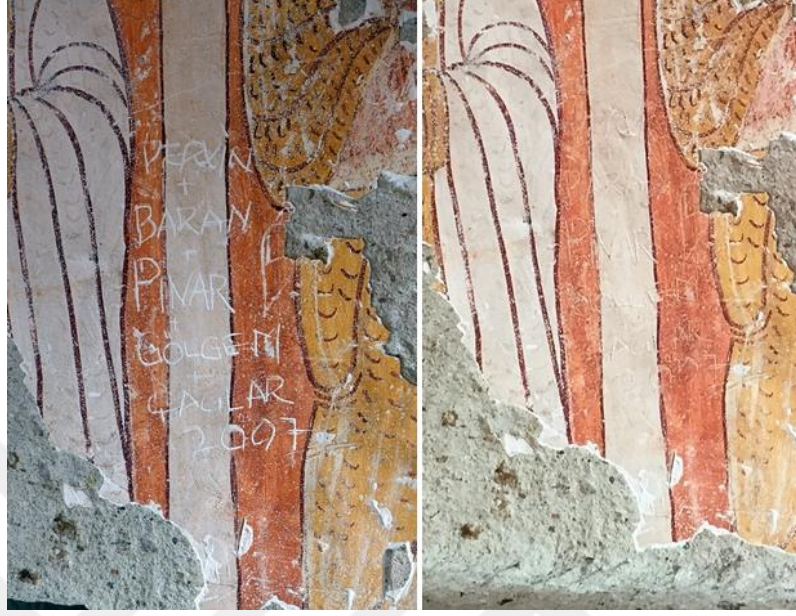
Üzümlü Kilise duvar resimlerinin koruma-onarımlarında belgeleme çalışması çağdaş koruma ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirilmiş ve arşivlenmiştir (Şekil 5.52).

Şekil 5.52 Üzümlü Kilise Duvar Resimlerinde Görülen Bozulmaların Belgelenmesi
(University of Tsukuba, 2015)

Üzümlü Kilise duvar resimleri üzerinde grafiti, kazıma, çizik vs. bozulmalar nedeniyle potansiyel görsel bütünlüğün yeniden elde edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda

yalnızca kazıma, çizik ve günümüz yazıları üzerinde *acqua-sporca* tekniği uygulanmıştır (Şekil 5.53).

Şekil 5.53 Üzümlü Kilise Duvar Resimlerinde Potansiyel Görsel Bütünlüğün Yeniden Oluşturulması Çalışması

2014-2016 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalarda ortaya konulan duvar resimleri koruma-onarım yaklaşımı ‘bilimsel araştırma odaklı’ anlayış benimsenmiştir. Duvar resimlerinde koruma-onarım müdahaleleri minimum seviyede gerçekleştirilmiştir (Tablo 5.20).

Tablo 5.20 Üzümlü Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım Yaklaşımları

Üzümlü Kilise Duvar Resimleri Koruma-Onarım (2014-2016)	Günümüzde Koruma-Onarım Anlayışı	Onarımlarda Ortaya Koyulan Koruma-Onarım Anlayışı
	Minimum Müdahale	+
	Geri dönüşümlü malzeme kullanımı	+
	Ayrt Edilebilirlik	+
	Malzemede uyumluluk	+
	Koruma-Onarım Öncesi bilimsel koruma programı	+

	Belgeleme ve Belgenin Kalıcılığı	+
	Önleyici Koruma, Periyodik Bakım ve Alan Yönetimi	-

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tez kapsamında duvar resimlerinin korunmasına yönelik Kapadokya bölgesinde gerçekleştirilmiş olan çalışmalar tarih sıralaması içinde incelenerek, koruma-onarım çalışmalarında zaman içinde değişim gösteren yaklaşım farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Her koruma çalışması gerçekleştirilmiş olduğu dönemin koşulları içinde değerlendirilmiştir. Buna göre, tez kapsamında incelenen yedi koruma-onarım çalışması ve beş farklı dönem kategorize edilmiştir. Bu dönemlerin olumlu ortak özellikleri bölgedeki duvar resimlerinin korunmasına ve bilimsel metotlarla araştırılmasına katkı sağlamış olmalarıdır. Buna karşın yıllar içindeki koruma uygulamaları incelendiğinde sürdürülebilir bir koruma-onarım modelinin gerçekleştirilememiş olduğu görülür. İncelenen tarihsel dönemlere bağlı olarak Kapadokya’da duvar resimlerinin korunması ile ilgili sürecin daha iyi anlaşılması için koruma yaklaşımlarındaki önemli farklılıklar dikkate alınmıştır. Bunun yanı sıra, yalnızca Kapadokya’da değil Türkiye genelinde gerçekleştirilen duvar resmi koruma-onarım çalışmalarından bilimsel metotlarla sürdürülen az sayıdaki koruma yaklaşımının ortaya konulması oldukça önemlidir.

Bu tez çalışmasında, Kapadokya’da geçmişte yürütülmüş olan koruma çalışmalarının incelenmesinde ICCROM’un çok önemli bir yere sahip olduğu tespit edilmiştir. Kurumsal bir anlayışla oluşturulan ICCROM arşivlerindeki belgeler Kapadokya bölgesinin koruma geçmişinin bu bölgenin UNESCO tarafından Dünya Miras Alanı olarak tescillenmesinden daha eskiye dayandığını göstermektedir. Bölgede 1960’lardan 2000’li yıllara kadar gerçekleştirilmiş olan tüm konservasyon çalışmalarına ait belge ve raporlar ICCROM arşivlerinde korunmaktadır. Söz konusu raporlar İngilizce ve Fransızcadır. T.C. Kültür Bakanlığı ve ODTÜ uzmanlarının katılmış olduğu bu çalışmalara ait raporların bir kısmı Türkçe olarak ilgili kurumların arşivlerine teslim edilmişse de günümüzde bu belgelerin birçoğuna ulaşamamaktadır. Anılan raporlar, Kapadokya bölgesindeki kütüphane ya da ilgili kurumlarda bulunmamaktadır. Konu ile ilgili veri toplanmasına olanak sağlayan bir diğer kaynak da projeleri gerçekleştiren uzmanların kendileri ve kişisel arşivleridir. 1990’lı yıllarda yapılan araştırma ve uygulamaların büyük bir bölümü yayınlanmamış olup, uzmanlar arası iletişim de kurulamamıştır. Bütüncül bir koruma yaklaşımının geliştirilememesinde bu iletişim ve bilgi paylaşımı eksiliği de etken olmuştur.

Dönemsel İnceleme

Söz konusu yayın ve belgelerin incelenmesi sonucunda Kapadokya'daki duvar resimlerine yönelik koruma çalışmalarının tez içinde bahsedilen beş farklı dönemde incelenebileceği anlaşılmıştır.

Bölgede gerçekleştirilen çalışmaların I. Dönemi 1908-1965 yılları arasındaki sanat tarihi araştırmalarıdır. Bu dönemde yürütülen koruma-onarım çalışmalarının bağımsız girişimler olduğu ve planlı bir çerçeveye oturmadığı görülür. Korumaya yönelik ilk girişimler sanat tarihi araştırmaları sırasında yapılan incelemelerde duvar resimlerinin onarıma ihtiyaç olduğunun anlaşılması üzerine başlamıştır. Kapadokya bölgesinde gerçekleştirilen ilk koruma çalışması olan Gümüşler Manastırı duvar resimlerinin koruma-onarım çalışması da (1962-1965) diğer koruma çalışmalarından bağımsız bir çalışma olarak, arkeolojik araştırmalar kapsamında gerçekleştirildiği için ilk dönem içinde ele alınmıştır. Koruma-onarım faaliyetleri İngiliz Arkeolog Michael Gough ve ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Dönemin koruma-onarım kriterleri doğrultusunda, olumsuz ortam koşullarından kaynaklanan sorunların da dikkate alınarak yapılmış olduğu görülmektedir. Venedik Tüzüğü'nün (1964) kabul edildiği yıllarda sürdürülen bu çalışmadan itibaren 'onarım uzmanlık gerektiren bir iştir' ilkesine bağlı olarak korumanın her alanında olacağı gibi duvar resmi alanında da uzmanlaşma girişimleri başlayacaktır. Bu durum Türkiye'de yürütülen koruma-onarım çalışmalarında yabancı uzmanların tercih edilmesinden izlenebilir.

I. dönemde (1908-1965) yürütülen duvar resmi koruma onarımlarının nitelikleri incelendiğinde, çalışma raporlarında yeniden renklendirilen duvar resimleri ile ilgili olarak 'ayırt edilebilirlik' ilkesinden bahsedilmektedir. Yerinde koruma, sağlamlaştırma ve resimlerin görsel bütünlüğünün sağlanması çalışmalarında tercih edilen malzeme, yöntem ve uygulamalarda bilinçli tercihler yapıldığı ancak bazı uygulamalarda bugün için aşırı kabul edilebilecek uygulamalara gidildiği görülmektedir. Buna örnek olarak, resimli yüzeylerin kayıp olduğu alanlarda yapılan yeni sıva uygulamaları ve figür ve desenlerdeki kayıp kısımların tamamlanması gösterilebilir. Bu çalışmalarda gerçekleştirilen uygulamaların çok ayrıntılı olmasa da raporlanmış, arşivlenmiş ve yayınlanmış olması çağdaş koruma kriterleri bakımından da önemli bir yaklaşımdır.

II. Dönem (1965-1971) olarak ele alınan süreç, bölgede uluslararası iş birliklerinin ve

korumaya yönelik araştırmaların başladığı, planlamaların gerçekleştirildiği programlı bir koruma yaklaşımının önerildiği dönemdir. Bu dönemde gerçekleştirilmiş olan bir duvar resmi koruma-onarım çalışması yoktur. Bunun nedenleri arasında bölgenin ve sahip olduğu kültür varlıklarının gelişmekte olan turizmden kaynaklı uluslararası boyutta ilgi görmesi ile girişilen mimari korumaya yönelik tespit ve planlamalardır.

Kapadokya’da duvar resimlerinin korunması ile ilgili sürecin III. Dönemi (1972-1990) yıllarını kapsar. Bu dönem içinde ele alınan Tokalı Kilise’deki alışmalar, ‘Uluslararası Pilot Proje’nin Gerçekleştirilmesi ve Sürdürülebilir Planların Oluşturulması/Uygulanması’ projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Tokalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları, 1973-1980 yılları arasında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile ICCROM’un birlikte gerçekleştirmiş olduğu geniş kapsamlı bir projedir. Bu alışma aynı zamanda Kapadokya duvar resimlerinin korunması ile ilgili yerelde uzman yetiştirmek ve koruma-onarım çalışmalarına yol haritası olması bakımından bölgede ilk olma özelliği taşımaktadır.

1973-80 onarımlarının önemli bir diğer özelliği ise koruma-onarım öncesi plan ve programların yönetim biçimidir. Tokalı Kilise kaya oyma yapısı ile duvar resimlerinde görülen bozulmalar, bozulmaların kaynağı, çevresel ve mikro iklimsel koşullar gibi birçok n araştırma gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler kayıt altına alınmıştır. Çalışmalardan bize referans kalan uygulama ve malzemelerin birçoğu günümüzde dahi geçerliliğini sürdürmektedir. Tokalı Kilise’nin duvar resimlerinin bozulmasına neden olan çevresel faktörlerin başında, kilise önünden geçen yoldaki trafikten kaynaklanan titreşimlerdir. Bu sorun 1973-80 dönemi çalışmalarında tespit edilerek raporlanmıştır. Bu tarihlerden itibaren günümüze kadar neredeyse her dönemde, ilgili kurum veya kişiler tarafından ortaya konulmuş olan bu sorun çoğu zamanda raporlanmış ancak çözüm retilenemiştir. 1973-80 onarımlarına dair ICCROM raporlarında yalnızca bitişik arazilerdeki tarımsal faaliyetin sonlandırıldığından bahsetmektedir (Schwartzbaum, 1995). Artan turizm faaliyetleriyle çoğalan trafik nedeniyle bu sorun giderek büyümektedir.

Tokalı Kilise’sindeki koruma çalışmasından sonra başlayan Karanlık Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışması (1980-1990) nceki çalışmanın devamı niteliğindedir. Tokalı Kilise çalışmalarında yetişen Türk ekiple birlikte ICCROM

uzmanlarının ortaklaşa yürüttüğü bu çalışmada koruma ilkeleri de aynı çerçevede yansıtılmıştır. Bu çalışma da yine ‘Uluslararası Pilot Proje’nin Gerçekleştirilmesi ve Sürdürülebilir Planların Oluşturulması/Uygulanması’ projesi kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Karanlık Kilise duvar resimlerinin onarımında resimli yüzeylerde uzun yıllar içerisinde ateş yakılmasından kaynaklı kalın is tabakası dışında karşılaşılan en önemli sorun boya ve sıva tabakasının kazınması yoluyla yapılmış olan ve görsel bütünlüğü olumsuz etkileyen grafitilerdir. Duvar resimlerinin potansiyel görsel bütünlüğünü⁹⁴ bozan bu durumu ortadan kaldırmak ve görsel bütünlüğü yeniden kurabilmek için özgün boyalı yüzeylere müdahale edilmeden sadece söz konusu kazıma ve çizikler üzerinde renklendirme yapılmıştır. Karanlık Kilise duvar resimlerinin özellikle insanların kolay ulaşabildiği alt kısımlarında bulunan yoğun grafitiler nedeniyle kaybedilmiş potansiyel görsel bütünlüğün yeniden sağlanması amacıyla yapılan uygulamalar amacına uygun olarak değerlendirilmektedir.

IV. Dönem (1990-2007), ‘Ulusal Ekiplerin Çalışmaları’ dönemidir. Bu dönemde yürütülen çalışmalar, daha önce yabancı uzmanlarla sürdürülen projelerde (Tokalı ve Karanlık Kilise) yetişmiş olan Türk uzmanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dönemin çalışmalarının izlenebildiği Elmalı Kilise duvar resimleri koruma-onarım çalışmaları 1997-2003 yılları arasında tamamlanmıştır. Duvar resimlerinin belgelenmesi, sorunların tespit edilmesi, acil müdahaleler ve diğer koruma-onarım müdahalelerinde genel olarak ICCROM prensipleri doğrultusunda hareket edilmiştir. Bu dönemde Elmalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları dışında aynı ekip tarafından Kılıçlar, Saklı, El-Nazar ve Meryem Ana Kiliselerinin duvar resimleri ile ilgili korunma-bozulma durumunu gösteren belgeleme fişleri hazırlanmıştır.

Aktif olarak 1973 yılında ICCROM ile başlayan ve duvar resimlerinin koruma-onarımı konusunda Türkiye’de uzman yetiştirmeyi amaçlayan çalışmaların bir sonucu olarak Elmalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarının tamamı Türk ekip

⁹⁴ Cesare Brandi’nin Gestald Kuramı ile temellendirdiği duvar resimlerinde izleyicinin sahneleri bir bütün olarak algılaması için uygulanan yöntemler ile elde edilmesi istenen görsel bütünlüğe dair kullanılan kavram.

tarafından gerçekleştirilmiştir. Tokalı, Karanlık ve Elmalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım projeleri ile Kapadokya’da duvar resimlerinin koruma-onarım anlayışının belli bir sisteme oturtulmuş olduğu ve bu konuda deneyim sahibi olduğu görülmektedir. Ancak uzun yıllar sonunda oluşturulan bu uzman ekip Elmalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarının ardından bölgedeki çalışmalarını sürdürmemiştir. Bu durumun sebepleri arasında ilgili kurumların konu ile ilgili planlama süreçlerinin zayıflığı ve bakanlık ekibi tarafından sürdürülen çalışmalara yeterli bütçe ayrılmaması gösterilebilir. Buna karşın, birçok duvar resmi koruma-onarım işi (Tatların, El-Nazar, Çarıklı Kilise duvar resimleri koruma-onarım işlerinde olduğu gibi) yetişmiş ekibin dışında kişilere, ihale yoluyla verilerek yaptırılmıştır. Ayrıca bu çalışmalara ait belgeleme ve raporların olmaması koruma ilkeleri açısından değerlendirilememesine neden olmaktadır.

Tarihsel olarak V. Dönem olan (2006-2020) yıllarında gerçekleştirilen Eski Andaval/Konstantin&Helena Kilisesi duvar resimlerinin koruma-onarımları (2007-2011) bu dönemde yalnızca Türk uzmanların gerçekleştirdiği tek çalışmadır. Çalışma duvar resmi koruma-onarım uzmanı ve önceki dönemlerde gerçekleştirilen Karanlık ve Elmalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarında yer alan Gülseren DİKİLİTAŞ ve ekibi tarafından Niğde Müzesi kontrolünde gerçekleştirilmiştir. Duvar resimlerinin belgelenmesi, sorunların tespit edilmesi, acil müdahaleler ve diğer koruma-onarım müdahalelerinde genel olarak ICCROM prensipleriyle hareket edilerek dönemin koruma-onarım yaklaşımı doğrultusunda çalışılmıştır. Bu çalışmada bütçe, donanım ve deneyimli uzman eksikliği nedeniyle, çevresel koşulların araştırılması, malzeme analizleri gibi birtakım bilimsel araştırmalar gerçekleştirilememiştir.

Kırk Martirler Kilisesi duvar resimlerinin koruma onarım çalışmaları (2007-2013) bölgedeki çalışmaların V. Dönemi (2007-2020) olarak ele alınan ‘Uluslararası Üniversitelerle İş birliği’ sürecinde gerçekleştirilmiştir. Uluslararası üniversite iş birlikleri ile başlayan ve bilimsel metotlarla gerçekleştirilen, farklı disiplinlerden uzmanların ortak çalıştığı bir projedir. Bu projede duvar resimlerini içinde buldukları yapı ile bir bütün olarak ele alan, araştırmaya dayalı bir koruma-onarım çalışmasının gerçekleştirilmesi ve alanın turizm açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemin en belirgin ayırt edici çalışması Kırk Martirler Kilisesi duvar resimlerinin

koruma-onarım çalışmalarıdır. Kırk Martirler Kilisesi duvar resimlerinin koruma-onarım projesinin 2007 yılında hazırlanan ön çalışma raporunun⁹⁵ restorasyon uygulamaları kısmında; ‘Restorasyon her şeyden önce, eserin gerçekten tanındığı zamandır. Bu evre, tarihsel ve artistik gözlem, belgeleme ve bilimsel araştırma gerektirir’ ifadesiyle Brandi’nin restorasyon kuramına atıfta bulunulmuştur. Bu ifadeyle 1970’li yıllarda aktif olarak başlayan Kapadokya duvar resimlerini koruma yaklaşımının temelini oluşturan ICCROM ve ISCR prensipleri doğrultusunda çalışıldığı vurgulanmaktadır. Gerçekleştirilen incelemelerde belgeleme, sağlamlaştırma, temizlik ve potansiyel görsel bütünlüğün sağlanması ve sunulması çalışmalarının tamamı malzemede uyumluluğu esas alan, geri dönüşümlülük ve ayırt edilebilirlik ilkelerinin dikkatle uygulanabildiği şeffaf bir koruma-onarım sürecini görmekteyiz. Koruma-onarım sürecinin şeffaflığı çalışma öncesi, sırası ve sonrasında gerçekleştirilen tüm uygulamaların belgelenmiş, raporlanmış ve arşivlenmiş olması kastedilmektedir. Buna göre Kırk Martirler duvar resimlerinin koruma-onarım süreci bu anlamda örnek bir çalışma olarak değerlendirilmektedir. Kırk Martirler Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmalarını önceki dönemlerden ayıran önemli bir farklılık T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın uluslararası üniversiteler ile iş birliği çerçevesinde yürüttüğü çalışmaların ilkinin oluşturulmasıdır.

V. Dönem olarak ele alınan ‘2007-2020, Uluslararası Üniversitelerle İş birliği’ döneminde tamamlanmış Üzümlü Kilise duvar resimlerinin korunması ve bilimsel araştırma projesi (2014-2016) Japonya’nın Tsukuba Üniversitesi ile T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı iş birliği ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar, ‘konik biçimli tüf kayaya oyulmuş kilise yapısı ve içinde yer alan duvar resimlerinin korunmasına yönelik araştırma projesi’ olarak tanımlanmıştır. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran en önemli özellik bu kilisedeki duvar resimlerinin sıva tabakasının alçı olmasıdır. Daha önce gerçekleştirilen çalışmalarda yoğun olarak kireç sıvalar üzerinde deneyim kazanılmış olup, Üzümlü Kilise duvar resimlerinin sıva tabakasının alçı olması nedeniyle bu teknikle çalışılmış olan resimler üzerinde de aktif koruma-onarım deneyimi kazanılması açısından önemli bir çalışmadır. Bu çalışma içerisinde gerçekleştirilen çevre ve iklim araştırmaları oldukça önemlidir. Üzümlü Kilise’de gerçekleştirilen çalışmaları korumaya yönelik bilimsel

⁹⁵ Türkiye, Nevşehir İli, Ürgüp İlçesi, Şahinefendi Köyü, Kırk Şehitler Kaya Kilisesi Duvar Resimlerinin Restorasyon ve Konservasyon Projesi, 2007 (Prof. Dr. Maria Andaloro imzalı)

araştırma çalışmaları olarak değerlendirmek daha doğru bir tanımlama olacaktır.

Son olarak ele alınan çalışma olan ve 2011 yılında başlayan Tokalı Kilise duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları halen devam etmektedir. Kapadokya’da ikinci defa koruma-onarımı yapılan tek örnektir. 1973-80 onarımlarına saygı duyularak, günümüz koruma anlayışı ile çok disiplinli bilimsel araştırmaların temelini oluşturduğu bir çalışmadır. Çoğu kısmının belgelerinin mevcut olduğu 1973-80 onarımlarının gözden geçirilerek tekrar belgelenmesi, günümüze kadar geçen yaklaşık 40 yıllık süreçteki bozulmaları anlamak açısından önemlidir (**Tablo 6.1**).

Ele alınan çalışmalar incelendiğinde, koruma-onarım çalışmalarında, belgeleme, sağlamlaştırma ve temizlikte kullanılan yöntem, malzeme ve araçların gelişiminin koruma süreçlerini olumlu yönde etkilemiş olduğu görülmektedir. Kapadokya duvar resimlerinde 1960’lı yıllardan itibaren kullanılan ve belli ölçüde edinilmiş deneyimlerle etkileri ve sonuçları bilinen koruma-onarım malzemelerinin büyük bir kısmı günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Ancak duvar resimli yapıların kullanım koşulları, artan turizm faaliyetleri, bölgede yaşanan iklimsel değişimler ve diğer çevresel faktörlerle birlikte geçmişte elde edinilmiş birtakım tecrübelerin ışığında, bundan sonraki yıllarda gerçekleştirilecek çalışmalarda, ön araştırmalar ve duvar resimlerinin içinde buldukları yapı ve çevresi ile tanınması süreci daha da önem kazanacaktır (**Tablo 6.2**).

Tablo 6.1 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Çalışmaların Tarihsel Süreç İçinde İnceleme Bu Tarihlerdeki Onarımlar

Dönemler	Gerçekleştirilen Faaliyet	Dönemin Temel Konu Başlığı
I.Dönem 1908-1965	Planlı Bir Onarım Faaliyeti Yok	Sanat Tarihi Araştırmaları

	Gümüşler Manastırı Duvar Resimlerinin Koruma-Onarımları	
II.Dönem 1965-1971	Koruma-Onarım Faaliyetlerinin Planlama Süreci	Uluslararası İş birlikleri ve Korumaya Yönelik Araştırmalar
III.Dönem1972-1990	Tokalı ve Karanlık Kilise Duvar Resimlerinin Koruma Onarımları	Uluslararası Pilot Proje'nin Gerçekleştirilmesi ve Sürdürülebilir Planların Oluşturulması/Uygulanması
IV.Dönem1990-2007	Elmalı Kilise Duvar Resimlerinin Koruma Onarımları	Ulusal Ekip Çalışmaları
V.Dönem 2007-2020	Eski Andaval/Konstantin &Helena Duvar Resimlerinin Koruma-Onarımları	Ulusal Ekip Çalışmaları
	Kırk Martirler, Üzümlü ve Tokalı Kiliselerinin Duvar Resimlerinin Koruma-Onarımları	Uluslararası Üniversitelerle İş birliği

Tablo 6.2 İncelenen Çalışmalarda Görülen Temel Sorunlar ve Çözüm Önerileri

İncelenen Yer	Koruma-Onarımın Gerçekleştirildiği Dönem	Mevcut Bozulma Durumu	Çözüm Önerisi
Gümüşler Manastırı Duvar Resimleri	I. DÖNEM (1908-1965)	Dönemin koruma uygulamaları kullanılan malzemeler ve müdahale biçimleri nedeniyle bozulmalara uğramıştır.	Duvar resimlerinin mevcut durumu ve bozulmalar tüm detaylarıyla belgelenmeli ve yeniden restorasyon/konservasyon programı oluşturulmalıdır.
Tokalı Kilise Duvar Resimleri	III. DÖNEM (1972-1990)	Yapım tekniğine ve yükselen nem oranlarına bağlı boya tabakalarında bozulmalar ve kayıplar devam etmektedir.	Koruma-onarım çalışmaları 2011 yılında yeniden başlatılmış olup günümüzde halen devam etmektedir.
Karanlık Kilise Duvar Resimleri	III. DÖNEM (1972-1990)	Doğal etkenlerden (rüzgâr, nem, sıcaklık) dolayı günümüzde boya tabakasında görülen kopmalar mevcuttur.	Bozulmaya uğrayan alanlara lokal olarak müdahale edilmeli ve yapısal ve çevresel koşulları iyileştirilmelidir.
Elmalı Kilise Duvar Resimleri	IV. DÖNEM (1990-2006)	Yapısal sorunların yanı sıra yükselen nem sorunu nedeniyle boya tabakalarında görülen aşınma sorunu mevcuttur.	Boya tabakasında görülen sorunlara lokal olarak müdahale edilmeli, yoğun ziyaretçi girişi engellenmelidir.
Kırk Martiler Kilise Duvar Resimleri	V. DÖNEM (2006-2020)	Koruma-onarım çalışmaları sonrasında ziyarete kapalı olduğundan herhangi bir sorun gözlemlenmemektedir.	Periyodik olarak kontrol edilmelidir.
Eski Andaval Konstantin& Helena Kilise Duvar Resimleri	V. DÖNEM (2006-2020)	Rüzgarla birlikte yağmur ve kar yağışları resimli yüzeylere taşınarak aşınmalara neden olabilmektedir. Mikroskobik düzeyde gerçekleşen bu bozulmalar zamanla artarak zarar verici hale dönüşebilir.	Kalıcı bir çatı örtüsüyle kaplı olan yapının çevresi doğal etkenlere açık olmasından dolayı periyodik olarak kontrol edilmelidir.
Üzümlü Kilise Duvar Resimleri	V. DÖNEM (2006-2020)	Kontrolsüz ve güvenliksiz ziyaretçi girişleri duvar resimlerine zarar verebilmektedir.	Güvenlik veya kamera sistemi ile donatılmalı, ayrıca periyodik olarak kontrol edilmelidir.

Tez kapsamında incelenen koruma-onarım süreçlerinin Kapadokya duvar resimlerinde genel olarak tespit edilen altı farklı yapım tekniği ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir. *Secco* duvar resimlerinde boya tabakasındaki organik bağlayıcının zamanla yok olması duvar resimlerinde görülen bozulmaların ve kaybın başlıca nedenlerindedir. Büyük bir kısmı *secco* yapım tekniğiyle yapılan resimlerin kalıcılığı ve sağlamlığını ani sıcaklık/nem değişkenliklerin yaşanmadığı kaya oyma mekanlarındaki stabil ortam koşullarına bağlamak mümkündür. Kapadokya duvar resimlerinin yapım tekniği bakımından ortak özelliklerinden birisi bölgenin kendi içinde sahip olduğu duvar resmi üretim malzemesi olanaklarından kaynaklı benzerliklerdir. Sıva tabakalarında kireç ve alçı gibi temel bağlayıcı malzemelerin dışında, volkanik tüf kayalardan elde edilen katkı ve dolgu malzemeleri ile yataklardan elde edilen sarı ve kırmızı demiroksit pigmentler hemen hemen her duvar resminde karşımıza çıkmaktadır. Su ve nem kaynaklı bozulmaların az sayıda görüldüğü duvar resimlerinde koruma-onarımlarda kullanılan malzemeleri de olumlu yönde etkilemektedir. Buradaki en önemli olumsuz durum aşırı kuru hava koşullarının görüldüğü zaman aralıklarında özellikle sağlamaştırmalarda kullanılan malzemelerdeki suyun (enjeksiyon ve harç uygulamaları vs.) sıva ve kaya yüzeyi tarafından yüksek emilim hızı nedeniyle karşılaşılan zorluklardır. Koruma-onarım süreçleri ile yapım tekniği arasındaki ilişkileri etkileyen diğer bir faktör özgün malzeme ile onarımlarda kullanılan malzeme uyumluluğu konusudur. Kapadokya'daki duvar resimleri çalışmalarında elde edilen verilere göre neredeyse tüm çalışmalarda özgün malzeme ile uyumlu malzemeler kullanılmış olduğu görülmektedir. Bu sebeple önceki onarımlarda özellikle sağlamaştırmalarda (sıva-duvar arası- sıva-sıva arası) kullanılan malzeme kaynaklı hiçbir soruna rastlanmamıştır.

Çalışmaların tamamı, koruma-onarımın gerçekleştirildiği dönem içindeki koruma-onarım anlayışı kapsamında incelenmiş ve günümüzdeki koruma-onarım anlayışı ile karşılaştırılmıştır. İncelenen çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlara göre, 1960'larda başlayan ve günümüzde devam eden koruma-onarım çalışmalarında bilimsel etik ve ilkelerin uygulandığı görülmektedir. Bununla birlikte koruma-onarımlarda kullanılan malzeme, teknik ve uygulamalar, teknolojik gelişmelerle birlikte değişebilmektedir. Örneğin, 1972-1980 Tokalı Kilise duvar resimlerinin onarımlarında kullanılan belgeleme tekniği tamamen elde çizim yapma üzerine gerçekleştirilirken, 2007-2013 Kırk Martirler Kilise duvar resimlerinin onarımlarında olduğu gibi dijital olanaklardan yararlanarak

veriler bilgisayar ortamında oluşturulmaya başlanmıştır. Onarım çalışmalarında kullanılan malzemelerin bir kısmı teknoloji ile doğru orantılı bir şekilde gelişmekte, özellikle nano teknoloji ile üretilen malzemelerin tercih edilmesi yaygınlaşmaktadır. Ancak bu teknoloji ile üretilen malzemelerin koruma-onarım alanındaki kullanımı henüz yeni olduğundan, olumlu veya olumsuz sonuçları ile etki sürelerinin anlaşılması zaman içinde öğrenilecektir. Bu sebeple koruma-onarım alanı için yeni üretilen malzemelerin kullanılmasının yanı sıra daha önceki geleneksel malzeme ve yöntemlerin bilgi olarak geleceğe aktarılması oldukça önemlidir.

Alan Yönetimi Sorunu

Göreme Milli Parkı ve Kapadokya Bölgesi Dünya Miras Listesine 1985 yılında girmesine karşın, alanın Üstün Evrensel Değerinin korunmasına yönelik özel bir çalışma yakın tarihlere kadar yürütülmemiştir. Alanın Dünya Mirası statüsü ile bağlantılı olarak yasal alanda 2005 tarihli Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik en önemli gelişmedir. Kapadokya bölgesinde 2019 yılında, 7174 sayılı Kapadokya Alanı Hakkında Kanun⁹⁶ ile UNESCO Dünya Mirası Listesinde de yer alan alanı yerinden yönetme hususu adına bazı adımlar atılmıştır. Kanun metninde, kanunun amacı; *“Kapadokya Alanının tarihî ve kültürel değerleri ile jeolojik/jeomorfolojik dokusunun ve doğal kaynak değerlerinin korunması, yaşatılması, geliştirilmesi, tanıtılması, gelecek kuşaklara aktarılması, planlanması, yönetilmesi ve denetlenmesine ilişkin hususları düzenlemektir”* şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁷ Bu kanunun, “Kapadokya Alan Komisyonu” bölümünde (Madde 5/a)⁹⁸; komisyon üyelerinin kimlerden oluşacağı belirtilmiştir. Ancak, bu üyeler arasında aktif koruma uzmanı restoratör/konservatörlerin yer almaması büyük bir eksikliktir. Kapadokya’da duvar resmi barındıran yüzlerce yapının varlığı düşünüldüğünde, bu üyelere duvar resimlerinin korunması konusunda uzmanlaşmış

⁹⁶ 7174 sayılı Kapadokya Alanı Hakkında Kanun, 23.05.2019 tarihinde kabul edilmiş, 01.06.2019 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.

⁹⁷ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.7174.pdf>

⁹⁸ ‘Üniversitelerin arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık, şehir planlama/şehir ve bölge planlama, jeoloji ve hukuk ile biyoloji veya kimya bölümlerinden lisans eğitimlerini tamamlayarak mezun olmuş, Bakanlıkça görevlendirilecek, alanında uzman ve en az on yıl deneyime sahip yedi üye’ (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.7174.pdf>)

kişilerinde dahil edilmesi gerekmektedir. Kapadokya duvar resimlerinin korunması konusunda alan başkanlığının üstleneceği rol oldukça önemlidir. Dünya’da hızla gelişen dijitalleşme ile kültürel mirasın dijitalleşmesi gerçekleşmektedir. Kapadokya duvar resimlerinin gelecek kuşaklara aktarılması konusunda dijital belgeleme, dijital arşiv gibi unsurların alan yönetim planlarına dahil edilmesi gerekmektedir.

Alan başkanlığına 2020 yılı içerisinde gerçekleştirilen uzman personel alımlarında⁹⁹ restoratör/konservatör ünvanlı uzmanların olmaması kuruluş amaçlarına da ters düşmektedir.

Türkiye’de duvar resimlerinin korunması ve onarılması ile ilgili sürece baktığımızda, ihale yoluyla gerçekleştirilen çalışmaların büyük bir kısmında, koruma prensiplerinin yeterince dikkate alınmadığı görülmektedir. Duvar resmi koruma-onarım çalışmalarında genellikle sorunların kaynağı tespit edilmemekte, edilse bile geçici olarak önlemler alınmakta ve nihayetinde bozulmalar devam etmekte hatta duvar resimleri yok olmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında duvar resimlerinin korunması ve onarımına ayrılan bütçenin yetersizliği, konu ile ilgili eğitimin yetersizliği ve bu konuda yeterli Türkçe yayın olmaması konuları sayılabilir.

Uluslararası iş birliği ile gerçekleştirilen çalışmaların gerekçesi, genel olarak uzman, teknik donanım ve bilimsel araştırma eksikliğidir. Türkiye’de doğrudan duvar resimlerinin korunması ve onarılması ile ilgili eğitim veren bir kurumun olmamasından dolayı, bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalarda uluslararası iş birliklerine halen ihtiyaç duyulabilmektedir. Yalnızca Kapadokya bölgesindeki yüzlerce duvar resmi göz önüne alındığında, duvar resmi koruma ve onarımı ile ilgili uzman ihtiyacı olduğu ortadadır.

Bölgede uluslararası iş birlikleri ile gerçekleştirilen duvar resimlerinin koruma-onarım çalışmaları belli bir düzen ve ilkesel yaklaşım ile ele alınmalıdır. Koruma-onarım ve bilimsel araştırma çalışmalarının gerçekleştirileceği duvar resimli yapıların seçimi belirli bir plan ve öncelik sıralaması doğrultusunda yapılmalıdır. Öncelik acil müdahale gerektiren duvar resimleri ve içinde buldukları yapılarda olmalıdır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için öncelikle bölgedeki tüm duvar resimlerinin sistematik bir

⁹⁹ <https://pgm.ktb.gov.tr/TR-269856/tc-kultur-ve-turizm-bakanligi-kapadokya-alan-baskanligi-.html>

şekilde envanterinin oluşturulması ve arşivlenmesi gerekmektedir. Duvar resimlerinin detaylı konum bilgileri, mevcut bozulmaları, acil müdahale önerileri, varsa yayın bilgilerinin yer alması gereken envanter bilgilerinin anlaşılır bir dille oluşturulması, gelecekte ortak bir koruma anlayışının ortaya konulması açısından oldukça önemlidir (Bkz. EK-A Duvar Resimlerinin Korunma/Bozulma Durumu ve Acil Müdahale Formu). Bu envanter kaydı oluşturulurken, acil koruma önlemi gerektiren duvar resimleri listelenmeli ve bu alanda çalışmak isteyen ulusal veya uluslararası ekiplerin bu listeden seçim yapmaları koşuluyla çalışma izni verilmelidir.

Belgeleme

Duvar resimlerinde belgeleme, bütün kültür varlıklarının belgelenmesinde olduğu gibi, ulusal veya uluslararası birtakım yönetmelikler, tüzükler, etik kurallar ve ilkeler çerçevesinde belirlenen kurallar dikkate alınarak yapılmaktadır.

Belgeleme evresi duvar resimlerinin ve taşıyıcısının yapım teknikleri, koruma uygulamaları öncesi genel durumu, incelemeler sırasında elde edilen veriler, koruma uygulamaları aşamasında yapılan işlemler ve uygulamalar sonrasındaki durumun fotoğraf ve çizim ile kayıt altına alınması ve bu verilerin yazılı bir raporla desteklenmesi ile tüm koruma çalışmaları boyunca sürdürülmesi beklenir.

Duvar resimlerini belgelerken, içinde buldukları yapının strüktürel özellikleri ve çevresel koşulları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Belgelemede dikkat edilmesi gereken en önemli konu, yapılan belgeleme çalışmaları, üzerinde çalışılan duvar resmi ile ilgili sorunların kaynağını tespit etmeli ve temel sorulara cevap vermelidir.

Duvar resimlerinde belgeleme (Dokümantasyon), öncelikle 3 temel başlık altında ele alınmalı ve değerlendirilmelidir;

i. Koruma-Onarım Durumunun Belgelenmesi

Koruma-onarım öncesi belgelemede ile mevcut bilgi ve belgelerin ortaya konulması ile bir sonraki aşamada nelerin araştırılması gerektiğine dair belgeleme çalışmalarını içerir. Aynı zamanda sistematik koruma-onarım süreci için yol haritası oluşturur. Bu aşamada elde edilen bilgiler ve konulan teşhisler, mutlaka güvenilir olmalıdır.

ii. Kapsamlı Koruma-Onarım Sürecinin Belgelenmesi

Çalışmaların tüm detayları ile belgelenmesi, bu süreçte izlenen korunma-bozulma durumlarını, gerçekleştirilen koruma-onarım uygulamalarını, kimyasal analizleri ve iklim verilerini kayıt altına sürecidir. Elde edilen ve kayıt altına alınan veriler, mevcut durumda ve sonraki süreçler içinde gerçekleşebilecek riskleri değerlendirmek ve yorumlamak amacıyla kullanılabilirdiğinden, eksiksiz ve hatasız yapılmalıdır. Belgelemelerin, karmaşık hale gelmemesi için, en sade ve en anlaşılabilir sistemde ve mümkün olduğunca evrensel ölçekte kabul görmüş anlatım dilinden uzaklaşmadan yapılmalıdır.

iii. Tamamlayıcı Belgeleme

Koruma-onarım çalışmaları içinde, belgeleme çalışmaları genellikle en karmaşık konudur. Ancak koruma faaliyetlerinin olmazsa olmazı belgelemeler, bizim gelecek kuşaklara eserlerin kendisi ile bıraktığımız bir emanettir. Bu yüzdendir ki, her bir çalışma, bilimsel nitelik taşımali ve mesleki etik ilkelerine bağlı olarak yürütülmelidir.

Bu aşamada duvar resimlerinin korunmasını ve onarımını ilgilendiren, diğer disiplinlerden elde edilen verilerde bir araya getirilmelidir. Çalışmaları gerçekleştiren koruma ekipleri hakkında mutlaka bilgiler yer almalı, ayrıca günün koruma anlayışı ve gerçekleştirilen koruma-onarımlarda benimsenen koruma anlayışı hakkında da bilgi verilmelidir. Belgeleme ile ilgili her türlü yazılı ve görsel belge çoğaltılarak mutlaka ilgili kurum, kuruluş ve kütüphanelerde arşivlenmelidir.

Korunması gerekli kültür varlığı olarak duvar resimlerini korumanın vazgeçilmez unsurları alanında uzman kişilerle çalışılması ve çok disiplinli araştırmaların yapılmasıdır. Türkiye’de kültür varlıklarının korunması ile ilgili karar verici ve kanun koyucu kurum günümüzdeki adıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı, bakanlık bünyesinde ilgili kurum ise Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’dür. Bununla birlikte kültür varlıklarının korunması ve onarılması ile ilgili Türkiye’de en fazla uzman istihdamı ve çalışma gerçekleştiren kurumdur. Bu anlamda bölgede 2012 yılında kurulan ve 2014 yılında faaliyete geçen Nevşehir Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarları bölgesel koruma çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Çalışmaların büyük bir kısmı kamu kaynakları ve uzmanları eliyle yürütülmektedir. Ancak koruma-onarımlarla ilgili akademik yayınlar, yaklaşım ve teori geliştirme gibi konuların ele alınması akademik kuruluşlardan beklenmektedir. Bu konularda az sayıda akademik çalışma yapılmakta

ancak aktif koruma-onarımları gerçekleştirenler ile konunun teorik altyapısının geliştirilmesi ile ilgili çalışma yapan kişiler bir araya gelememektedir. Bu nedenle oluşan fikir ve uygulama ayrılıkları ülke çapında koruma-onarım uzmanları bir araya getirilerek gerçekleştirilecek bir dizi çalıştay ile giderilebilir. Burada uzlaşılması gereken başlıca konu, Türkiye'nin sahip olduğu kültür varlıkları özelinde koruma-onarım ilkeleri ve yaklaşımlarının belirlenmesidir. Bununla birlikte kültür varlıklarının korunması ile ilgili kararların alınmasında kişisel tercihlerden öte ilkeler ve koruma kanunlarının temel alındığı bir anlayış birliğine ihtiyaç duyulmaktadır (**Tablo 6.3, Tablo 6.4**).

Tablo 6.3 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Mevcut Genel Sorunları ve Çözüm Önerileri

Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Mevcut Genel Sorunları ve Çözüm Önerileri		
Mevcut Sorun	Bulgular/Tespitler	Çözüm Önerisi
Belgeleme / Envanter Eksikliği	Zamanla toprak altında kalmış veya yeraltı yerleşimlerinden ortaya çıkan yeni keşifler görülmeye devam etmektedir.	Tüm bölge daha küçük alt bölgelere veya alanlarla sınırlandırılarak tespit ve tescil çalışmaları yapılmalıdır. Duvar resimleri içinde buldukları yapı ile belgelenmeli ve karşılaşılan bozulmalar kayıt altına alınmalıdır.
Arşivleme Sorunu	Kapadokya Bölgesi'nde 1990'lı yıllara kadar T.C. Kültür Bakanlığı gerçekleştirilen çalışmalar ile 2000'li yıllar ve sonrasında farklı zaman dilimlerinde birbirinden bağımsız olarak sürdürülmüştür. Bu çalışmalara ait belge/rapor veya çalışma bilgilerinin tamamına ulaşılabilecek bir kurum veya kuruluş ne yazık ki yoktur.	Kapadokya Duvar Resimleri ile ilgili gerçekleştirilen her türlü araştırma ve koruma-onarım çalışmalarına ait bilgi/belgelerin bölgede bir merkezde toplanarak sistematik bir şekilde dijital olarak arşivlenmesi gerekmektedir.
Yoğun Ziyaretçi Sorunu	Günümüzde müze olarak ziyaret edilen alanlarda dahi yoğun ziyaretçi sorunu görülebilmektedir. Bu sorun yoğun ziyaret sırasında ani yükselen nem ile bu durumun sık tekrarlanması sonucunda duvar resimlerinin bozulmasına doğrudan etki etmektedir.	Duvar resimli yapıların ziyareti kesinlikli iç alan hacminin büyüklüğüne göre belirlenecek kadar ziyaretçi kabul etmeli, ziyaretçilerin içerde kalma süreleri sınırlı olmalı ve mutlaka sık sık ziyarete kapatılarak (özellikle nemin yükseldiği mevsimlerde) dinlendirilmelidir.
Güvenlik Sorunu	Bölgedeki müze alanları dışında kalan yüzlerce duvar resmi tüm dış etkenlere ve tahribata açık durumda her geçen gün daha fazla bozulmaya ve kayba maruz kalmaktadır.	Duvar resimlerinin tüm dış etkenlerden korunabilmesi için basit fiziki önlemler alınmalıdır. Duvar resimlerine doğrudan teması önleyecek biçimde gezi platformları, insan kaynaklı tahribat için önleyici ve caydırıcı kamera sistemleri ve tekrarlayan uyarı anonsları vs.

Tablo 6.4 Kapadokya Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Mevcut Genel Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Mevcut Sorun	Bulgular/Tespitler	Çözüm Önerisi
Acil Müdahale Sorunu	Doğa şartları veya insan kaynaklı nedenlerle her geçen gün yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalan duvar resimleri bulunmaktadır.	Bu şartlar altında kalan duvar resimlerinin korunabilmesi amacıyla yerel kurum ve kuruluşlarda acil müdahale ekibi bulunmalı, bununla ilgili yasal düzenlemeler yapılmalı ve bu ekip duvar resimlerinin konservasyonunda uzmanlaşmış olmalıdır.
Yapısal Bozulmalardan Kaynaklı Sorunlar	Kapadokya Bölgesi'nin jeolojik yapısından kaynaklı birçok bozulma duvar resimlerinin korunmasını doğrudan etkilemektedir.	İçinde duvar resimlerini barındıran yapılarda önleyici tedbirler sürekli ve kontrol altında izlenmeli, kalıcı/geçici önlemler alınmalıdır (yapısal çatlak onarımları, açıklıkların kapatılması vs.).
Estetik Bütünleme/Tamamlama Uyg. ve Üslub Birliği Sorunu	Bölgede çalışmalar gerçekleştiren kurum ve kuruluşlar sunuma yönelik farklı yaklaşımlar ortaya koymaktadır.	Geçmişte yapılan uygulamalardan elde edilen deneyimlerde göz önünde bulundurularak, uluslararası olarak kabul edilmiş ilkeler doğrultusunda hareket edilmelidir.
Periyodik Kontrol ve Bakım Sorunu	Çok az sayıda gerçekleştirilen onarımlarda gözlemlenen bozulmaların periyodik olarak kontrol ve bakımının yapılmadığı ve duvar resimlerinde kayıplara yol açtığı bilinmektedir.	Onarımı gerçekleştirilen duvar resimlerinde tekrarlanan bozulmalar veya onarımı gerçekleştirilmeyen duvar resimlerinde görülen bozulmaların periyodik olarak izlenmesi ve gerekli görüldüğü hallerde müdahale edilmesi gerekmektedir.
Uzman Eksikliği	Bölgede istihdam edilen duvar resimleri koruma uzmanı yetersizliği ve özellikle duvar resimleri konusunda eğitim ve araştırma yapabilecek kurum veya kuruluşların yetersizliği.	İlgili bakanlığa bağlı birimlerde bu konuda uzmanlaşmış veya uzmanlaşacak personel istihdam edilmesi ve Kapadokya duvar resimlerinin araştırılması, incelenmesi ve korunması konusunda oluşturulabilecek kurum veya kuruluşlar.

Günümüzde hayatın her alanında gerçekleşen dijitalleşme ile kültürel miras alanında da birçok çalışma yapılmaktadır. Duvar resimleri özelinde de birtakım çalışmalar yapılmakta ve Kapadokya duvar resimleri ile ilgili güncel çalışmalar gerçekleştirilmektedir (R., Sugawara, H., & Gülyaz, M. E., 2019). Fotogrametri ve 3D yöntemleri kullanılarak, sanal tonlama ve sanal restorasyon çalışmaları günümüzde korumaya yönelik yeni bir

yaklaşımıdır.

Kapadokya duvar resimleri, içinde buldukları coğrafi koşullar ve iklimsel özelliklerin katkısıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Yeterli sayıda olmamakla birlikte bölgede gerçekleştirilen koruma-onarım çalışmaları koruma sürecini genel olarak olumlu etkilemiştir. Bundan sonra yapılacak koruma-onarım çalışmalarının da bu çalışmalardan edinilen deneyim ve bilgiler ışığında, bilimsel verilerle, çağdaş koruma ilkeleri gözetilerek yapılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z. (1996). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Ahunbay, Z., Köksal, G., & vd., İ. D. (2011). *Kültürel Miras Yönetimi*. (A. Aksoy, & D. Ünsal, Dü) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Allemand, V. C. (1978). *Etude Pour L'Instalation D'Un Atelier De Restauration a La Bibliotheque Centrale De L'Unversite D'Istanbul*. Rome: UNESCO, ICCROM Archives.
- Andaloro, M. (2012, Ocak-Nisan Sayı:139). Kapadokya Kaya Kiliselerinin Tanınması, Korunması ve Kiliselere Değer Kazandırılması Projesi. *Journal of Archaeology & Art - Arkeoloji ve Sanat*, s. 163-177.
- Andaloro, M. (2016). Project for the Knowledge, Preservation and Enhancement of Rupestrian Habitats in Cappadocia and the Data Base of Rock Hewn Paintings. *Araştırma Sonuçları Toplantısı II. Cilt*, s. 51-70.
- Andaloro, M. (2017, Ocak-Nisan Sayı:154). La "produzione" di pitture nella Cappadocia rupestre - Kayalık Kapadokya'da Resim "Üretimi". *Journal of Archaeology & Art - Arkeoloji ve Sanat*, s. 121-134.
- ANDALORO, M., Pogliani, P., Gülyaz, M., & Temur, H. (2019). Wall Painting Restoration and Conservation in the New Church of Tokalı in Göreme's Open Air Museum. *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt. II*, s. 415-433.
- Basile, G., & Cecchini, S. (2011). *Cesare Brandi and the Development of Modern Conservation Theory*. Roma: Il Prato Casa Editrice.
- Başal, Ş. (2001). Kılıçlar Kilisesi Yapısal Sağlamlaştırma ve Duvar Resimlerinin Onarımı. *12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (s. 199-204). Kuşadası: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Boito, C. (2018). *Korumak Mı, Restore Etmek Mi?* İstanbul: Janus Yayıncılık.

- Bouquin, R. (1975). *Rapport de la Troisieme Mission A: Göreme Cappadoce*. Rome: ICCROM Archives.
- Brajer, I. (2015). To retouch or not to retouch? Reflections on the Aesthetic Completion of Wall Paintings. *CeROart*.
- Brandi, C. (2005). *Theory of Restoration*. Italy: Istituto Centrale Per Il Restauro-Nardini Editore.
- British Institute at Ankara. (2020, Nisan). <https://biaa.ac.uk/research/item/name/eski-gumus-monastery-restoration>. Nisan 2020 tarihinde <https://biaa.ac.uk/>: <https://biaa.ac.uk/research/item/name/eski-gumus-monastery-restoration> adresinden alındı.
- Burckardt, J. (1974/1). *Rapport de la deuxieme mission a Göreme en Turquie*. Rome: ICCROM Archives.
- Buzzanca, G. (2000). Selective Survey of Existing Guidelines for Conservation Documentation. (ed.), & W. Schmid içinde, *GraDoc Graphic Documentaton Systems in Mural Painting Conservation* (s. 266-277). Rome: ICCROM.
- Callaway, E. (2019) Is this cave painting humanity's oldest story?, <https://www.nature.com/articles/d41586-019-03826-4#:~:text=A%20cave%2Dwall%20depiction%20of,more%20than%2044%2C000%20years%20old>, Erişim Tarihi: 9.5.2020.
- Callaway, E. (2019) Is this cave painting humanity's oldest story?, <https://www.nature.com/articles/d41586-019-03826-4#:~:text=A%20cave%2Dwall%20depiction%20of,more%20than%2044%2C000%20years%20old>, Erişim Tarihi: 9.5.2020.
- Caneva, G., Nugari, M. P., & Salvadori, O. (2008). *Plant Biology for Cultural Heritage Biodeterioration and Conservation*. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- Chiari, G. (1984). *Report on Field Mission to Turkey for the Conservation of the Site of Achemhöyük*. Rome: ICCROM Archives.

- Cormack, R. (2000). *Byzantine Art*. Oxford: Oxford University Press.
- Coşkuner, B. (2002, Nisan). *Göreme Kılıçlar Kilisesi Duvar Resimlerinin İkonografisi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Coşkuner, B. (2009). 11. Yüzyılda Kapadokya Bölgesi'ndeki İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilme Sahneleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Dangas, I. (1975). *Rapport de Mission de Conservation de Peintures Murales de Göreme en Turquie; Eglise de Tokalı*. Rome: ICCROM Archives.
- Dangas, I. (1980/1). *Conservation des peintures murales de l'eglise de Göreme*. Rome: ICCROM Archives.
- Dangas, I. (1984/2). *Rapport de Missions 1981, 1982, 1983 Traitements De Conservation*. Rome: ICCROM Archives.
- Dangas, I. (1986). *Rapport des Missions 1984 et 1985 Traitements De Conservation et Restauration*. Rome: ICCROM Archives.
- Dangas, I. (1990). *Rapport des Missions 1981 a 1990 Traitements de Conservation et Restauration*. Rome: ICCROM Archives.
- Dangas, I. (1990). *Rapport des Missions 1981 a 1990 Traitements de Conservation et Restauration (Tome III Documenation Photographique)*. Rome: ICCROM Archives.
- Dangas, I. (1990). *Rapport des Missions 1986 a 1990 Traitements de Conservation et Restauration*. Rome: ICCROM Archives.
- Dangas, I. (1995). Conservation of Mural Paintings of the Karanlık Church, Göreme . *The Safeguard of the Rock-Hewn Churches of the Göreme Valley. Proceedings of an International Seminar* (s. 171-180). Ürgüp: ICCROM.

- Dikilitaş, G. (2005). *Duvar Resimlerinin Bozulmasına Neden Olan Etkenler ve Koruma Uygulama (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Anabilim Dalı.
- Dikilitaş, G. (2010, Temmuz-Ağustos-Eylül Sayı 6). Arkeolojik Alanlarda Koruma. *KUDEB Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları*, s. 43-51.
- Dikilitaş, G. (2014, Sayı 1). Duvar Resimleri ve Mozaiklerin Taşınabilirliği. *Art-Sanat Dergisi*, s. 155-169.
- Dikilitaş, G. (2018). Duvar Resimlerinin Konservasyonu. E. U. Tümer (Dü.) içinde, *Arkeolojik Alanlarda Koruma ve Alan Yönetimi* (s. 123-146). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 1-2-3*. (2008). İstanbul: Yem Yayınları.
- Ersen, A. (2010, Ekim-Kasım-Aralık Sayı 7). Cesare Brandi (1906-1988) ve Restorasyon Teorisi. *KUDEB Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları*, s. 3-11.
- Ersen, A. (2010, Temmuz-Ağustos-Eylül Sayı 6). John Ruskin (1819-1900) ve Konservasyon Hareketi. *KUDEB Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları*, s. 53-60.
- Faydalı, E. (1990). Eski Gümüş Manastırı 1989 Yılı Kurtarma Kazısı . *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (s. 225-234). Ankara: Kültür.
- Gough, M. (1964). *The Monastery of Eski Gümüş-Second Preliminary Report Anatolian Studies VOL-XIV*. Ankara: The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Gough, M. (1965). *The Monastery of Eski Gümüş-Second Preliminary Report Anatolian Studies VOL-XV*. Ankara: The British Institute of Archaeology at Ankara.
- Gülyaz, M. E. (1999). Çarıklı Kilisenin Restorasyonu ve Konservasyonu . *10. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (s. 171-178). Kuşadası: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hetherington, P. (1974). *The 'Painter's Manual' of Dionysius of Fournas*. London: Oakwood Publications.

Higuchi, R., Sugawara, H., & Gülyaz, M. E. (2019). Photogrammetry Using Virtual Restoration of Wall-Paintings of the Rock-Hewn Churches in the Göreme Valley, Cappadocia and its Value for the Museum's Contents. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Volume IV-2/W6, 2019*, (s. 83-89). Spain.

http://cameo.mfa.org/wiki/Main_Page. (2020, Nisan). CAMEO Conservation and Art Materials Encyclopedia Online : http://cameo.mfa.org/wiki/Main_Page adresinden alındı.

<https://archive.org/>. (2020, Nisan). <https://archive.org/> adresinden alındı.

<https://kvmgm.ktb.gov.tr/#>. (2020, Nisan). <https://kvmgm.ktb.gov.tr/#>: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/#> adresinden alındı.

<https://www.doaks.org/>. (2020, Nisan). <https://www.doaks.org/resources/bliss-tyler-correspondence/annotations/byzantine-institute> adresinden alındı.

<https://www.getty.edu/conservation/>. (2020, Mart). https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/historical_paintings.pdf adresinden alındı.

<https://www.iiconservation.org/>. (2020, Nisan). <https://www.iiconservation.org/>: <https://www.iiconservation.org/> adresinden alındı.

ICCROM. (1971). *Dossier Concerning a Project of Restoration of the Mural Paintings of Göreme*. Rome: ICCROM Archives.

ICCROM. (1972/1). *Programme for the Conservation of the Rock Churches in the Göreme Area*. Rome: ICCROM Archives.

ICCROM. (1973/1). *Eglise De Tokalı*. Rome: ICCROM Archives.

- ICCROM. (1974). *Etude de la Conservation Structurale du Site de Göreme*. Rome: ICCROM Archives.
- ICCROM. (1983). *ICCROM Mission for the UNESCO/UNDP Project for the Structural Conservation of Göreme*. Rome: ICCROM Archives.
- ICCROM. (1985/3). *Göreme Structural Consolidation*. Rome: ICCROM Archives.
- ICCROM. (1995). *The Safeguard of the Rock-Hewn Churches of the Göreme Valley. Proceedings of an International Seminar Ürgüp, Cappadocia, Turkey 5-10 September, 1993*. Rome: ICCROM.
- ICCROM. (1995). *Western Medieval Wall Paintings Studies and Conservation Experience. Western Medieval Wall Paintings Studies and Conservation Experience Sighisoara, Romania 31 August-3 September 1995*. Rome: ICCROM.
- ICOM-CC. (2008, Nisan). *Terminology to Characterize the Conservation of Tangible Cultural Heritage*. <http://www.icom-cc.org/54/document/>: <http://www.icom-cc.org/54/document/icom-cc-resolution-terminology-english/?id=744#.XqLj2p1S9PY> adresinden alındı.
- ICOMOS. (2003). *ICOMOS Principles for the Preservation and Conservation-Restoration Wall Paintings. ICOMOS Principles for the Preservation and Conservation-Restoration Wall Paintings*. Zimbabwe: ICOMOS.
- Istituto Centrale Del Restauro. (1982). *Chiesa Di Karanlık, Chiesa Di El Nazar*. Roma: ICCROM.
- Istituto Centrale Del Restauro-Laboratorio Di Chimica. (1981). *Chiesa Di Karanlık, Chiesa Di El Nazar*. Rome: ICCROM Archives.
- Jerphanion, G. d. (1925). *Les Eglises Rupestres de Cappadoce*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.
- Jokilehto, J., & Tobasso, M. L. (1993). *"The Safeguard of Rock-Hewn Churches" International Seminar-Mission Report*. Göreme, Türkiye: ICCROM.

- Jokiletho, J. (1999). *History of Architectural Conservation*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Kuban, D. (1969). Modern Restorasyon İlkeleri Üzerine Yorumlar. *Vakıflar Dergisi* 8, s. 341-356.
- Kuran, A., & Erder, C. (1964). *Preliminary Report on the Proposed Department of Restoration and Preservation of Historical Monuments Faculty of Architecture Middle East Technical University*. ANKARA.
- Lambert, S. (2010). Italy and the history of preventive conservation. *CeROArt Conservation, exposition, Restauration d'Objects d'Art*.
- Mehmet Somuncu, T. Y. (2010). World Heritage Sites in Turkey: Current Status and Problems of Conservation and Management. *Coğrafi Bilimler Dergisi* 8, 1-26.
- Mora, P., Mora, L., & Philippot, P. (1984). *Conservation of Wall Paintings*. London: Butterworths Heinemann Ltd.
- Niğde Valiliği - İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2016). *Niğde Kültür Envanteri Cilt I-II*. Ankara: Salmat Basım Yayıncılık.
- Norbert Zimmermann, S. L. (2011). *Ephesos Duvar Resimleri*. İstanbul: Ege Yayınları.
- ODTÜ. (1969). *Preliminary Research Into the Performance of Pencapsula and Polyvinyl Asetate Coatings as Field Conservation Media for Building Materials: A Re-Examination of the Göreme Problem*. ANKARA: Laboratory of the Department for the Conservation and Restoration of Historic Monuments, Faculty of Architecture, METU.
- Özbaşaran, M., Duru, G., Teksöz, D., & Omacan, S. (2010). Yaşayan Geçmiş: Aşıklı Höyük. *TÜBA-KED*, 215-228.
- Özcan, H. Ö. (2016). Karia Bölgesi Bizans Dönemi Duvar Resimleri Üzerine İncelemeler. *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2. Cilt* (s. 691-701). EDİRNE: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Özdemir, M. Z. (2005/1). Türkiye'de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış. *PLANLAMA TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını Sayı:31*, s. 20-25.
- Özil, R. (1985). *Mission Turkey 1985/4: GÖREME*. Rome: ICCROM Archives.
- Özil, R. (2004). Nevşehir İli, Göreme Elmalı Kilise Duvar Resimlerinde Koruma Onarım(2003). *14. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (s. 195-2004). Ürgüp-Nevşehir: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özil, R., & Dangas, I. (1984/2). *Peintures Murales Documentation Graphique (Tome II) des Missions 1981 a 1983*. Rome: ICCROM Archives.
- Özil, R., & Dangas, I. (1985/2). *Peintures Murales Documentation Graphique (Tome II) des Missions 1984 et 1985*. Rome: ICCROM Archives.
- Öztan, A. (2005). *I. Dönem Köşk Höyük- Niğde Kazı Buluntularının Değerlendirilmesi ve Stratigrafik Kontrolü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri.
- Pekak, M. S. (2009 / 2). Kappadokia Bölgesi Osmanlı Dönemi Kiliseleri: Örnekler, Sorunlar, Öneriler. *METU JFA*, S.249-277.
- Pelosi, C., Agresti, G., Andaloro, M., Baraldi, P., & Paola Pogliani, U. S. (2013, Haziran). *The Rock Hewn Wall Paintings in Cappadocia (TURKEY). -Characterization of the Constituent Materials and A Chronological Overview*. e-PRESERVATION Science: <http://www.morana-rtd.com/e-preservation-science/> adresinden alındı.
- Pogliani, P. (2011). Restorasyon Çalışmaları Aracılığı ile Kapadokya Kayalık Kiliselerine Değer Kazandırma Çalışmaları. *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* (s. 289-302). Nevşehir: Nevşehir Üniversitesi Yayınları.
- Restle, M. (1967). *Byzantine Wall Paintings in Asia Minor I-III*. Recklinghausen.
- Riegl, A. (2015). *Modern Anıt Kültü*. İstanbul: Daimon Yayınları.
- Rossi, P. P., & Malliet, J. (1986). *Göreme Structural Consolidation Mission Report*. Rome: ICCROM Archives.

- Rott, H. (1908). *Kleinasiatische Denkmäler Aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*. Leipzig.
- Ruskin, J. (2016). *Belleğin Lambası Seçme Yazılar I*. İstanbul: Corpus Yayınları.
- Sanpaolesi, P. (1966). *Turquie Developpement touristique et Preservation des Sites et Monuments*. Paris: UNESCO.
- Schmid, W. (Dü.). (2000). *GraDoc Graphic Documentation Systems in Mural Paintings Conservation*. Rome: ICCROM.
- Schwartzbaum, P. M. (1995). The ICCROM Project for Conservation of Mural Paintings in the Rock Churches of the Göreme Valley (1971-1983). *The Safeguard of the Rock-Hewn Churches of the Göreme Valley. Proceedings of an International Seminar* (s. 187-202). Roma: ICCROM.
- Shim H., Han, L., (2015) UNESCO Expert Workshop: Conservation of Mural Paintings – Research, Access and Conservation, <http://whc.unesco.org/en/news/1326> (Erişim Tarihi: 10.9.2020).
- SÖZBİR, S. (2016). Antik Dönem Duvar Resimleri Yapım Teknikleri ve Gelişimleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı.
- Strabon. (2012). *Geographika*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şahin, S. (1997). Gülşehir St. Jean (Karşı) Kilise. *VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (s. 445-460). Kuşadası: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Torraca, G. (1976). *Interim Project Report: The Conservation of Rock Churches n the Göreme Area*. Rome: ICCROM Archives.
- Torraca, G. (1979). *Mission to Turkey*. Rome: ICCROM Archives.
- UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Somu Kültürel Miras İhtisas Komitesi. (2009). *Türkiye'nin Dünya Miras Alanları Koruma ve Yönetimde Güncel Durum*. Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu.

- UNESCO. (1988). *Structural Conservation of Göreme: Project Findings and Recommendations*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2020, Şubat). <http://whc.unesco.org/en/news/1326>. World Heritage Center Web Sitesi: <http://whc.unesco.org/en/news/1326> adresinden alındı.
- University of Tsukuba. (2015). *Scientific Studies on Conservation for Üzümlü Church and Its Wall Paintings in Cappadocia, Turkey. Vol.1:Annual Report on the Activities in 2014*. Ibaraki: University of Tsukuba.
- University of Tsukuba. (2017). *Scientific Studies on Conservation for Üzümlü Church and Its Wall Paintings in Cappadocia, Turkey. Vol.2 Report On Activities in 2015-2016*. Ibaraki: University of Tsukuba.
- Uyar, T. (2019). Cappadocia and Marcell Restle's Byzantine Painting in Asia Minor. Ed, L. Theis, S. S. Akülker, & C. Mang içinde, *Archival Memories Marsel Restle's Research in Anatolia and Beyond* (s. 77-88). İSTANBUL: ANAMED.
- Vitruvius. (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap*. İstanbul: YEM Yayınları.
- Weaver, M., (1969). Research report entitled, Preliminary Research into the Performance of 'Pencapsula' and Polyvinyl Acetate Coatings as Field Conservation Media for Building Materials: A Re-examination of the Göreme Problem. ODTÜ, Ankara.
- Yalçinkaya, U. (2015). Üzümlü Kilise Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları '2014 Yılı Araştırma Belgeleme Çalışmaları'. 24. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu ve I. Uluslararası Müzecilik Çalıştayı* (s. 571-584). Şanlıurfa: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Yalçinkaya, U. (2017). Kayalık Kapadokya'daki Resimli Süslemelerin Restorasyon Çalışmaları. *Journal of Archaeology & Art - Arkeoloji ve Sanat Sayı:154*, s. 190-191.
- Yavuz, A. T., & Asatekin, G. (1998). İstanbul'un Tarihi Alan ve Anıtlarını ve Göreme'yi Korumak İçin Uluslararası Kampanya. *Göreme-Kapadokya UNESCO Türkiye Milli Komisyonu*. Ankara: Kano Ltd.

Yenipınar, H. (1998). Tatların Kale Kilise II. . IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (s. 301-312). Antalya: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yenipınar, H. (1999). El-Nazar Kilisesi Yapısal Sağlamlştırma ve Fresk Konservasyonu Çalışmaları. 10. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (s. 151-160). Kuşadası: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Zari, D. (1982). *Report on the State of Conservation and the Intervention of Restoration Mission-Karanlık Kilise*. Rome: ICCROM Archives.

Zehnder, K. (2000). Basic Concepts of Documentation. W. (ed.) Schmid içinde, *GraDoc Graphic Documentation Systems in Mural Paintings Conservation* (s. 7-14). Roma: ICCROM.

EK A

Tablo A.1 Duvar Resimlerinin Korunma /Bozulma Durumu ve Acil Konservasyon Formu

(...İlgili Birim...)	
DUVAR RESİMLERİNİN KORUNMA /BOZULMA DURUMU VE ACİL KONSERVASYON FORMU	
Form No:	Tarih:
Kültür Varlığının Adı	
Ülke/ Şehir/ Bölge	
Ada /Pafta /Parsel	
Coğrafi Koordinatları	
Bağlı Bulunduğu Müze	
Kültür Varlığının Türü/Tanımı/Tarihi	
Önceki Onarımlar/ Mimari Değişiklikler/ Farklı Dönemler/Ekler	
Çevresel Değerlendirme	
Yapılması ve Yapılmaması Gerekenlere Yönelik Öneriler	

Özgün Yapım Teknikleri / Malzemeleri			
Duvar Resimlerinin Yapım Tekniği Açıklama	Fresco	Secco	Doğrudan Kaya Üzerine Yapılmış Duvar Resmi
Ana Taşıyıcı			
Sıva Tabakası			
Hazırlık Çizimi			
Boya Tabakası / Renk Skalası			
Özgün Yüzey Koruyucu vb. Katmanlar			
Ekler ve Değişikliğe Uğramış Unsurlar			
Örnek Alımı			

Mevcut Koruma / Bozulma Durumu	
Kaya Kütlesi / Ana Taşıyıcı	
Yıkılma	
Kopma / Kayıp	
Çatlak / Yarık	
Su sızıntıları / Kılcal Yükselme / Yoğuşma	
Su Sızıntıları, Tuzlar ve Diğer Nedenlerle Meydana Gelmiş Ayrışma	
Deformasyon / Aşınma	
Ekler ve Değişikliğe Uğramış Unsurlar	
Yüzeyde Kirlilik / İs / Toz / Kalkerleşme / Mikroorganizma / Bitki / Mum / Çamur vb.	
Diğer Unsurlar; Özgün Yüzeyi Kapatıcı Boya/ Badana / Sıva vb. Katmanlar	
Örnek Alımı	
Test Alanı	
Mevcut Korunma / Bozulma Durumu	
Sıva Tabakası	
Yüzeyde Kirlilik / İs / Toz / Kalkerleşme / Mikroorganizma / Bitki / Mum / Badana / Çamur vb.	
Ayrılma	
Boşluk	
Ayrışma	
Sıva Tabakası Katmanları	
Çatlak	
Grafiti	
Diğer Unsurlar; Özgün Yüzeyi Kapatıcı Boya / Badana / Sıva vb. Katmanlar	
Örnek Alımı	
Test Alanı	
Mevcut Koruma / Bozulma Durumu	
Boya Tabakası	

Yüzeyde Kirlilik / İs / Toz / Kalkerleşme / Mikroorganizma / Bitki / Mum / Badana / Çamur vb.		
Ayrılma / Kavlama		
Boşluk		
Ayrışma / Suya Dayanıklılık		
Boya Tabakası Katmanlar		
Çatlak		
Pigmentte Değişim / Yüksek Isı İzi		
Grafiti		
Yüzeyde Özgün Koruyucu Tabaka		
Diğer Unsurlar; Özgün Yüzeyi Kapatın Boya / Badana / Sıva vb. Katmanlar		
Örnek Alımı		
Test Alanı		

Acil Konservasyon Uygulamaları	
Sıva Tabakasının Sağlamlaştırılması Kullanılan Malzemeler:	
Boya Tabakasının Sağlamlaştırılması Kullanılan Malzemeler:	
Diğer Uygulamalar ve Gerekçeleri Kullanılan Malzemeler:	
Açıklama	
Örnek Alımı	

EK-B

Şekil B.0.1 Tez Kapsamında Ele Alınan Çalışmaların Harita Üzerindeki Konumları

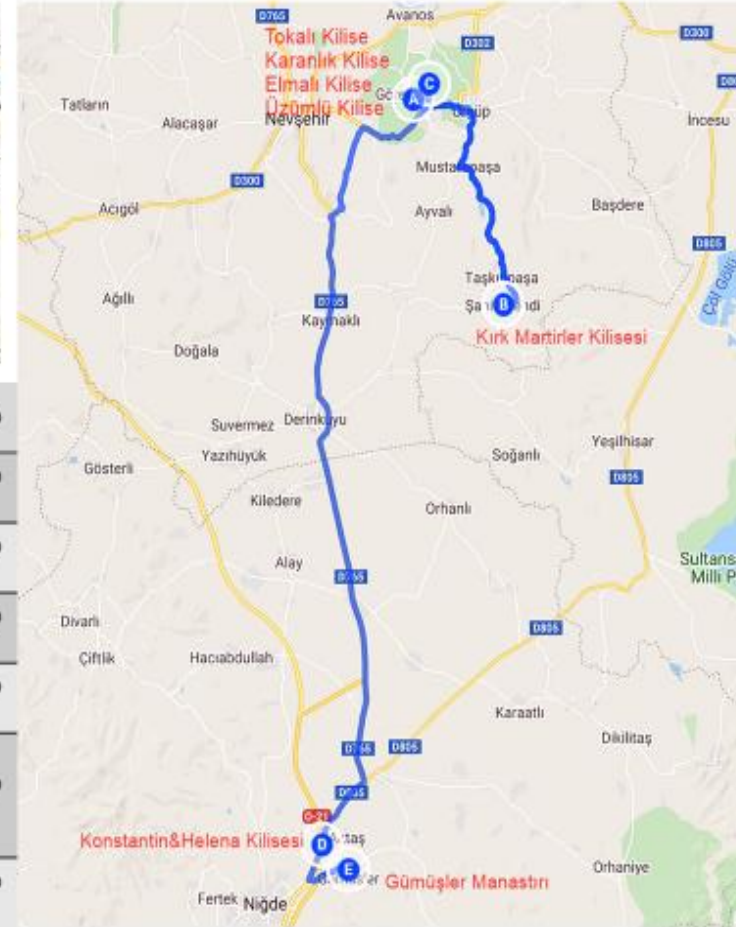

“Kappadokya Bölgesi’ndeki 9-13 Yy’lar Arasına Tarihlenen Duvar Resimlerinin Korunmasına Yönelik Yaklaşım Ve Uygulamalar” Adlı Yüksek Lisans Tezi Kapsamında Ele Alınan 7 Kilisenin Konumları

1	A1	Tokalı Kilise	37°09'82,K 34°77'22D
2	A2	Karanlık Kilise	38°64'12,K 34°84'48D
3	A3	Elmalı Kilise	38°63'85,K 34°84'61D
4	B	Kırk Martirler Kilisesi	38°63'87,K 34°84'49D
5	C	Üzümlü Kilise	38°47'35,K 34°95'21D
6	D	Eski Andaval Kons.&Helena Kilise	38°01'95,K 34°74'03D
7	E	Gümüşler Manastırı	38°65'23,K 34°86'33D

Kaynak:

<https://www.google.com/maps/d/>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Uğur YALÇINKAYA

Eğitim Durumu

Lise : Kemer Lisesi (YDA)

Ön Lisans Öğrenimi : Mimari Restorasyon Bölümü (Kapadokya Meslek Yüksekokulu)

Lisans Öğrenimi : Seramik Cam Bölümü (Nevşehir Hacıbektas Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi)

Yüksek Lisans Öğrenimi : Sanat Tasarım Anabilim Dalı Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Lisans Bölümü (Kadir Has Üniversitesi)

Yabancı Dil : İngilizce

İş Deneyimi

2011-2013 Restoratör-Konservatör (Serbest)

2013-2014 Restoratör-Konservatör (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Nevşehir Müze Müdürlüğü)

2014-2019 Restoratör-Konservatör (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı – Nevşehir Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü)

2019 – ... Restoratör-Konservatör (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı – Gaziantep Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü)